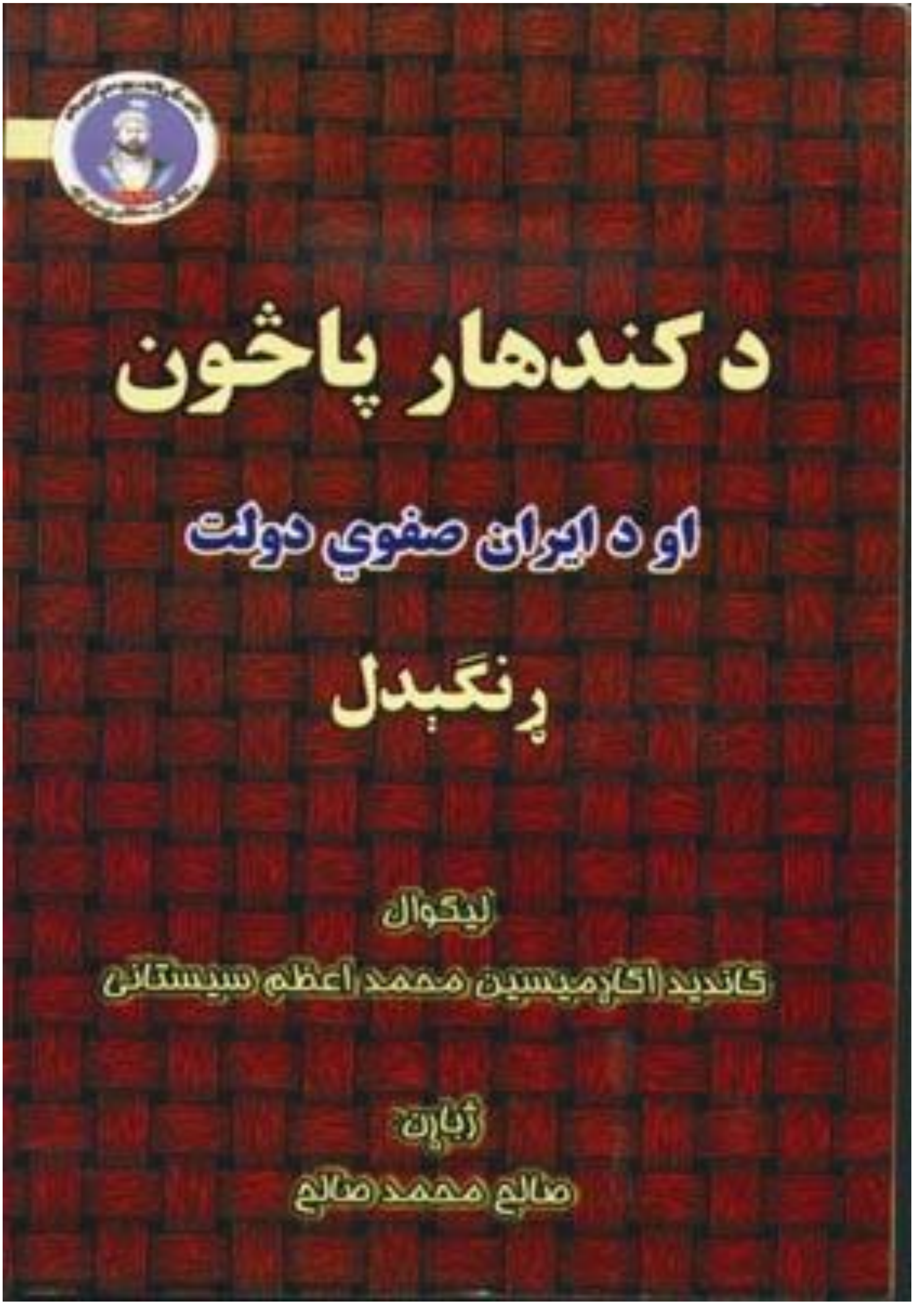

www.sikaraam.com

Download from: ketabton.com

www.sikaraam.com

Download from: ketabton.com

د کتاب پېژندنه

||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||

کتاب :: د کندهار پاڅون او د ایران صفوي دولت ړنګېدل

لیکوال :: اکاډمیسین محمد اعظم سیستانی

ژباړن :: صالح محمد صالح

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه- جرمني

چاپکال :: ۱۳۸۴ل/ ۲۰۰۵م کال

چاپشمېر :: (۱۰۰۰) ټوکه

د خپرونو لړ) :: ۷٦(

کمپوز/ ډیزاین :: د هوسۍ مجلې اداره

چاپځی :: د دانش خپرندویې ټولنه

Tel:91-2564513 Email:-danish2k2000@yahoo.com

www.sikaraam.com

Download from: ketabton.com

لومړنۍ خبرې

اکاډمیسین کاندید ښاغلی محمد اعظم سیستانی د افغانستان له هغو لیکوالو او مورخینو څخه دی، چې د هېواد د تاریخ پر بېلابېلو څېرکو یې یو شمېر مهم او ارزښتناك آثار کښلي او خپاره کړي دي، په تېره بیا په وروستیو دوو لسزو کې د هغه تاریخي آثار، لیکنې او مقالې د پوره پاملرنې وړ دي .

په داسې حال کې، چې ښاغلی کاندید اکاډمیسین سیستانی له خپل هېواد څخه ډېر لیرې په سویډن کې د پردېسۍ شپې ورځې تېروي او ښايي ډېرو هغو ماخذونو او منابعو ته یې لاس ونه رسېږي، چې د وطن د تاریخ د تورتمو اړخونو د روښانولو لپاره ورته اړتیا لري، خو بیا یې هم په همدغو حالاتو او امکاناتو کې یو لړ مهم تاریخي آثار لیکلي او خپاره کړي دي، چې بې له شکه زموږ د هېواد د تاریخي څېړنو په بهیر کې خپل ځانګړی ارزښت لري .

�رستاخیز قندهار� او پښتو ژباړه یې �د کندهار پاڅون� د ښاغلي استاد سیستاني هغه اثر دی، چې د افغان- هوتکي پاڅون پر پیلامې، د لومړني افغاني خپلواك دولت پر بنسټ، د میرویس نیکه په مشرتوب او واکمنۍ او بیا د افغانانو له لوري د اصفهان د نیونې او د ایران د صفوي دولت په نسکورېدنې او په پای کې ددغه حرکت پر ماتې یې په تفصیل سره خبرې کړې دي .

د هوتکي دورې په اړه د منابعو د کموالي له کبله پر دغه دوره ډېر لږ دقیق آثار کښل شوي دي. د استاد سیستاني �د کندهار پاڅون� د دغې لړۍ داسې یو تاریخي اثر دی، چې د دې پاڅون پر بېلابېلو اړخونو یې ډېر مهم اسناد راټول کړي او د یوه مستند اثر په توګه به د دې دورې په اړه د ارزښتناکو آثارو په لړ کې خپل ځای پیدا کړي .

د خوښۍ ځای دی، چې دغه پښتو ژباړه د هوتکي- افغاني پاڅون د پیلامې د درې سومې کالیزې د جشن په ویاړ خپرېږي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

جرمني، د کولن ښار

د ۲۰۰۵ ز کال د مارچ لسمه

د ۱۳۸۳ل کال د کب (حوت) شلمه

Download from: ketabton.com

د لیکوال سریزه

د هر نسل یوه ضروري دنده دا ده چې د نویو موندنو په مرسته د خپل هېواد تاریخ بیا- بیا ولیکي. د تاریخي، لرغونپوهنې، لیکلو شواهدو او عیني شاهدانو د روایتونو له مخې دې نوي ټکي په خپل هېوادني تاریخ کې زیات- دغه راز دې اضافي ټکي ورڅخه لیرې کړي .

د هېواد یو تاریخي پړاو، چې د قومي او مذهبي تعصب دوړې پرې پرتې دي، یو هم د صفوي استبدادي واکمنۍ پرضد د کندهار د ځوربدلو او کړېدلو خلکو د پاڅون پړاو دی. د صفوي واکمنۍ پر مهال، شیعه مذهب د دولت رسمي مذهب و، چې تر ټولو توند سیاسي او مذهبي استبداد او پراخې ټولوژنې ورسره ملې وې. ناشیعه قومي او مذهبي ډلې به له سپکاوي، ګواښ، ځور آن ټولوژنې سره مخ وې، د توند چلند، شکنجې او وژونکو چلندونو له کبله به دېته اړ ایستل کېدل چې له خپل مذهب څخه واوړي او شیعه مذهب دې ومني.

د ایران نامتو پوه ډاکټر شفا کاږي: �د دولتي مذهب په توګه د اثنی عشري شیعه مذهب دودېدل او د لومړنیو درېیو استازو (خلیفه ګانو) ښکنځل دومره زیات شول چې د صفویانو پر وخت یې له ګاونډیو سني مذهبو دولتونو (عثماني ترکیې او د منځنۍ اسیا خان مېشتو سیمو او افغانستان) سره یې د ایران اړیکي ډېر ترینګلي کړل .

تر لسمې هجري پېړۍ وروسته په ایران کې د شیعه ګانو تعصب ناکې تربګنۍ په سني مذهبو هېوادونو کې د دوی پرضد د خلکو کرکه راوپاروله چې همدې بهیر له منځنۍ اسیا او نورو سني مذهبو هېوادونو سره د ایران اړیکي غوڅ کړل او د هېواد په فکري او کلتوري ژوند کې یې ناوړه غبرګون راوپاراوه.�

ډاکټر شفا زیاتوي: �د شاه اسمعیل په دربار کې یوه ملا په خپل کتاب کې ولیکل: د یوه سني وژل دومره ثواب لري لکه د پنځو پوځي کافرانو وژل، له سني سره نکاح نه ده روا. وینه یې بې ارزښته، مال یې حلال دی. دا واجب ده چې د سني امیندارو ښځو خېټې وخیرې او نارینه اولاد یې په چړو ووژنې. د سنیانو پلورنه- پېرودنه روا ده، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بهر دي. سني فقهیانو هم په اسلامي تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د شیعه ګانو، ان ساداتو غلامول او پلورل روان وبلل�. (پس از هزار و چهار صد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، مخ: ۷۲٦).

د صفوي لړۍ موسس شاه اسمعیل صفوي خپله پاچایي د شل زره سنیانو په وژلو سره پیل کړه، کله چې مشهد ته روان شو، قزلباشانو یې په طبسین کې د اته زره کسانو پر ستوني چاړه راتېره کړه، چې د پاچا د وینې تویولو تنده ماته شي .

شاه عباس تر هرڅه وړاندې خپل دوه وراره ګان له خپل یوه وراره او اکا سره یوځای ړانده کړل، بیا یې خپله دوه زامن (محمد میرزا او اماقلي میرزا) پړانده او درېیم زوی (صفي میرزا) ولیعهد یې هم په ډېر بد حالت ووژاه. درېیم

Download from: ketabton.com

زوی چې د ړندېدو طاقت يې نه درلود، ځانوژنه وکړه. په دې توګه د شاه عباس يو زوی هم پاتې نه شو. نو د دې لړۍ تر ټولو عادل پاچا چې له خپلو نژدې کسانو سره داسې وکړي، د نورو په وړاندې يې هم دريغ څرګند دی.!

صفي ميرزا د لومړي شاه عباس ځايناستي هم په بېرحمۍ کې له خپل نيکه شاه اسمعيل سره ورته والی درلود. هغه د خپلې پاچايۍ په ۱٤ کلونو کې په پرله پسې ډول خلک ووژل او دا وژنې يې له خپلو خپلوانو راپيل کړې، خپله مېرمن او مور يې هم ووژلې، يوه شپه يې د نشې پر مهال خپل تی رودونکی ماشوم هم اور ته غوځار کړ. (شفا: هماغه اثر، دويم ټوک، ۷٤۲، ۷٤۳ او ۷٤۹ مخونه).

د دويم شاه عباس زوی صفي ميرزا چې کله د شاهۍ تاج پر سر کړ، ځان يې شاه سليمان ونوماوه، د ځايناستۍ له هماغه پيل څخه يې د دربار زيات خانان او مخور اشخاص تر تېغ تېر کړل، په شراب څښلو کې دومره مشهور شو، چې �شارډن� يې په باب په خپل يونليک کې وليکل :

�ځوک په شراب څښلو کې د دې پاچا پر زغم باور نه شي کولای. زه باور لرم چې په ټول سويس او المان کې ځوک په دې برخه کې ورسره سيالي نه شي کولای، حال دا چې د دې هېوادونو خلک ډېر شراب څښي�. (شفا: هماغه اثر، دويم ټوک، ۷۵۱مخ).

د شاه سليمان زوی شاه سلطان حسين چې څو زره حديثونه يې په زړه کړي او لړوکارونو ته به يې له ښېګڼې پرته تصميم نيوه، تر شپږ کلنې واکنۍ وروسته زهد او تقوا ته شا کړه او ډېر سخت شراب څښونکی شوی. له خپل حرمسرای سره يې هم ژوره مينه پيدا کړه �خواجه سرايان به يې د جُلفا په کوڅو کې ګرځېدل. که به يې کومه ښايسته پېغله يا ښځه وليده، تښتوله به يې او پاچا ته به يې راوستله. دا پرهېزګار پاچا تر هر څه زيات د خپل حرمسرای په چارو بوخت و. د ايالتونو امران او مشران به د يو بل په سيالۍ کې، د دې لپاره چې له ښځو سره د پاچا مينه ماته کړي،د خپلې سيمې تر ټولو ښايستې نجونې په زوره د پاچا حرمسرای ته بېولې� (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۵مخ)..

کروسينسکي ليکي: �د شاه سلطان حسين پرمهال په حرمسرای کې تر يوې مياشتې وروسته ۳۰ زانګوګانې جوړې شوې. که ځينې شهزادګان په وړکتوب کې له منځه نه وای وړل شوي، شمېر به يې تر دې بره خوت� (سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي، ۷٦مخ).

د کروسينسکي مطلب دا دی چې هر کال به د پاچا په حرم کې ۳٦۰ شهزادګان زېږېدل او که په ماشومتوب کې نه وژل کېدای، ښايي شمېر به يې زرګونو ته رسېدای .

Download from: ketabton.com

په همدې پېر کې د شیعه روحانیت مذهبي ترېگنۍ (تعصبونه) دومره ډېر شول، چې د ایران په زیاتو اړوندو ایالتونو کې نورو مذهبي لړکیو په پاڅون لاس پورې کړ. په ۱۱۲۳ کال د داغستان لړکیو او په ۱۱۲۷ سني کردانو په یوه ستر پاڅون لاس پورې کړ، چې څو کاله یې دوام وکړ .

په ۱۱۳۵ کال د قفقاز ارمنیانو هم بغاوت وکړ، په همدې کال د ختیز گرجستان خلکو هم په پاڅون لاس پورې کړ، په ۱۱۳۳ لُرانو او په ۱۱۳٤ کال د مسقط بلوڅانو او عربانو هم پاڅون وکړ. (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۸مخ).

په همدې کال (۱۱۳٤) په شېروان کې د سني ډلې پلویان راوپارېدل، دې خلکو د حاجي داود مدرس په مشرۍ پر شماخي او کرسي شېروان برید وکړ، چې په دې پېښه کې یې ٤- ٥ زره شیعه گان تر تېغ تېر کړل، چې د عثماني ترکیې په پلوي یې شعارونه ورکول. (لکهارت: انقراض سلسله صفویه، د عماد ژباړه، ۱٤٦مخ).

ملک محمود سیستاني په ۱۱۳٥ د صفوي دولت پلوي پرېښوده، په خراسان کې یې مشهد او نیشاپور ونیول او خپله خپلواکي یې اعلان کړه. په مشهد کې یې د کیانانو له دود سره سم تاج پر سر کړ او ځان یې د خراسان پاچا ونوماوه. په کرمان کې د میرزا داود لمسي سید احمد خان سر رااوچت کړ، په بلوڅستان او بندرونو کې بیا سلطان محمد (مشهور په خرسوار) ته ډگر تش و. (جي. پي. تیت، سیستان: لومړی ټوک، ۱۵۲مخ).

د افغانستان په ځینو نیول شویو سیمو کې د ۱٦مې پېړۍ تر لومړنیو کلونو وروسته هرات، کندهار او سیستان ته صفوي ډاډمن والیان او مشران د اصفهان له دربار څخه وټاکل شول. هر والي له ځان سره له لسو تر شل زره کسیز لښکر درلود، چې له پردیو ټاټوبو راغلي وو. یوازې یې د خپلو جېبونو ډکولو غم درلود، چې له کروندگرو او مالدارو څخه به یې مالونه اخیستل. ځمکوال او شتمن خلک اړ وو، چې هر ځل والي، پوځي مشرانو، مستوفي او قاضي ته د ډالۍ او سوغات په نوم رشوتونه ورکړي، کنه وربانديې په غوسه کېدل، ځمکې او مالونه به یې ترې اخیستل کېدل، د سلطان ځمکه (خالصه به شمېرل کېده) دوی به هم اړ وو چې یا په زندان کې وخت تېر کړي، یا هم مرگ ته غاړه کښېږدي .

د اداري چارو بېنظمي او پاشلتیا، د یو بل په وړاندې د درباریانو توطیې او اختلافونه، د صفوي مشرانو رشوت اخیستل او ستم، دغه راز په هېواد کې د شته قانون نه رعایتول، د هغو ډلو مذهبي او سیمه ییز تعصبونه چې شیعه گان به نه وو، د خلکو شکایتونو ته د چا غوږ نه نیول، د درنو مالیاتو اخیستل، څورونې، د سلطان حسین صفوي پر مهال د نویو نیمگړتیاوو ترمنځ د ټولنې مخور کسان دېته وهڅول چې حل لار ولټوي. د ځان پر ملي او سیمه ییزې خپلواکۍ سوچ وکړي، دغه راز په وړ وخت کې له وړ شرایطو وړ گټه واخلي .

له همدغسې شرایطو څخه په گټه اخیستو په کندهار کې پښتنو غلجیو (غرزیو) د میرویس خان تر مشرۍ لاندې یو خپلواک دولت جوړ کړ. وروسته د هرات ابدالیانو له صفوي مشرانو څخه هرات او فراه ونیول، چې په ۱۱۲٦-۱۷۱٦م کال کې یې خپله خپلواکي اعلان کړه .

Download from: ketabton.com

د دغو ولایتونو د پیاوړتیا لپاره د دولت هڅو صفوي دولت ماتې ته برابر کړ. د کندهار خلکو چې له وړاندې یې د خپلواکۍ خوند څکلی و، د میرویس زوی، شاه محمود تر جلوس وروسته پر ایران باندې له ناسمو واکمنو شرایطو په استفادې سره د خپلې واکمنۍ په سوچ کې شو. دا مهال صفوي دولت ډېر بې کفایته و. شاه محمود د ایران تر زړه (اصفهان) پورې وړاندې لاړ او پخوانی دولت یې ړنګ کړ، چې شرحه یې د لیکلو اسنادو او سرچینو په رڼا کې دلته لولو .

لیکوال هیله لري چې د دې اثر په لیکلو سره، د میرویس نیکه په مشرۍ د کندهار د خلاصون لپاره د ملي او ژغورونکو پاڅونونو په ۳۰۰مه کالیزه کې یې ونډه اخیستې وي، په دې توګه یې خپله ملي دنده ترسره کړې وي.

کاندید اکاډمیسین سیستانی

ګوتنبورک، د جون ۱۴مه، ۲۰۰۵م کال

Download from: ketabton.com

لومړی څپرکی

په اتلسمه پېړۍ کې د ایران صفوي دولت پرضد د کندهاریانو پاڅونونه

پر افغانستان د ګاونډیو واکمني :

د شپاړسمې میلادي پېړۍ له پیله، چې تر افغانستان دننه او بهر څه پېښې وشوې، ټولې زموږ د هېواد په زیان او د ګاونډیانو د نویو راټوکېدلو ځواکونو په ګټه وې. په بله وینا، د سلطان حسین بایقرا (۱۵۰٦) تر مړینې وروسته هېواد خپل مرکزیت او اداري ځواک له لاسه ورکړ، ځکه د سلطان حسین ځایناستي (بدیع الزمان او مظفر حسین میرزا) چې له بېلابېلو میندو او په سیالۍ کې وو، ونه شول کړای چې د هرات د تېموریانو په سیمه کې خپله واکمني ټینګه وساتي. دا سیالۍ دومره ډېرې شوې، چې د دواړو ورونو په نوم سکې وهل کېدې، مالیاتو به هم په دواړو پورې اړه لرله. خطبه د دواړو په نوم لوستل کېده، په دې توګه په یوه هېواد کې دوه واکمنان، دوه صدارت او دوه وزارته جوړ شول .

دواړه ورونه په دې هڅه کې وو چې د ډالۍ او سوغات په مرسته پوځي مشران او سیمه ییز فیوډالان پرځان راټول او په دې توګه په خلکو کې خپل باور زیات کړي. پر دې مهال بهرني دښمن (د ازبکو شیباني دولت) د امو سیند له ها غاړې یرغل راوړ، چې بلخ او مروچاق ښارونه یې ونیول .

په ۱۵۰۰کال په ماوراالنهر کې شیباني دولت او په ۱۵۰۲ کال په ایران کې صفوي دولت راوټوکېد، چې په ۱۵۲۵ کې بیا په هندوستان کې بابري (ګورګاني) دولت تاسیس شو. دغو نویو دولتونو د افغانستان له شمال، لوېدیځ او ختیځ څخه په یرغل لاس پورې کړ، چې اخر یې هېواد په درېیو برخو (شمالي، لوېدیز او ختیز) ووېشه. یانې په ۱۵۱۰ کلونو کې د ایران صفوي دولت پر هرات او سیستان، په ۱۵۲۰، ۱۵٤٤، ۱٦۲۱ او ۱٦٤۲ او په غوځ ډول په ۱٦٤۸ کلونو کې پر کندهار منګولې ښخې کړې. د هند بابري دولت په ۱۵۰۳ پر کابل او په ۱۵۰۵ پر غزني او په ۱۵۲۱ یې د هرات د والي سام میرزا صفوي له کلابندۍ څخه وژغوره او په خپله ولکه کې یې راوست .

بابر په ۱۵۰۸ کال ننګرهار، وروسته بدخشان له زبیر راعي څخه ونیول. وروسته تر دې چې په ۱۵۰۰م کال د ازبک شیباني دولت په سرقند کې د تېمور او اوسني پاتې شوني پوځونه راوپرځول او د ماوراالنهر د کورګاني دولت پرځای یې خپل نوی دولت رامنځته کړ، په ۱۵۰٦م کال له امو څخه واوښت او بلخ یې ونیو. هرات یې وګواښه، یو کال وروسته (۱۵۰۷) محمد خان شیباني (شیبک خان) له یوه سمبال پوځ سره یوځای تر امو سیند واوښت، په مرغاب کې یې د تېموري شهزادګانو مقاومت پر شا وتمباوه او هرات یې ونیو(۱)

په دې توګه د پردیو واکنې له ۱۵۰٦م کال وروسته تر ۱۷۰۹-۱۷۱٦ پورې په لوېدیزو او جنوب لوېدیزو، دغه راز تر ۱۷٤۷ په ختیزو او شمالي ولایتونو کې څه له پاسه دوه نیمې پېړۍ روانه وه. په دې دوره کې (د هند له ځینو برابري

Download from: ketabton.com

شاهانو پرته) د هېواد بیارغونې لپاره نه کوم ښار، نه کلی او نه هم کارېز او بند جوړ شو. هغه څه چې له پخوا پاتې وو، د وخت په تېرېدو سره له منځه لاړل، ځکه مشرانو او د پردیو گوډاگیانو تر افغانستان دباندې مشهور ودان مرکزونه لکه: ډیلی، اصفهان او بخارا په واک کې لرل. د افغانستان اقتصادي او کلتوري وده یې دومره ارزښتمنه نه گڼله، دنده یې دا وه چې پر خلکو واکمني وکړي، ملاماتوونکې مالیات واخلي او هر ډول خپلواکۍ پلوی پاڅون وځپي.

په دې پېر کې درېگونو مشرانو او سرتېرو په کلاگانو کې ژوند کاوه. پوځونه به یې په ښارونو کې اوسېدل. سمسور څړځایونه یې د څارویو رمو او اسونو، دغه راز یې شنه باغونه د ساعتېرۍ ځایونه وو. دغو سرتېرو او مشرانو په افغانستان کې دننه خلاص لاس درلود، هر ډول یې چې غوښتل مشري یې کولای شوای، خلک او کروندگر اړ وو چې واکمنان او د دوی پوځیان ماړه کړي او لگښتونه یې ورکړي. هېڅا هم نه شوای کولای چې د بېلابېلو مالیاتو، ستونزو، کړاوونو او وزگاریو په وړاندې خپل ږغ اوچت کړي، ځکه قانون او مرافعه مقام نه و، چې څوک شکایت ورته وکړي .

په افغانستان کې له درېگونو یرغلگرو ځواکونو څخه ازبکي دولت څه ناڅه ساده او کم لگښته و. عمومي واکمن او سپاهي په بلخ کې اوسېدل، نورو مشرانو به یې په شمالي برخو کې له خلکو مالیات اخیستل، د ماورالنهر دولت ته به یې باج ورکاوه، چې یوازې یې په نوم بسنه کوله. د دوی نظامي او قضایي تشکیلات دغه راز مالي چارې ساده، دفتري چارې به یې هم لږې او لومړنۍ وې. په احکامو او حقوقي چارو پورې نور اړوند اجراآت یې شفاهي او یوازې یې د پاچا او عمومي واکمن په دوو شونډو پورې اړه لرله. حکومتي ماموړانو کوم معاش نه درلود، مالیات به هم د واکمنانو په خوښه له خلکو اخیستل کېدل .

خو په افغانستان کې د هند بابري دولت اداره د ایران او ماورالنهر دولتونو په پرتله یو څه پراختیا درلوده. په افغانستان کې یې تر واک لاندې سیمې بدخشان، کندهار، کابل او بلخ وې. دا تلپاتې تشکیل نه و، ځکه بلخ ډېر ژر د ازبکي حکومت لاسته ورغی او وروسته بیا بدخشان خپله سیمه ییزه خپلواکي تامین کړه، چې کندهار هم د هرات صفوي دولت له خوا ونیول شو، یوازې کابل د اتلسمې پېړۍ تر نیمایي پورې د هند د بابري دولت په واک کې و.(۲)

ارواښاد علامه حبیبي د عبدالحمید لاهوري له خولې لیکي چې د شاه جهان په پېر (عصر) کې (د اوولسمې پېړۍ نیمایي) د بابر له تر واک لاندې ۲۲ ولایتونو څخه څلور یې: کابل، کندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له کابل څخه ۱۶کروړ دام، کندهار څخه ٦ کروړ دام، بلخ ۸ کروړ دام او بدخشان څخه ٤ کروړ دامه (هر پنځه دامه له دوو انو سره مساوي وه) عاید لاسته راته.(۳)

په افغانستان کې د ازبک او هند- ایران دولتونو د واکمنیو ترمنځ ستر توپیر دا و، چې ازبکانو په افغانستان پورې زړه وتاړه. ورو- ورو د واکمنۍ له حالت څخه راووتل او د کډوالۍ یا تلپاتې مېشتېدنې په څېر یې په افغانستان کې ژوند غوره کړ. له سیمه ییزو خلکو سره یې بلدتیا ومونده، اخر له ماورالنهر څخه منفک او د افغان ملت یوه برخه

Download from: ketabton.com

وگرځېده. حال دا چې د ایران او هند دولتونو به د افغانستان هغه برخې چې په واک کې یې وې، له لیرې ځایه په خپل پوځي ځواك سره اداره کولې، خو ایراني دولت چې تر دوو غوړونو پورې په اداري بیروکراسۍ او مذهبي تعصب کې ډوب و، په افغانستان کې د خپلو تر واك لاندې ولایتونو د تامین لپاره پر خپلو قزلباش پوځونو ډېره تکیه کوله. دې دولت اټکل ۲۰ زره پوځونه په هرات او ۲۰ زره پوځونه په کندهار کې مېشت کړل. د ټولو لګښت د صفوي دولت تر واک لاندې خلکو پر غاړه و. د صفوي دولت سرتېرو او واکمنانو په خپل توند چلند، مذهبي تعصب او استبداد افغانان ځپل، چې د ماورالنهر د دولت په پرتله دلته د خلکو له ډېرې کرکې سره مخ شول.(٤)

په صفوي پېر کې د مذهبي فاشیزم سیاست:

د صفوي واکمنۍ په پېر کې (شیعه) مذهب د دولت د رسمي مذهب په توګه له توند سیاسي او مذهبي استبداد، دغه راز پراخو ټولوژنو سره مل و. ناشیعه قومي او مذهبي ډلې به سپکېدې، ځورول کېدې، ان چې په ډلییزه توګه وژل کېدې. په جبر او زور دېته اړ ایستل کېدې چې له خپل مذهب څخه واوړي او شیعه مذهب ومني .

د صفوي شاهانو رسمي او مذهبي سیاست، په ټوله مانا یو مذهبي فاشیستي سیاست و، چې د رسمي مذهب تر څنګ یې د نورو مذهبي ډلو زغم نه درلود .

په هر ډول، د تعصب پاروونکي چلند د مخنیوي لپاره مو د ځینو ایراني پوهانو او نظر خاوندانو ځینې رایې هم رااخیستي دي. که څه هم دوی په شیعه مذهب پورې اړه لري، خو د ناپېیلو پوهانو او روڼاندو په توګه یې یوازې رښتیا لیکلي چې خلک او ایراني نسلونه د خپل هېواد د تاریخ له حقیقت څخه په ښه توګه خبر کړي .

ځینو ایراني پوهانو د صفوي رژیم د مذهبي استبداد یا فاشیزم په باب هېښوونکي مطالب لیکلي، چې ډېر وېروونکي هم دي، چې کولای شو په دې برخه کې د ډاکټر شجاع الدین شفا، ډاکټر علي شریعتي، ډاکټر علي میر فطروس، سعیدي سیرجاني، عیسی صدیق او میرزا اقاخان کرماني یا ځینو نورو نومونه یاد کړو. د ټولو مخکښ ډاکټر شفا دی، چې په دې وروستیو کې یې د توحیدي دینونو او د شیعه مذهب پر مسایلو ډېر ارزښتمن کتابونه لیکلي دي. په دې منځ کې یې یو کتاب (توضیح المسایل)، (د زرکلنو پوښتنو ځوابونه) دی، بل یې (تولدی دیگر) دی او بل یې (پس از هزار و چهارصد سال) دی، چې د معتبرو اسلامي متونو د مطالعې او شننې پایله ده، ډېر مستند او ګټور اثار دي، نوموړی د خپل لومړني کتاب په سریزه کې لیکي :

�صفوي دوران، د ایران په تاریخ کې د بنسټیز بدلون دوران و، هغه دوران و، چې ایران په کې تر شاهنشاي سقوط زر کاله وروسته یو ځل بیا ملي یووالی او جغرافیایي یووالی وموند او یوځل بیا له سیاسي او ټولنیزې بشپړتیا څخه برخمن شو. په دې پېر کې د یوه داسې ایران بنسټ کېښېښودل شو، چې لا یې ملي واکمني او جغرافیایي پولې

Download from: ketabton.com

پېژندل شوي، چې د هغه دوران قدرداني کوي. خو دا د کار يو اړخ و، په اصطلاح د سکې يو مخ و، د سکې بل مخ دا چې په همدې وخت کې د دين د دکاندارانو څوسوه کلنه سودا له لومړني دکان څخه وايستل شوه او د يوه نوي (سوپر مارکېټ) بڼه يې غوره کړه، چې دا ځل په خپله حکومت هم په کې پانګونه کړې وه�.(۵)

د کتاب په بله برخه کې وايي :

�د شيعه سرليک په ځانګړې توګه د بهرنيانو تر پاڅون وروسته هغو کسانوته کارېده چې علي او د هغه پلويانو ته وفادار پاتې شوي، يا يې د علي په کورنۍ کې د امامت دوام ته عقيده لرله. تر هغه مهال وروسته ايران د شيعه مذهب په مورچل بدل شو او شيعه توب د انقلابي، مباز او راپارېدونکي غورځنګ په څېر راڅرګندی شو. د شيعه غورځنګونو شنونکي يادونه کوي، چې تشيع په خپلو لومړنيو پېړيو کې، د پلويانو له خوا د ظلم او فساد پرضد د هڅو ښکارندوی و او د هغو کسانو غوښتنې، دردونه او سرکښۍ ګڼل کېدې چې د حق او عدالت هيله يې لرله. داسې يو مورچل و، چې د بهرني يرغل، کورني اشرافيت، عمومي واکمنۍ او ايراني کارکوونکو د فشار او فساد پرضد، پر کليوالو باندې د ظلم، فکري اختناق، توکميز تعصب او د هغې واکمنې روحاني طبقې پرضد مبارزه وکړي، چې د واکمنانو په واك کې وې�.(٦)

�د دولتي مذهب په توګه د اثنی عشری شيعه مذهب دودول په ځانګړې توګه د لومړنيو درېيو خليفه ګانو ښکنځلو په صفوي پېر کې د ايران اړيکي له ګاونډيو سني مذهبه هېوادونو يانې: عثماني ترکيې، مرکزي اسيا (او افغانستان) سره ډېر خراب کړل. سني فقهيان د اسلام په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د غلامانو په توګه وکارول شول، ان په بازارونو کې يې د ساداتو پلورل هم روا ګڼل .

تر لسمې پېړۍ وروسته په ايران کې د شيعه ګانو له تعصبه ډك کارونه د دې لامل شول چې په نړۍ کې د سنيانو کرکه راوپارېږي، همدې کار د منځنۍ اسيا له هېوادونو او نورو سني مېشتو سيمو سره د ايران کلتوري اړيکي غوڅ کړل، چې د هېواد په کلتوري او فکري ژوند کې يې ناوړه انعکاس وکړ .�

ډاکټر شفا زياتوي: د شاه اسمعيل د دربار يوه ملا په خپل کتاب کې وليکل: �د يوه سني وژنه دومره ثواب لري لکه پنځه کافران چې ووژنې. له سني سره نکاح ناروا ده، ځکه شاهد يې ناسم او مال يې حلال دی. واجب ده چې د اميندوارې مېرمنې خېټه يې وڅيرې او نارينه اولاد يې په نيزه ووهې. د سنيانو پلورل او پېرودل روا دي، ځکه له اسلامي حريت څخه بهر دي�. (۷)

د همدې فتوا له مخې د شاه اسمعيل صفوي له لوري په تبرېز کې ډېرې وېروونکې عاموژنې وشوې .

د ډاکټر شفا په وينا: �لومړي شاه اسمعيل، خپله پاچايي د تبرېز د شلوزرو خلکو په وژنې سره پيل کړه، ځکه دا خلک حاضر نه شول چې په يوه ورځ پر خپلو مذهبي معتقداتو پښه کښېږدي او د اسلام لومړنيو درېيو استازو ته

Download from: ketabton.com

ښکنځل وکړي. په پایله کې شاه اسمعیل قزلباش دا ټول خلک یا په تبر نیمایي غوڅ کړل، یا یې نسونه وروڅیرل، په همدې تبرېز کې له قبرونو څخه د مړو هډوکي وایستل شول او د غلو او نورو بدلمنو د غوڅو کړل شویو سرونو تر څنګ یې وسوځل�. (۸)

په دې توګه (په عثماني ترکیه کې) سني ملایانو هم په ګډه فتوا ورکړه چې د شیعه طریقې ټول پلویان په ځانګړې توګه اثنی عشري له اووه څخه تر اویاکلنو پورې مهدورالدم او واجب القتل دي... سني پوهانو یو ګام نور هم وړاندې واخیست او فتوا یې ورکړه چې د هر شیعه وژل دومره ثواب لري، لکه اووه یوځې کافران چې ووژنې. د شیعه ګانو ښځې، پېغلې نجونې او واړه کوچنیان هم د سني فقهیانو په لارښوونه پر عثماني لښکروالو ووېشل شول. پر شیعه ګانو تور وتړل شو، چې د شپې شمې وژنې چې د یو بل له ښځو سره زنا وکړي .

د دې وحشیانه مذهبي دښمنۍ یوه پایله دا شوه، وروسته تر هغه چې په تبرېز کې شل زره سنیان د شاه اسمعیل په فرمان ووژل شول، په عثماني ترکیه کې هم له اناتولي مېشتو څلوېښت زرو شیعه ګانو څخه د سلطان سلیم په امر د تاریخ په یوه وحشتناکه ټولوژنه کې سرونه غوڅ کړای شول، پر ځینو کسانو چې د شیعه توب شک کېده پر تندي یې په سرو او سپینو داغ ولګول شو.

په قسطنطنیه کې د اتریش د سفیر یوزف هامر په وینا: �دا د مذهبونو په تاریخ کې تر ټولو دردوونکې پېښه وه، چې د شپاړسمې پېړۍ له ټولوژنې پرته ورته بل ساری نه شو موندای�. (۹) شک لرم

دا د بشریت د تاریخ تر ټولو خونړۍ قصابیانې وې، چې د اسلام په پېروانو کې یې له مذهبي تعصب څخه سرچینه اخیسته.

ډاکټر شفا په (تولدی دیگر) نومي کتاب کې لیکي: �ټول صفوي پېر له پیله تر پایه پورې په وینه تویونه، بېرحمۍ، وروروژنه، فساد او ریاکارۍ تېر شو، چې ټول انساني او اخلاقي معیارونه یې تر پښو لاندې کړل... د شاه اسمعیل صفوي یوه انسان خوړونکي (قورچي) د یوه ازبک خان بدن چې سني و، په غاښونو وداړه او ویې خوړ. نورو کسانو د دې خان کوپړۍ راواخیسته چې شاه اسمعیل یې د شراب څښلو د پیالې په توګه وکاروي. د دې پاچا لمسي دویم شاه اسمعیل خپل شپږ واړه ورونه (له ټولو کشر ورور- پرته چې شیدې رودونکی و) ووژل، په یوه ورځ یې له ۵۰۰ تنو صفویانو څخه سرونه غوڅ کړل. لومړي شاه عباس یې پلار تر مرګه پورې په بند کې وساته او له خپل مشر زوی څخه یې سر جلا کړ. دغه راز یې دوه نور زامن ړانده کړل، د ده ځایناستي شاه صفي د صفوي کورنۍ تر ټولو وینو څښونکی شاه و، چې خپله مور، ښځه ان شیدې رودونکي ماشومان او ړوند اکا ووژل، چې د کورنۍ په لسګونو نور خپلوان یې ورړانده کړل. ټولو صفوي شاهانو (له وروستي پرته) په شراب څښلو کې دومره زیاتی وکړ، چې څلورو تنو یې د زیات شراب څښلو له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ .

Download from: ketabton.com

کله چې به شاه عباس د (کلب علي) په توګه د تبرک لپاره له اصفهان څخه مشهد ته پلی مزل کاوه او هلته د امام رضا زیارت او درناوي ته ته، په هر منزل کې به ورته د نڅا، سندرو او شرابو امکانات برابرېدل، لکه څنګه چې شارډن په خپل یونلیك کې لیکي، په سلګونو بدلمنې به یې د پوځ ملګرې وې. د یوه بل ګرځندوی توماس هربرټ په وینا، د شاه حضور ته تر ټولو ستره او ښه ډالۍ غوره شراب او یا ښکلې پېغلې وې .

همدې لوی مرشد د فارس واکمن ته په خپل لاس د قرآن شریف پر پوښ یو لیك ولیکه چې د شیخ بهایي په لاس یې ورولېږه، خو دوې ورځې وروسته یې د دې واکمن د وژلو حکم ورکړ).۱۰(

افغان پوه عبدالباري جهاني د صفوي شاهانو د اخلاقي کمزوریو په باب د یوه اروپایي لیکوال او ګرځندوی (دن کارسیا) د سترګو لیدلی حال لیکي :

�کله چې به شاه عباس سفر کاوه نو د پایکوبۍ، نڅا او شراب ځښلو محفلونه به یې جوړول. کله به یې فرمان ورکاوه چې جارچیان دې په ښار کې وګرځي او خلك دې خبر کړي چې مسلمانان، مسیحیان او نور دې خپلې ښځې او پېغلې لوڼې پلاني بازار ته راولي، د هرې دروازې مخې ته به څو تنه ګمارل شوي کسان ولاړ وو چې ښایسته ښځې او پېغلې وټاکي او تر بازار پورې یې بدرګه کړي. د کاندارانو او سوداګرو به په خپلو دکانونو کې رنګارنګ شیان سره اوډل، بیا به یې خپلې پېغلې لوڼې او خویندې د دکاندارۍ لپاره کښېنولې او دوی به بهر وتل. هېڅ نارینه اجازه نه درلوده چې دغو بازارونو ته ورننژدې شي، په دې وخت کې به شاه له خپلو سرای ساتونکو سره بازار ته دننه کېده، د ښار دروازې به تړل کېدې، شاه به له خواجه سرایانو سره د هغو نجونو او ښځو پر شا و خوا راڅرخېده، سبا ته به یې څو ښایسته نجونې له ځان سره شاهي حرمسرای ته بېولې. د ښار دروازې به خلاصې شوې او خلکو به خپلې پاتې لوڼې او مېرمنې کورونو ته بېولې).�۱۱(

د صفوي شاهانو د مذهبي جنایتونو په لړ کې د ایران یو بل روښاندي سعیدي سیرجاني په خپل (ای کوته آستینان) نومي کتاب کې کاږي: �لومړي شاه اسمعیل به په جګړو او عاموژنو کې چې د شیعه مذهب د خپراوي لپاره وې، نژدې دوه سوه پنځوس زره کسان ووژل).�۱۲(

سیرجاني زیاتوي: �شاه اسمعیل هغه څوك و، چې د لاس په یوه حرکت سره به یې د خزان وهلو پاڼو په څېر د زرګونو بېګناه انسانانو سرونه غوځول، یو بېرحمه واکمن و، چې ظالم قزلباشان یې د اسلام د غازیانو په توګه یادېدل. �په طبس نومي ښار کې یې دومره عاموژنه وکړه، چې شمېره یې اوو- اتو زرو کسانو ته ورسېده، د دې ښار اوسېدونکي سنیان وو، چې ووژل شول. په دې توګه د هغه شاه د قهر اور سوړ شو او پر خراسان یې یرغل ونه کړ.�

پر دې سربېره �ژوندي کبابول، د دښمن د بدن غوښه خوړل، پوستول، په دېګ کې ایشول، تورن کس له لوړ ځای څخه لاندې غورځول او په غاړې پورې یې د لویې ډبرې تړل، دا هرڅه د لومړي شاه اسمعیل له کارونو څخه دي).�۱۳(

Download from: ketabton.com

د همدي �کامل مرشد� په دوران کې د (ال علي دښمنانو) ته نور مجازات هم په پام کې ونيول شول، چې ټولو ځايناستو يې ادامه پسې ورکړه. لکه: ګچ نيول، د بدن د غړو ټوټه- ټوټه کول، ژوندي پوستول، په سترګه کې سيخ منډل، غوږونه او پزه پرې کول، په ستونې کې سره شوي سرپ اچول، کبابول، په سرو کړو غوړيو کې اچول، د ګولۍ پر ځای د توپ په خولې پورې تړل).�۱۴)

په (احسن التواريخ) کې لولو: �په ۹۱٦ق_ ۱۵۱۰م کال لومړي شاه اسمعيل د �مرو� په سيمه کې د شېبك خان ازبك (محمد خان شېباني) په وړاندې وجنګېد، چې شېبك خان ناڅاپه ووژل شو، کله چې د شاه اسمعيل ورپام شو، ورغی او پر مړه جسد يې د توري څو ګوزارونه وکړل، بيا يې پر خپلو پلويانو وررغ کړل: که چېرې زه دربانديې ګران يم، زما د دښمن (شېبك) غوښه وخورئ .

خواجه محمود ساغرچي، چې په هغه مجلس کې حاضر و، وايي چې د مړو د خوړلو لپاره د صوفيانو شمېر دومره ډېر شو، چې ځينو ان د يو بل په وړاندې تېغونه وكښل. د وحشي مرغانو په څېر يې د مړي غوښې له يو بل څخه پېتولې او خوړلې. شاه امر وکړ چې په کوپړۍ کې دې ورته شراب راوړي. سم له لاسه دا امر ومنل شو او د شېبك خان د سر له کوپړۍ څخه د جام په توګه کار واخيستل شو).�۱۵)

د ملك الشعرا بهار خراساني په وينا: �په تبرېز کې قزلباش تبرېزيانو په داسې حال کې چې تبر يې په لاس او يوه لويه کڅوړه پر اوږو اچولې وه، په کوڅو او بازارونو کې ګرځېدل، لومړيو دربيو استازو (خليفه وو) ته يې ښکنځل کول، خلك اړ وو چې د هغوی د رغ په اورېدو سره ناري ووهي. که چا به له دې کاره اوږه تشوله، له محاکمې او پوښتنې پرته به يې سر له تن څخه غوڅېده).�۱٦)

�شاه اسمعيل په دوو شپو- ورځو کې د تبرېزيانو د شلو زرو کسانو خېټې په دې تور وڅيرلې، چې سنيان وو. دغه راز يې د مړو هډوکي له قبرونو څخه وايستل او د غلو او بدلمنو ښځو د پرې شويو سرونو تر څنګ يې په عام محضر کې وسوځل).�۱۷)

دغه راز يې اميندوارې مېرمنې هم ووژلې، درې سوه بدلمنې ښځې يې کتار ودرولې، هره يوه به يې په منځ کې دوه نيم کړه، ان چې د تبرېزيانو سپي يې هم ووژل .

د احمد کسروي په وينا: �په صفوي تاريخونو کې تل د شاه اسمعيل پر بدو کارونو او خونړيو چارو پرده غوړول شوې، د صفويه پېر فقهانو هم پر دغو ستمونو سترګې پټې کړې دي).�۱۸)

د صفوي سلطنت بنسټ له هماغه پيله په خشونتونو او وينې تويونې سره کښېښوول شو، چې کله به آن د وحشت تر پولو ورسېده. دې خونړي خوی لکه د دين په پوښښ کې ځان راڅرګند کړ، کله د سياست په جامه کې او زيات وخت به يې د کينې او قهر د ختمېدو پر وخت ځان راڅرګنداوه. لاس غوڅول، پښه غوڅول، پوستول، کله هم د

Download from: ketabton.com

انسان په پوست کې نور شیان اچول، سترګې رایستل، اعدامول او داسې نور وحشیانه کارونه په اسانۍ سره ترسره کېدل. که �کاملو مرشدانو� به د غوسې د اور سرولو لپاره په خپلو لیریو خپلوانو کې څوك نه شو پیدا کولای، خپلو نژدې خپلوانو لکه مېرمنو، ورونو، اکاګانو او د اکا زامنو یا هم خپلو زامنو ته به یې مخ اړاوه او هغوی ته به یې په لاس ورکول).�۱۹(

�شاه اسمعیل د سلطان حسین بایقرا (د تېمور له لمسیانو) یو لیك او ځینې ډالۍ ترلاسه کړل، چې د خپل مقام او حیثیت وړ یې ونه ګڼل، پرته له دې چې د هغه او تېموري پاچا ترمنځ کومه ستونزه وي، د یزد له سارا څخه یې پر طبس برید وکړ او هلته یې که هر قزلباش پیدا کاوه، له تېغ څخه به یې تېراوه، په دې پېښه کې د طبس اووه زره اوسېدونکي (چې سنیان وو) ووژل شول).�۲۰(

په ۱۵۱۰م کال کې وروسته تر دې چې د شاه اسمعیل صفوي له خوا هرات ونیول شو، د شافعي فرقې لوی پوه فریدالدین تفتازاني چې په هرات کې یې له دېرشو کلونو راهیسې د شیخ الاسلام په توګه شهرت درلود، د شاه اسمعیل له خوا په عام محضر کې ووژل شو، بیا یې مړی په دار وځړول شو او بیا اور- ورته شو .

په همدې وخت کې یې د هرات یو بل مشهور خطیب حافظ زین الدین په دې تور چې په موعظه او نصیحت کې یې لومړي درې خلیفه ګان نه وو ښکنځلي، صفوي قزلباش دی له منبر څخه راکښته او د مسجد په انګړ کې یې سر له تن څخه بېل کړ).�۲۱(

�د شاه طهماسب په امر لومړی په ۹۳۴هـ کال کې یو ستر سني مشر خواجه کلان غوریاني چې د متعصبو صفوي سرتېرو له امر څخه یې سرغړونه کړې وه، د هرات چهارسوق ته بوتلل شو، لومړی یې د بدن پوست ځنې جلا کړ، بیا یې بوس ورواچول او په دار یې ځوړند کړ. په بل کال یې د غوریانو یو بل مشر خواجه هم تبرېز ته بوت، د شاه په امر یې له نصریه منار څخه له خوټو راځوړند کړ، چې په ډېرو کړاوونو سره یې ساه ورکړه. په همدې کال مظفر سلطان د دیباج امیر د همایون په فرمان په اوسپنیز قفس کې واچاوه او د تبرېز له دواړو جوماتونو یې راوځړاوه، بیا یې مړ کړ).�۲۲(

د شاه اسمعیل صفوي مشرانو د خپلو نېکونو خوی درلود. لکه څنګه چې شاه عباس صفوي جلادان ګمارلي وو چې چیکین یانې سړي خواره یې ورته ویل، که کوم مجرم به یې په جزا محکوماوه، دوی ته یې سپاره، چې د بدن غوښې یې په غاښونو وشکوي او وخوري).۲۳(

پولېنډي کشیش کروسینسکي د خپلو خاطرو په کتاب کې کاږي:

�د سلطان حسین صفوي پلار شاه سلیمان هم دومره قاتل او خونخوار شاه و، چې په لږ جرم یې خپل زوی وواژه. مېرمن یې چې دا حالت ولید د شاهي ماڼۍ بام ته وختله او ځان یې لاندې راګوزار کړ. بل کوچنی زوی یې په دې

Download from: ketabton.com

تور وواژه چې د شاهي بڼ د یوې ونې څانګه یې غوڅه کړې وه، خو قورچي باشي وویل: قربان د دې خادم توره د دښمنانو د وژنې ته اوچتېږي، نه د دوستانو وژنې ته. شاه د دې خبرو په اورېدو د زوی له وژنې ډډه وکړه، کله چې د شهزاده مور او په خپله دی د شاه له دې هوډ څخه خبر شول، شهزاده له مانۍ څخه وتښتېد، نور نو نه شاه- نه یې هم زوی ولیدل).�۲۴(

یوه پېړۍ وړاندې د ایران یوه روڼاندي، میرزا اقاخان کرماني په دې باب ولیکل: �د ډېرو ایرانیانو په اند صفوي پاچایان عام پالونکي او عادل وو، خو زما په اند هغه ظلم او جبر چې د دوی له کبله ایرانیانو ته رسېدلي، تر عربو وروسته ساري نه لري، ان وینې تویوونکي چنګېز هم دومره ظلم ونه کړ. دومره ورانۍ چې د دې خرافات پالونکو له خوا د ایران ملت ته پاتې دي، تر اسلام وروسته له هېڅ یوې ډلې څخه نه دي رسېدلي، ځکه چې دې طبقې وغوښتل د دینپالنې له لارې د عامو خلکو په زړونو کې ریښې وځغلوي او د خپل سلطنت بنسټ په قوم او مذهب ټینګ کړي. ځانونه یې د امام اولاده او د پیغمبر ذریعه او د کشف و کراماتو څښتنان معرفي کړل، څرنګه چې په ایران کې د دې ټغر غوړولو، د حماقت د تخم کرلو ته اړتیا لرله، له دې کبله یې د ملا محمد باقر مجلسي په لاسنیوي یې د ایراني وګړو عقلونه او مدرکونه له منځه یووړل، چې په ایران کې د صفوي پاچایانو سلطنت ټینګ پاته شي).�۲۵(

ډاکټر شفا د ایراني څېړونکي عیسی صدیق له قوله لیکي: �په صفوي پېر کې د سني او شیعه ترمنځ د راپارېدلې دښمنۍ له کبله ایران له لوېدیز سره خپل نبغ اړیکي له لاسه ورکړل، ځکه د ایران او اروپا ترمنځ پراخ عثماني دولت ولاړ و. دا دوره د رنسانس د پاڅون، د غرب پوهنیز صنعتي او اقتصادي ستر پاڅون او د نوي عصر حیرانوونکی عصر و. ایرانیان یې له نویو پوهنو او د اروپایانو له صنعت څخه بې برخې کړل. دوی د نوي تمدن له کاروانه هم وروسته پاته شول. له بله پلوه د مذهبي پوهانو او مخکښو د قدرت جاذبه د دې لامل شوه چې هر کس د خپل استعداد په کچه دیني زده کړې پیل کړي، چې یوه ورځ د جهاد درجې ته ورسېږي. د عزت او قدر خاوند شي. په دې توګه د فقهې، اصولو، حدیثونو او د قرآن د تفسیر مینه وال زده کوونکي ډېر شول. په بدل کې یې د طبیعي پوهنو، ریاضي، حکمت او ادب محصلین ډېر کم شول. وېروونکې وروسته والي دا ځل ایرانۍ ټولنه د علمونو او د نوې نړۍ د هغو په برخه کې ډېره وروسته پاتې کړه).�۲٦(

په اوسمهالي پېر کې تر ټولو په زړه پورې او له کره کتنې ډك نظر د علي شریعتي دی، چې په خپله د تشیع له پلویانو او د (محمدي ناب اسلام) مذهبي مبارزې سرلاری و، تر اسلامي انقلاب وړاندې په ټولو مذهبي لېوالتیاوو کې یې اغېزناکه ونډه لرله. دلته یې د علوي تشیع او صفوي تشیع په باب یو کتاب کښلی چې په وروستیو څلورو پېړیو کې یې د شیعه اخندانو په باب لولو:

�شیعه روحاني د خلکو له څنګه پاڅېد او د صفوي سلطان تر څنګ کښېناست، وګړنیز تشیع په دولتي تشیع بدل شو. د زاړه مذهب پر ځای یو نوی مذهب رامنځته شو، چې دا دی تر څلورو پېړیو وروسته هم پرځای پاته دی.

Download from: ketabton.com

(اخند له ځانه د پرهېزګارۍ څادر لیري کړ، د خپلې خواري کوټې له یوې څنډې راپاځېد او یو ممتاز سیاسي او ټولنیز موقعیت یې وموند، چې د علي د شیعه مذهب په میرغضب بدل شو، صفوي پاچا ته به مخامخ کښېناستل، ځکه چې ځانونه یې د علي د در سپي ګڼل. په حکومت کې ورسره سلا کېده، ان چې دعوه یې کوله چې ګواکې د حکومت قدرت او د سطنت تاج د دوی له خوا د خلکو په استازیتوب شیعه پاچا ته ورکړل شوی دی).

اخوند د خلکو له بېخبرۍ او ناپوهۍ څخه په استفادې سره ډېر مفاهیم بدل کړل. د تفکر پرځای یې عبادت، د نېك کار پرځای یې د ټول امت شفاعت، د دیانت پر ځای یې تظاهر او نېك کار ته د رابلنې پر ځای یې شرعي خوله، د تعقل پرځای یې خرافات، د استقامت او زغم پر ځای یې تسلیم او ټیټوالي، د اخلاقو پر ځای یې فحشا، د صداقت پر ځای یې درغلي، د سموالي پرځای یې فساد، د خلوص پر ځای یې تقلب، د ځانخبرۍ پر ځای یې تعصب، د زړورتیا پرځای یې ذلت او بې زړه توب، د انسان پر ځای یې د اخوندانو خېټې، شهوت او د پیسو بندګان، د نارینتوب پر ځای یې ژړا او زارۍ زیاتې کړې .

د صفوي استعمار شومو درملو له وینې څخه تریاك جوړ کړل، د مېړانې له کلتور څخه یې د خوب للو- للو، د امام حسین له ښوونځي څخه یې د شاه سلطان حسین ښوونځی جوړ کړ. (په درېیو حاکمو څېرو: استبداد، ښکېلاك او ځېښناك سره یې یا د خلکو سرونو ته د دار کړۍ واچوله، یا یې د دوی جېبونه تش کړل، درېیم کس د خدای له وینا سره سم زمزمه کړه: وروره! صبر وکړه، هر څه قیامت ته پرېږده، دوی که نن هرڅه لري، اخرت یې خراب دی .

صفوي جهاد هغه مقام دی، لکه یهودي پاتریارش، یا مسیحي اسقفا. په دې موضوع کې که څوك هرڅومره وروسته پاته او زوړ وي، هومره مجتهد دی. څومره زاړه کالي چې واغوندي او زوړ فکر ولري، دغه راز یې سلیقه، لهجه، اخلاق او خبرتیاوې زړې وي، تر نورو سپېڅلی او روحاني وي. په ځانګړې توګه له نوي ژوند، نویو مسایلو، نویو موندنو او خبرتیااوو څخه خبر وي، ورځپاڼه ونه لولي، راډیو وانه وري، په بهرنۍ ژبه پوه نه شي، خبرونه وانه وري، د وروستیو پېړیو له موندلو خبر نه وي، په دې توګه نور علی نور وي. یوه ټوټه رڼا ده، اخروي روحاني او په بله نړۍ کې ډوب موجود دی).۲۷(

په صفوي دوره کې- په ځانګړې توګه لومړي شاه عباس تر مړینې وروسته، په ایران کې خرافات وروستي حد ته ورسېدل، سِحر، جادو، طلسم او نجومي احکامو ته د خلکو عقیده زیاته شوه. د ټولو چارو اصلاح یوازې په دعا سره غوښتل کېده، چا به عمل او هڅه نه کوله. د عقل پر ځای ناپوهۍ ته درناوی، د نذر په مرسته د هیلو ترسره کېدل، ښکنځلو ته درناوی، دینداري ته تظاهر، یوازې مذهبي مشرانو ته تسلیمېدل، طبیعي پېښې لکه باران، تندر، زلزله، توپان، لمر نیول، سپوږمۍ نیول د خدای غضب یا رحمت ګڼل کېده. ټولو طبقو همدا ګڼل. دا ډول سوچ د سلاطینو او چارواکو له خوا هڅول کېده، چې د اخلاقي بېلارۍ، ناپوهۍ، بې حرکتۍ او ماتې لامل کېده او د صفویانو کارونو دا هرڅه ثابت کړل. ناپوهۍ ته لمن وهل، مجلسونو او هدیرو ته د قرآن ځانګړی کول او پر ځای یې د دعاګانو

Download from: ketabton.com

بیاضونه، بحارالانوار، توفان البکا، کشف الغمه، روضة الشهاده او زادالمعاد او... داسې نور کتابونه دود شول، چې په کشف الاسرار کې یې نوم یاد شوی دی).۲۸(

د کلتور او عقلي پوهنو په برخه کې هم صفوي دوره د پوهنې او پوهانو د رکود دوره وه. د ډاکټر شجاع الدین په وینا: �د صفوي پېر په اخندروزونکي ایران کې، مذهبي سختګیري دې حد ته ورسېده، چې زیاتو کسانو جلاوطنۍ ته مخه کړه او هند ته لاړل.�

د (تاریخ جهان ارای غفاري) نومي کتاب لیکوال چې د شاه طهماسب صفوي پر مهال ژوندی و، په دې باب لیکلي دي: �په دې پېر کې ناپوهان د هېواد پوهان ګڼل کېدل، خو رښتیني پوهان به ناپوهان. نو ځکه زیاتې سیمې له پوهانو تشې شوې، ناپوهي ډېره شوه. په ټول ایران کې یوازې یو څو پوهان پاتې وو).�۲۹(

د علي میر فطروس په وینا: پر پوهې او فلسفې بندیز، دغه راز د عذر او ژړا دودېدلو، نورو مذهبي خرافاتو ایرانۍ ټولنه یوځل بیا د فرهنګي انحطاط پر لوري بوتله، له دې کبله زیاتو ایراني شاعرانو او اندیالانو (متفکرینو) د هند لار ونیوله، چې په دې ډله کې صائب تبریزي هم راته.(۳۰) چې ویل یې: د صفوي شاهانو په وړاندې د انسان د فضیلت معیار (غټه لنګوټه او راوتلې خېټه) وه.

اخر صائب له تبریز څخه د هند بابري واکمن (کابل) ته راغی او د کابل په ستاینه کې یې یوه بولله (قصیده) هم ولیکله. د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، د شیعه روحانیت مذهبي تعصبونو دومره زور واخیست چې په شېروان کې د سنیانو مذهبي جذبې راوپارېدې او د دې سیمې خلکو د حاجي داود مدرس تر مشرۍ لاندې پاخون وکړ. د شېروان د بېلابېلو قومونو ۱۵۰۰۰ کسان راغلل، پر شماخي، کرسۍ او شېروان یې یرغل وروړ، څرنګه چې په شماخي کې د شیعه ګانو پلویان لږ وو، له دې کبله په دې پېښه کې ۴_۵ زره شیعه ګان ووژل شول، چې نور پاڅونکي بیا د عثماني ترکیې په پلوي راوپارېدل).۳۱(

�دا یوازې سنیان نه وو چې د شیعه روحانیت له کبله ځورېدل، د نورو دینونو پلویان، په ځانګړې توګه زرتشتیان او یهودان هم ډېر په تنګ وو. �هغه مذهبي مبارزه چې د ملا محمد باقر مجلسي له خوا پیل شوه او د لمسي او ځایناستي له خوا یې ادامه وموندہ، ورو- ورو یې د تور او افترا بڼه خپله کړه. که چا به د (مجلسیانو) د ځانګړې لارې ملاتړ نه کاوه، په بېلابېلو وسایلو سره ځورول کېدل. څرنګه چې ملا حسین تر خپل نیکه وروسته د ملا باشي لقب ترلاسه کړی و، له شاه سلطان حسین څخه یې یو فرمان واخیست چې زرتشتیان دې جبراً مسلمانان شي اورتونونه دې یې وران او پرځای دې یې جوماتونه ودان شي).�۳۲(

د دې فرمان له کبله روحانیونو په وېروونکو کارونو لاس پورې کړ. زرتشتیان به ځورول کېدل او سپکېدل. اورتونونه او نور عبادتځایونه یې ویجاړېدل، چې له خپل پخواني مذهب څخه واوړي، خو زرتشتیانو د سپېڅلي اور د ساتنې لپاره د اصفهان حسن آباد سیمه پرېښوده او کرمان ته یې مخه کړه. هلته هم ورسره داسې چلند وشو چې کله محمد

Download from: ketabton.com

هوتك په ۱۷۱۹م کال هغه سيمه ونيوله، نو دوی به دغو يرغلګرو افغانانو ته د خپلو ازادي غوښتونکو په سترګه کتل).۳۳(

غبار يادونه کوي چې شاه اسمعيل د مرو تر فتحې او د ازبك مړو له سرونو د کله منار تر جوړولو وروسته هرات ته راغی او د هرات د منشور فتح په جامع جومات کې قرائت وشو. دلته د هراتي حافظ زين الدين له خوا د شاه امر شنډ شو، ځکه حافظ د خلفاوو (لومړنيو دريو استازو) د ښکنځلو لپاره شونډې ونه خوځولې. د شاه سرتېري چې د تعصب له کبله لړزېدل، هماغه ګړی حافظ په جومات کې وواژه. هراتيان په دې چلند ډېر خوابدي او کينه يې راوپارېده، شاه وروسته ميمنې او فارياب ته لښکرې وايستلې. د بلخ، جوزجان او غرجستان په ګډون يې د دې ولايتونو حکومتونه د بېرم بېګ تر واکمنۍ لاندې پرېښودل، دغه راز يې د بدخشان د واکمن سلطان اويس حکومت هم تصديق کړ .

په ۱۵۱۲م کال تېمور سلطان ازبك پر هرات او عبيدالله شېباني پر مشهد بريد وکړ، خلك چې د صفوي حکومت له مذهبي استبداد څخه په تنګ شوي وو، نو ازبکي دولت ته يې لار پرانيستله او په هرات کې يې تېمورسلطان ازبك ومانه، د حافظ زين الدين د خون په تور يې دوه صفوي واعظان او موذنين ووژل .

په بلخ کې هم خلکو ازبك واکمن ته هرکلی ووايه او صفوي واکمن (کمال الدين محمود) يې تېښتې ته اړ ايست، چې اخر يې ونيو او وواژه. کله چې صفوي پوځ يوځل بيا پر هرات يرغل وروړ، تېمور سلطان او عبيدالله له هرات او مشهد څخه ماوراالنهر ته شاتګ وکړ، خو خلك غلي پاتې نه شول، بلکې د صفوي يرغل په وړاندې يې په پاڅون لاس پورې کړ. لکه څنګه چې ابوالقاسم بخشي، خواجه شهاب الدين غوري، قاسم کروخي، امير نظام الدين، عبدالقادر او نورو د صفويانو پرضد په پاڅون لاس پورې کړ او د هرات د نيولو لپاره راوپاڅېدل، خو صفوي پوځ دومره ډېر و، چې هرات يې ونيو او پاڅون يې د شهاب الدين، قاسم کروخي او ۳۰۰ نورو په وژلو سره پر شا وتمباوه).۳۴(

دا ځل شاه اسمعيل په مشهد کې تم شو، دېو سلطان او امير سلطان د يوه پوځ په ملګرتيا د افغانستان شمالي ولايتونو د ځپلو لپاره له ازبك حکومت څخه ملاتړ کړی و او ويې ګماره.

د اندخوی خلك د قرابقال په مشرۍ د صفوي يرغل مخه ډب کړه او يوه اوونۍ په ډېره زړورتيا سره وجنګېدل، خو اخر صفوي پوځ پر سيمه ييزو ځواکونو بری وموند، چې د اندخوی خلك يې د ښځو او ماشومانو په ګډون ووژل. شبرغان او بلخ يې هم ونيو، بيا يې ولوټل. په همدې وخت کې د کندهار پخوانی والي شجاع بېګ ذوالنون د هرات د ارګ له زندان څخه وتښتېدل، چې يې شاه اسمعيل له تېښتې خبر شو، نو امر يې وکړ که د هرات او کندهار هر اوسېدونکی دې ومومي، نو تر تېغ دې تېر کړې. په هرات کې صفوي سرتېرو په دې کار لاس پورې کړ، ډېر نارينه، ښځې او ماشومان يې ووژل، ځايونه يې ولوټل، دغه راز شاهرخ افشار د يوه لښکر په ملتيا کندهار ته روان شو، چې

Download from: ketabton.com

ویې نیسي او شجاع بېگ ذوالنون ورك كړي. دې لښكر ډېرې جګړې وكړې، خو كندهار یې ونه شو نیولای، په بدل كې د بلوچستان مستونګ ته لاړ او د مستونګ بېګناه خلك یې ووژل او ولوټل، وروسته بېرته ایران ته ستون شو .

د افغانستان د شمال او شمال لوېدیځ د نیولو لپاره د صفویانو او شېبانیانو لښكركښۍ، د ځایي اوسېدونكو پر كرنې او نورو كارونو ناوړه اغېز وكړ، څرنګه چې په ۱۵۱۲م كال په هرات كې یوه ډېره پراخه قحطي راغله، ورپسې په ۱۵۱۴م كال د غرجستان او چغچران خلكو د محمد زمانخان میرزا او امیر اردوشاه تر مشرۍ لاندې د صفوي دولت پرضد پاڅون وكړ، خو دا پاڅون هم په وینو رنګ شو .

په داسې حال كې چې شاه اسمعیل صفوي یو كال وړاندې د اذربایيجان په جګړه كې د سلطان سلیم عثماني له خوا ماته خوړلې وه، د خپل هېواد پلازمېنه (تبرېز) یې هم له لاسه وركړې و. شاه صفوي په ۱۵۱۵م كال هرات خپل زوی (طهماسب میرزا) ته وسپاره او دا میرزا د شیخ مجدالدین كرماني په ملګرتیا هرات ته راغی او استوګنه یې په كې غوره كړه .

د طهماسب میرزا پلوي امیرخان په هرات كې راپاڅېد او د شتو او پیسو د ترلاسه كولو لپاره یې سرشمېرنه وكړه، چې پر هغوی یې ډېرې پیسې كښېښودې، هراتیان چې د صفوي واكمنانو د ظلم او مذهبي تبعیض له كبله په تنګ شوي وو، په پټه یې د ماورالنهر له حكومت څخه مرسته وغوښته. د محمد خان شېباني (شېبك خان ازبك) زوی عبیدالله خان یوځل بیا په ۱۵۲۰م كال پر هرات برید وكړ، خو د صفوي پوځیانو په وړاندې یې څه ونه شول كړای، ناكام ستانه شول. تر دې پېښې وروسته شاه اسمعیل صفوي خپل زوی (سام میرزا) د طهماسب پرځای هرات ته ولېږه).۳۵(

د صفویانو په پېر كې به د سلطنتي كورنۍ غړو او ساتندویانو ته سركاري ځمكه وركول كېده، چې له عوایدو او محصول څخه یې ګټه واخلي، د لومړي صفوي شاه طهماسب په دوره كې، زیاتې سیمې په غیرمستقیمه توګه اداره كېدې، چې له مشرانو یې ډالۍ او نور خراج یا عوارض اخیستل كېدل. مشرانو به په خپلو سیمو كې له هغو خلكو بېلابېلا مالیات اخیستل چې دوی پرې واكمن وو. د ځمكو د مالیاتو بیه د ستمكارو مامورانو له كبله كله- كله تر اصلي بیې پنځه برابره زیاته شوه، اشر د اجباري كار په توګه دود شو، كه چا به د اجباري كار په بدل كې مامورانو ته رشوت وركاوه، له اشر څخه به معافېدل .

د صفوي شاهانو دربار ته ډالۍ وړل هم یو دود ګرځېدلی و، چې په نوروز او د پیغمبرانو د میلاد په ورځو كې به یې پاچا ته وړلې. هغه مهال د مالوچو (پنبې) نیمایي او د ورېښمو په پیسو كې یوه برخه محصول په شاه پورې اړه لرله).۳٦(

Download from: ketabton.com

د لومړي طهماسب په پېر کې د مالیاتو د کچې ډېرېدو د ایران پر اقتصاد ناوړه اغېز وکړ. دې پاچا د خپلې پاچايۍ په وروستيو ۱۴ کلونو کې ونه شول کړای چې د پوځ معاش ورکړي. د دينارو بيه دومره ټيټه شوه، چې د شپاړسمې پېړۍ په پای کې ۲۰۰ دينار د يوه مثقال سپينو زرو سره برابر وو .

په ۱۵۵۸م کال د دولت لاسته راوړنه ۵مليونه د سرو دينار وه. په ۱۵۷۱م کال کې ۳ مليونه دينارو ته راټيټ شو .

د لومړي شاه طهماسب د دولت په وروستيو کلونو کې د ايران کورنۍ وضعه ډېره کړکېچنه شوه. کروندګر د مالياتو د زياتوالي، د محصولاتو د ارزانۍ او نباتي افتونو له کبله ډېر نېستمن شول. د غلو د بريدونو او د فيوډالانو کورني ظلم له کبله د کاروانونو لارې ناامنه شوې، چې پر زياتو لارو چا تګ راتګ نه کاوه).۳۷(

هغه لګښتونه چې د صفوي دربار له خوا د بهرنيو مېلمنو د هرکلي او پالنې په نوم د خلکو له جېبونو اخيستل کېدل، ډېر زيات وو .

غبار د يوه ليکوال (حديقه الاقاليم) له قوله کاږي چې ګواکې د لومړي طهماسب په امر په هرات کې د بابر زوی همايونشاه [د شېرشاه سوري له خوا په ۱۵۴۰م کال په هند کې تر ماتې وروسته] له خلکو زيات مصارف راټول کړای شول: �چې له هرات څخه د اشرف ۵۰۰ سپاره پوځيان د همايون هر کلی وکړي، په دې ترڅ کې دې د شاه طهماسب له خوا سل اسونه په طلايي زينونو سره د هرات د واکمن امير خان له خوا ۳۰ اسونه په طلايي قيضو او لاجوردي نقش شويو زينونو سره ورډالۍ شي.

دغه راز دې د اسونو ځل سور او ژېړ بخمل وي او د اسمعيل صفوي ملابند او توره څلور سوه توپونه، پنځوس جامې له طلا څخه اوبدل شوې دوه کسيزه غالۍ، اتلس بالښتان، درې لويې غالۍ، دوولس سرې او سپينې خيمې د طمهاسب په نوم، پنځوس خيمې له لويو غاليو سره، سل اوښان، پنځوس چينې لوی- لوی لوښي (طبق) د هرات د واکمن له خوا ورډالۍ شول .

د همايون شاه د مجلس خوراکي توکي هم ډېر وو، د ورځې پنځوس سوه غوري په مېلمستياوو کې، ۱۵۰۰ غوري بېلابېل خواړه په سپينو زرو او طلايي لنګرونو کې په طلايي او سپينو زرو سرپوښ سره، په ګلابونو او عنبر سره عطرين، د ګلاب لرونکي لېمو شربت، د مېو مربا، هندوانې او انګور، نور خواړه لکه حلوا او فالوده.

د همايونشاه د پلويانو ورځنی جېب خرڅ پر يوه کس دوه تومانه له هغه او په خپله د شاه دوه زره تومانه (يو تومان مساوي و د سپينو زرو له لسو مسکوك سره چې هغه وخت دود وه) د ښکار په ورځو کې به بازان خوشې کېدل، دغه راز به د همايونشاه په مجلس کې هراتي سندرغاړي او نور هنرمندان لکه حافظ صابر، حافظ دوست، قاسم قانوني، استاد شاه محمد نايي او استاد يوسف کمانچه حاضر وو .

Download from: ketabton.com

هرات ته به د همايونشاه د ننوتو پر وخت ۳۰ زره سپاره او پلي د هغه هرکلي ته راوتل. بازارونه به ورته ښايسته کېدل، حمامونه به ورته سپين او معطرېدل. کرانتر حسين هراتي به د دې بهير ټول رپوټ به ليکه او اصفهان ته به يې لېږه).�۳۸(

د شاه صفوي دغه دستور ته په پام سره د هراتيانو د درد او ستونزو کچه ځان ته اټکلولای شو چې د دې عياشيو او مزو- چړچو د لګښت لپاره به يې څومره ستونزې ګاللې، ځکه دا ټول لګښت بايد په هرات کې د هراتيانو له خوا ورکول کېدای، نه د شاه طهماسب صفوي له خزانې. له شك پرته چې د شاه صفوي او همايونشاه لسګونه زره پوځيان به ټول په هرات کې سمبالېدل، دا په داسې حال کې چې په ۱۵۰۷م کال شيبك خان ازبك او وروسته په (۹۱٦ق_ ۱۵۱۰م) کې شاه اسمعيل صفوي د هراتيانو ټول شته د شکنجو او اعدام په زور ولوټل.

په دې توګه کله چې د هېواد د تاريخ پاڼې سره اړوو، وينو چې د شپاړسمې پېړۍ له پيل راهيسې د صفويانو واليان او نور واکمنان د اصفهان له درباره هرات، کندهار او سيستان ولايتونو ته ټاکل شوي دي. هر والي به له ۲۰_۳۰ زره لښکرې لرلې، چې له پرديو سيمو څخه به راغلي وو او يوازې يې د خپلو جېبونو د ډکولو سوچ کاوه، چې دا هرڅه به يې له کروندګرو او يا هم سيمه ييزو خانانو څخه اخيستل. ځمکوال او خانان اړ وو چې په اوونۍ کې يو ځل والي، مستوفي، قاضي او نورو ته د سوغات او ډالۍ په نامه لوی رشوتونه ورکړي، کنه واکمنان به وربانديې په غوسه کېدل. ځمکې او جايدادونه به يې ترې اخيستل کېدل، يا به هم په سلطاني (خالص) جايداد کې شمېرل کېدل، له همدې کبله د کندهار ورپسې هرات او سيستان ولايتونو خلکو چې د تاريخ او جغرافيې له مخې سره کلتوري او اقتصادي اړيکي لري، د څوانمردۍ، لوړ همت، رښتينولۍ، يووالي او قربانۍ کچه او د خپلواکۍ غوښتنې مينه يې په سيمه کې ډېره مشهوره وه، يو په بل پسې د اتلسمې پېړۍ له پيله د خپلې ژغورنې په سوچ کې شول، چې د صفويانو له ستمکار او بې کفايته دولت څخه وژغورل شي. دوی پاڅون وکړ چې خپله خپلواکي يې په جګړو او قربانۍ سره ترلاسه کړه .

د دې درېيو سيمو د خلکو پاڅون نه يوازې نورو ته يوه بېلګه شوه، بلکې د ايران او افغانستان تر نورو پاڅونونو يې ډېر توپير درلود، په دې چې په دې پاڅون کې هدف نغښتی و. د دوی موخه د پرديو له واکمنۍ څخه د خلکو ژغورنه وه. اخر دوی بريالي هم شول .

څرنګه چې زيات هدف لرونکي پاڅونونه د مالياتو د کموالي يا هم د واليانو او نورو واکمنانو د بدلولو لپاره وي، چې اکثره يې د واکمنې ډلې له خوا ځپل شوي دي، لکه د اتلسمې پېړۍ په پنځمه لسيزه کې د نادر افشار د دولت پرضد د بلخ، اندخوی، بادغيس، غور، بدخشان او سيستان، يا هم د کابل رود په سرچينو کې د پښتنو پاڅونونه، چې ټول د نادر افشار د ظالمو ځواکونو له خوا په وينو رنګ شول .

Download from: ketabton.com

سرچينې:

.1حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۱۹۵_۱۹۹مخونه/ غبار: افغانستان در مسير تاريخ، تر ۲۸۲مخ وروسته.

.2غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۱۳۴٦چاپ، کابل، ۲۰۴_ ۳۰٦ مخونه.

.3حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۰۸مخ.

.4حبيبي: // // ۲۰۹مخ.

.5شفا: توضيح المسايل، پنځم چاپ، ۳۴مخ، ډاکټر شفا زياتوي:�په دې پانګونې سره (پلورنځي) خپل کار پراخ کړ، چې د ايران په هر ښار، هره سيمه او هر کلي کې جوړ شو. د مرکزي پلورنځي اداره په لويو فقهيانو، مجتهدينو، بېلابېلو مشرانو، شيخ الاسلامو، حديث پوهانو او نورو جوړه وه.

په دې ځانګه کې بېلابېلې درجې رامنځته شوې، لکه: مدرسان، متوليان، ملايان، پېشنمازان، روضه لوستونکي، زيارتنامه لوستونکي، قاريان، واعظين، د حرم خدام، دعا ليکونکي، رمالان اونور... د کار پراختيا د کار ډول بدل نه کړ، يوازې بازار لږ څه رنګ پيدا کړ. زړې ريا دوام وموند، درواغ هم پرځای پاته شول. د ښکلو او بدرنګو جامو په ډلبندۍ کې بدلون رانغی، دا ځل د کار سمبالوونکو د دکانداری له حد څخه پښه واړوله او د واکمنې دستګاه يوه برخه شوه .

ذاکر سيدالشهدا د (بيضه دارالسلام) مقام ته ورسېد، روضه لوستونکي او دعالوستونکي په ماذالانامي او حجة الاسلامي او (د علي شيعه جنډه رپوونکي) مقام ته لوړتيا ومونده .

څرنګه چې صفوي پاچا (د علي د در سپی) و. د علي پر حق نايب هم د سپي مقام ته ورسېد او اعلان يې وکړ، چې يوازې يې د اسلام د پرمختګ لپاره په لنډ وخت کې حکومت شيعه پاچا ته ورسپارلی دی. اوس نو په ټول ايران کې يوه سودا پراخه شوه، د دين دکانداران له صفوي شاهانو سره کښېناستل او د شرعي چارو په باب يې خبرې پيل کړې، په زرګونو مهدورالدم، مرتد، زنديق، محارب، ملحد، منافق، مفسد فی الارض، ياغي او طاغي يې شاهي ميرغضبانو ته په لاس ورکړل. په لسګونو زره زناکاران، غله، رباب ږغوونکي او نور بدکاره يې چې د اسلام د حج له احکامو يې سرغړونه کوله، د رجم، حد او تعزير ټپکه دارانو ته وسپارل�.(۳۴_۳۵مخونه)

.6ډاکټر شجاع الدين شفا: توضيح المسايل، پنځم چاپ، ٦۰_ ٦۱ مخونه.

.7ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، ۷۲٦مخ.

.8ډاکټر شفا: تولدي ديگر، پنځم چاپ، ۴۳۲مخ.

Download from: ketabton.com

// .9پس از هزار و چهارصد سال، ۲۰۰۳م کال، ۷۲۷مخ.

// .10تولدي ديگر، ۱۹۹۹م کال چاپ، ۴۳۲مخ.

.11عبدالباري جهاني: هرات، پښتانه او ستره لوبه، ۱۱۵مخ، ۱۹۹۹م کال- پېښور چاپ .

.12سعيدي سيرجاني: ای کوته نشينان، د سوئد چاپ، ۱۹۹۲م کال، ۱۸۷مخ، د تاريخ انقلاب اسلام په حواله، د تهران ملي کتابتون خطي نسخه، ۵۹۹ او ۱۸۵مخونه.

.13ای کوته نشينان: ۱۸۷_ ۱۸۸ مخونه، ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دويم ټوك، ۷۲۴مخ.

.14ډاکټر شفا: تولدي ديگر، ۳۸۲مخ.

.15احسن التواريخ: ۸۵_۱۲۲مخونه، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۲۴مخ.

.16ملك الشعرابهار: سبك پېژندنه، درېيم ټوك، ۲۵۵مخ، شفا:۷۲۲مخ.

.17ډاکټر شفا: تولدي ديگر، ۴۸۲مخ .

// .18پس از هزار و چهار صد سال، دويم ټوك، ۷۲۲مخ.

// // .19۷۱٦مخ .

.20حبيب السير: څلورم ټوك، ۴۷۸مخ، احسن التواريخ: ۷۷مخ، شفا: دويم ټوك، ۷۲۳مخ.

.21داکټر شفا: هماغه اثر، ۷۲٦مخ .

.22ډاکټر شفا: دويم ټوك، ۷۳۵مخ.

.23سعيدي سيرجاني: ای کوته نشينان، ۱۸۵مخ .

.24تاريخ سياح مسيحي: کروسينسکي، د فقير محمد خيرخواه په سمون او لمنليك، ۱۳٦۳کال چاپ، کابل، پنځم مخ .

.25ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، ۷۰۹مخ .

.26توضيح المسايل: پنځم چاپ، ۳٦_۳۷مخونه .

.27ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۷۳_۷۷۴مخونه.

// .28هماغه اثر، ۷۷۲مخ .

Download from: ketabton.com

// .29تولدي ديگر، ۴۲۰ مخ، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۷۰مخ .

.30علي ميرفطروس: نظرونه او خبرې- اترې، ۱۹۹۳م کا لچاپ، ۴۸مخ.

.31لکهارت: انقراض سلسله صفويه، د عماد ژباړه، ۱۴٦مخ .

.32ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷٦۸مخ.

// .33هماغه اثر، ۷۳۲مخ .

.34غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۲۷۳_۲۸۲مخونه .

// .35هماغه اثر، ۲۸۹مخ.

.36عنايت الله شاپوريان: ۲۵ سده ماليات، ۱۰۰_۱۰۲مخونه .

.37لکهارت: انقراض سلسله صفويه، د مصطفی قلي عماد ژباړه، ۱۳٦۴ل کال چاپ، ۸۴_ ۱۴٦مخونه.

.38غبار: ۲۸۹_۲۹۰مخونه (د حديقة الاقاليم مرتضی حسن بلگرامي په حواله، د هند د نولکشور چاپ، ۳۴٦مخ، دا مطلب په تفصيل سره په گنج دانش �د ايراني ښارونو تاريخي جغرافيه� کې د محمد تقي حکيم په قلم، ۱۳٦٦ل کال، ۴٦۷_۴۷۵مخونو کې لوستلای شئ).

Download from: ketabton.com

دويم څپرکی

د میرویس نیکه په مشرۍ د کندهار پاڅون (۱۱۲۱هـ ق_ ۱۷۰۹م)

د کندهار پر نیولو لانجه:

کندهار د افغانستان په جنوب لوېديځ کې له هغو شنو سيمو څخه ده، چې انګرېز ختيځپوه لسترنج يې په باب ليکي: �په منځنيو پېړيو کې يې مرکز (پنجوايي) وه، چې د ارغنداب او ترنك رودونو ترمنځ پرته ده. د منځنيو پېړيو په اسلامي سرچينو کې کندهار الرخج (معرب: يوناني اراکوزيا، پهلوي: الرخوت او پاړسي: الرخذ) نومول شوی، چې وروسته په کندهار نومول شوی دی).۱(

بابر په ۱۵۲۰م کال پر هند تر لښکرکښۍ وړاندې کندهار د ارغوني د ورونو له منګولو وژغوره. ۲

او خپل زوی کامران ميرزا يې د حکومت د مشر په توګه وټاکه، خو ډېر وخت لا تېر نه و، چې په ۱۵۲۰م کال سام ميرزا صفوي د کندهار د نيولو لپاره لښکر تيار کړ او دا ښار يې کلابند کړ.

خو کامران ميرزا د سام ميرزا په وړاندې مقاومت وکړ، چې د سام ميرزا کلابندي يې ماته کړه او سام ميرزا شاتګ ته اړ شو، چې سيستان ته لاړ او له هغه ځايه هرات ته واوښت).۳(

همايون د هغه زوی يې او د بابر ځايناستي په ۱۵۴۴م کال د صفوي دولت د مرستې په بدل کې ايران دولت ته پرېښود، چې له افغان سوريانو څخه د ډيلي سلطنت ازاد کړي، ځکه همايون په ۱۵۴۰م کال د شېرشاه سوري له خوا په هند کې ماتې وخوړله او د ډيلي سلطنت افغان سوريانو ته پاتې شو .

همايون د صفوي دولت د مرستې راجلبولو لپاره ايران ته مخه کړه اود هغه مرسته يې ترلاسه کړه، کندهار يې بيا ايراني دولت ته په واك کې ورکړ).۴(

صفوي پوځ د شهزاده مراد په مشرۍ کندهار ونيو، خو شهزاده تر يوه کال وروسته په کندهار کې ومړ او کندهار بيرم خان ته وسپارل شو، چې ايراني پوځ ته رخصت ورکړل شو (۱۵۴۵) خو د نيولو او تصرف هيله هېڅکله هم د صفوي دولت له زړه څخه ونه وتله، له دې کبله يې يو ځل د هغه د نيولو لپاره لښکر تيار کړ .

لومړي شاه طهماسب په ۱۵۵٦م_ ۹۴٦ق کندهار د هند له بابريانو څخه ونيو، خو د هند اکبر پاچا هغه بېرته له ايران څخه ونيو. لومړي شاه عباس په ۱٦۲۲م_ ۱۰۳۲ق دغه ولايت د هند له امپراتور جهانګير څخه ونيو، خو جهانګير ۱٦ کاله وروسته (۱٦۳۸م کال) بيا دا ځای ونيو، په ۱٦۴۸م_ ۱۰۵۸ق کال کې دويم شاه عباس له پنځوسو زرو سرتېرو سره يوځای دا ولايت ونيو، چې بست او زمينداور هم په کې راته .

Download from: ketabton.com

شاه صفوي لس زره کسیز پوځ د مهراب خان تر مشرۍ لاندې کندهار ته پرېښود، په خپله د فراه له لارې هرات بیا مشهد او بیا اصفهان ته ستون شو، تر ٦٠ کلونو پورې (۱۷۰۹م_ ۱۱۲۱ق) د ایراني صفویانو په لاس کې پاتې شو، چې د هند نورو شاهانو لاسرسي نه درلود ته ورباندې لرله).(۵

د دې پېښو په بهیر کې اورنګزېب چې د افغانستان د دفاع مسوول او په ملتان کې مېشت و، پر وخت ونه شو کړای د کندهار دفاع وکړي، یو کال وروسته له اویا زره کسیز پوځ سره یوځای د کابل_ غزني له لارې کندهار ته ورسېد، چې شاه جهان هم کابل ته راغی .

دغو بهرنیو اله ګولو د خلکو کرنې ته دومره زیان واړاوه، چې نه یې شول کولای ان د پوځ لپاره هم خواړه برابر کړي. نو پر هندي پوځ ډېره قحطي راغله، له کابله تر کندهاره یو من غله او بوس په دوو روپیو هم نه پیدا کېده، هغه وخت دوې روپۍ ډېرې وې .

مهراب خان په ټینګه د ښار دفاع کوله، نو ځکه د ښار محاصره څلور میاشتې وغزېده، ژمی رانژدې کېده، چې په دښتو کې به واښه نه پیدا کېدل، شاه جهان چې دې حالت ته وکتل، له کابله هند ته لاړ او پر اورنګزېب یې هم امر وکړ چې ملتان ته لاړ شي .

په ۱٦۵۰م کال یو ځل بیا د هند امپراتور شاه جهان یو شپېته زره کسیز پوځ له ۴۰ توپونو او ۱۰ جنګي فیلانو سره د خپل زوی اورنګزېب تر مشرۍ لاندې له ملتان او سند څخه کندهار ته ولېږه، چې په خپله کابل ته راغی. دوې میاشتې او اته ورځې دا جګړه روانه وه. خو کندهار یې ونه شو نیولای، ژمی و چې شاه جهان له کابل او اورنګزېب له کندهاره هند ته ستانه شول. په ۱٦۵۱م کال د اورنګزېب پر ځای د هغه سیال شهزاده داراشکوه د کندهار په نیولو وګمارل شو. هغه د ۷۰ سرتېرو، ۷۰ زره سپاره او پلیو کسانو، ۱۰ زره ټوپکوالو، ٦زره بېل لرونکو، ۵۰۰ سقاو، ۳ زره اوښانو، ٦۰۰ فیلانو، ۴ زره بانونو (هوایي اورنیو غشیو) ۵۰۰۰منه باروتو، ۵۰۰ منه سرپو، ۵۴ کوچنیو توپونو او ۳۰ زره توپونو سره کندهار کلابند کړ .

کندهاریانو نوماند صفوي افسر مهراب په زړورتیا سره دفاع کوله، دې حملې او دفاع پنځه میاشتې وخت ونیو، خو برې د شاه جهان په برخه نه شو، ځکه هغه له وړاندې د کندهار د کلابندۍ لپاره اته سوه زره روپۍ لګولې وې، چې اخر د هند دولت د کندهار له نیولو نهیلی شو. د داراشکوه پوځ هند ته ستون شو، تر هغه وروسته له کوم ترون پرته د ایران په صفوي دولت کې ورګډ شو، په دې توګه د هېواد وېش نور هم شونی شو).(٦

Download from: ketabton.com

د ګاونډیانو تفرقه اچوونکی سیاست:

کله چې د ایران او هند دولتونه په سیاسي پروګرام کې د کندهار د نیولو پلان هم ځای شو، ایراني صفویان او مغولي امپراتور د کندهار د نیولو لپاره په خپلو کې سره کښېوتل، شاه جهان او عالمګیر څو ځله پر کندهار لښکرې ورخوشې کړې، هر یوه هڅه کوله چې د کندهار ځایي مشران د خپل دولت ملاتړي کړي .

پوهاند حبیبي لیکي چې له ډیلي دربار څخه د خضرخان ابدالي زوی شېرخان سدوزي ته د شهزاده لقب ورکړل شوی و. حال دا چې صفوي دربار هم دی په (میرزا- شهزاده) سره پېژاند .

شېرخان په ۱۱۰۵هـ _ ۱٦۹۳م کال د کندهار له صفوي واکمن (محمد زمان خان) سره ونښت، چې صفوي پوځ ته یې په کوږك دره کې ماتې ورکړه. دغه راز یې خپل کورنی سیال د مغدود (مودود) زوی حسین خان هم مغلوب او ملتان ته په کډوالۍ اړ ایست. په ملتان کې د هند د مغول امپراتور عالمګیر له خوا ورته بل ځایناستی ورغی. حسین خان په ۱۰٦۹هـ_ ۱٦٥۹م کال د هند په رنګپور کې له نړۍ سترګې پټې کړې، چې اولاده یې شجاع خان د احمدشاه بابا او شریف خان د تېمورشاه په پېر کې دغه راز مظفرخان رکن الدوله د ډېر وخت لپاره د ملتان د ناظمانو په توګه وټاکل شول. تر شېرخان وروسته د هغه زوی سرمست خان وروسته بیا د هغه زوی دولت خان (د احمدشاه بابا نیکه) د کندهار د پولو د ساتونکو په توګه پېژندل کېدل .

دولت خان ابدالي چې دا مهال لږ څه ځواکمن شوی و، د هر دولت د پام وړ وګرځېد، دواړ دولتونو د کندهار ساتنې لپاره د دولت خان مرستې ته اړتیا لرله .

دویم صفوي شاه عباس په خپل یوه لیك کې (د ۱۰٥۹ق_ ۱٦۴۹م په پیل کې) دولت خان ته لیکلي وو، هغه یې د کندهار د کلا کوټوال او ایالت پناه نومولی و. ژمنه یې ورسره کړې وه چې د ایران او هند تر ټولو ستر ولایتونه به ورسپاري).۷(

په دې توګه به یې افغان قومي مشران په ډالیو او سوغاتونو راخپلول، یا به یې د مقام او واك له مخې ورکولې. لکه څنګه چې سلطان محمد خالص (د تاریخ سلطاني خاوند) د هند د امپراتور اورنګزېب منشور د سلطان ملخي توخي په کورنۍ کې مطالعه کړې او دا هغه کورنۍ وه چې له کلات څخه تر غزني پورې د سیمې خانان او د ارغسان ابدالي خانان هم د ایران دولت له خوا ونازول شول، د تاریخ سلطاني د څرګندونو له مخې، حسین خان ابدالي د (ده شیخ- ارغسان) په مورچه کې ځینې ابدالیان د ایران صفوي دولت پلویان وو، له همدې کبله صفوي دولت ورته یو اس له ټولو سامانونو سره ډالۍ کړ او (شهزاده) یې ونوماوه).۸(

Download from: ketabton.com

ځرنګه چې د هغه او د ايران دولتونو د کندهار د نيولو لپاره د افغاني قبايلو مرستې ته اړتيا لرله، له شك پرته چې خپلو موخو ته د رسېدو لپاره يې د افغاني قبايلو مشرانو ته رشوت، ډالۍ او سوغاتونه ورکول. ځانونو ته يې رانژدې کول، بيا به يې لښکرې ايستلې .

کله چې به يو هېواد بريالی کېده، نو دغه قبايلي مشران به يې ډېر نازول، افغان ولس به يې په همدې افغاني قبايلي مشرانو ټکول، ان چې له خپلې خاورې به يې شړل. دې کار د افغان قومونو ترمنځ قومي دښمني راپيدا کړه .

له بده مرغه د افغاني قبايلو مشرانو چې ايران هر وخت نازولي، هر وخت يې تېشه پر خپله ريښه وهلې او خپل کلی-چم يې سوځلی دی .

کله چې دولت خان سدوزي وکړای شول تر غزني او سليمان غرونو پورې خپله واکمني پراخه کړي، يو پلو د کندهار له صفوي واکمن سره په مخالفت بوخت شو او د خپلواکۍ اعلان يې وکړ، بل پلو حيات سلطان د خپل تره زوی دومره تر فشار لاندې ونيو، چې اړ يې کړ له ټولو ميراثي او پاتې شوي جايداد څخه سترګې پټې کړي او له خپل ورور لښکرخان (شېر زره ابدالي کورنۍ سره يوځای) ملتان ته ستون شو.)۹(

له شك پرته که د حيات سلطان، د هغه د پلويانو او دولت خان سدوزي ترمنځ يې د ګډ ژوند فضا لږه خړه پړه نه وای، نو حيات سلطان او د تره زوی ته به يې ډېر امتياز په پام کې نيول کېده، چې کورنی يووالی به يې هم ساتل کېده. رښتيا هم چې د دولت خان سدوزي قدرت زيات و. غدار ګرګين نه شوای کولای چې هغه ژر له منځه يوسي، چې تر هغه وروسته ټول قومونه د هغه له پلرنې ټاټوبي څخه وشړي .

دولت خان سدوزي به ښايي د خپلو کورنيو سيالانو اجباري شړل ځان ته يو برى ګاڼه، پر خپل واك او بري خوښ و، چې د صفوي بېګلربېګي يې يوازې د کندهار په کلا پورې رااېساره کړې وه. کله چې صفوي دربار د دولت خان په وړاندې د دوی د واکمن محمد زمانخان د واك له کمزورۍ کېدو خبر شول، نو زمان خان يې له کندهاره ليرې او پرځای يې يو بل سختګير او ظالم واکمن عبدالله خان کرجي د کندهار د والي په توګه وټاکه. هغه مهال چې عبدالله خان کندهار ته ننوت (۱٦۹۸م_ ۱۱۱۰ق) نو د يرغل لاسونه يې وغزول، چې خلك ډېر په تنګ شول. خلکو ترې صفوي دربار ته شکايت وکړ، په دربار کې د عبدالله خان پلويانو شکايت کوونکي شکمن کسان وګڼل او د علاج لار يې بنده کړه. دا ګيله من خلك د اورنګزېب دويم زوی شاه عالم ته ورغلل، نوموړی هغه مهال د کابل واکمن و. خو د اورنګزېب زوی هم د خلکو غوښتنه ونه منله، اخر په ۱۷۰۳م کال پر کندهار د بلوڅانو يرغل ته زمينه برابره شوه. خو تر دې يرغل وړاندې د خان ابدالي دولت چې ښار صفا يې مرکز و، د صفوي واکمنۍ په وړاندې پاڅون کړی و، چې والي يې په وېره کې اچولی و.

ځرنګه چې موضوع شاه سلطان حسين ته ورسېده، نو ده ته هم يو خونړی او ظالم قوماندان ګرګين ورپه ياد شو، چې په ۱٦۹۹م کال يې د بلوڅانو پاڅون او پر کرمان يرغل شنډ کړی و. پر دې بنسټ ګرګين ته امر شوی و، چې له وړ

Download from: ketabton.com

ځواك سره يوځای د کندهار پر لوري حرکت وکړي. د ۱۷۰۴م_۱۱۱۶ق کال په مې مياشت کې گرگين له خپلو پوځيانو سره له کرمانه د کندهار پر لوري حرکت وکړ، چې تر اوو اوونيو وروسته کندهار ته راغی(۱۷۰۴ جون).

گرگين- پاځون شاته وتمباوه او په کندهار کې يې امن واکن کړ. اوس نو گرگين په کندهار کې د خپل پايښت لپاره دوه عمده کارونه په مخکې لرل، يو د ابدالي قبيلې رئيس دولت خان سدوزي کمزوری کول، ځکه چې د بېگلربېگي په توگه يې قناعت نه کاوه او دويم کار د ميرويس خان برمته کول او له منځه وړل و، چې تر ټولو نفوذ لرونکی قومي شخصيت و. د لکهارت په وينا پنځوس زره غلجي کورنۍ پسې ولاړې وې .

گرگين د خپلې لومړۍ موخې د عملي کولو لپاره، ميرويس خان ته د دوستۍ لاس وغزاوه او د کندهار کلانتري يې وروسپارله. ميرويس خان چې يو دراك او د غور خاوند شخصيت و، دا يې غوره وگڼله چې گرگين ته نژدې وي�د گرگين په وړاندې به يې اطاعت او همکاري ښووله. گرگين به هم دی د هغه د شور لرونکي فطرت او ډېر نفوذ له کبله يو خطرناك کس گاڼه).�۱۰(

په هر حال، گرگين چې يو دوکه مار او دوه مخی سړی و، د دولت خان سدوزي تر له منځه وړلو وړاندې يې د ميرويس خان په وړاندې خپل هر ډول پټ نيت پټ کړ، هڅه يې دا وه چې د دولت خان دولت او قبيله ړنگه کړي. په دې برخه کې يې بېلابېلې لارې وکارولې. هغو کسانو يې مرسته وکړه چې په ابدالي قبيله کې ځينو کسانو ورسره مرسته کړې وه چې دولت خان ونيسي. له بده مرغه چې دا ناپوه سيالان (عزت خان او اتل خان سدوزي) نه پوهېدل چې د دولت خان تر له منځه تلو وروسته د گرگين په لاس د دوی د له منځه تلو وار هم رارسېږي، دوی د يوې توري شپې په نيمايي کې گرگين د هغه له خونړي پوځ سره يوځای په ښارصفا کې د دولت خان کلا ته (د کندهار په ۳۰ ميلۍ کې) راوست .

د گرگين پوځيانو کلا محاصره کړه، دروازه يې ورماته او دننه شول. دولت خان چې يو زړور انسان و، د تېښتې پر ځای د گرگين مخې ته ورغی. گرگين هغه له ځنډ پرته وواژه. بيا يې د هغه زوی نظر محمد خان هم له منځه يووړ. کله چې کلا لوټل کېده دوو نورو زامنو يې رستم خان او محمد زمان له تيارې څخه په استفادې سره وتښتېدل او په ارغسان کې يې خپلو قوميانو ته ځانونه ورسول.

د ارغسان ابداليان چې له دې پېښې خبر شول، وسلوال شول او له گرگين څخه د غچ اخيستلو په نيت راووتل. گرگين ووېرېد او روغه يې وکړه، د دولت خان يو زوی رستم يې د قبيلې د رئيس په توگه په رسميت وپېژاند او د دې لپاره چې له ابدالي قبيلې کوم خطر ورته متوجه نه وي، د رستم خان ورور محمد زمان يې د يرغمل په توگه له ځان سره دربار ته يووړ او کرمان ته يې ولېږه، چې د يرغمل په توگه تر څارنې لاندې وي .

څلور کاله وروسته گرگين په يوه چل رستم خان ځان ته وغوښت،لومړی يې زندان ته وسپاره، بيا يې وواژه. په عين حال کې د ابداليانو پاتې خلك يې تر فشار لاندې ونيول، ويې لوټل او خپل پوځ ته يې وسپارل. بيا يې د کندهار په

Download from: ketabton.com

جنوب کې د شورابك یا بکوا وچو او بې اوبو دښتو او ځینې یې هرات او ځینې یې کرمان ته تبعید کړل (۱۱۱۹ق_۱۷۰۷م)).(۱۱)

ګرګین د ابدالیانو حاصل ورکوونکې ځمکې د غلجیانو پر مشرانو وویشلې او په دې توګه یې د افغاني قبایلو ترمنځ د نفاق او دښمنۍ اور بل کړ .

د لکهارت په وینا، ابدالیان چې د اتلسمې پېړۍ په پیل کې (د صفوي دولت پرضد د ابدالیانو د پاڅون پر مهال، په هرات او فراه کې اوسېدل، شمېر یې تر ۶۰ زرو کورنیو رسېده).

لکهارت یادونه کوي: �غلجیانو د لومړي ځل لپاره د لومړي شاه عباس د پاچایۍ پر مهال (د اوولسمې پېړۍ په نیمایي کې) اهمیت پیدا کړ. وروسته تر دې چې ابدالیان د غلجیانو د فشار له کبله (او د صفوي دولت د تفرقه اچونې له کبله) له کندهاره هرات ته شاته شول. دویمې قبیلې (غلجیانو) په کندهار او زمینداور کې ډېر زور پیدا کړ، ځکه چې غلجیانو پر سني مذهب ایمان درلود، نو پر کندهار یې د ایرانیانو واکمنۍ ته په پردۍ سترګه کتل، چې وجه یې د لومړي شاه عباس چلند و).(۱۲)

د (تفرقه واچوه او خلکو ته تمه ورکړه) سیاست یوځل بیا په کندهار کې راژوندی شو، چې نادر افشار کندهار تر یوولس میاشتنۍ محاصرې وروسته په ۱۷۳۸م کال ونیو. څرنګه چې د هرات او فراه ابدالیانو په ایران او شا و خوا سیمو کې د نادر افشار په ګټه توري وهلې وې، نادر افشار هم د ابدالیانو او نورو افغاني مشرانو د خپلولو په موخه چې د کندهار په نیولو کې یې مرسته کړې وه، مازندران، خراسان، بخارا، بلخ او نورو سیمو ته د هوتکي سلطنتي کورنۍ او نوموتو اشخاصو تر شړلو وروسته یې امر وکړ چې د نیشاپور، ایران او هرات ټول ابدالیان دې کندهار ته ستانه شي او د غلجیو خانانو ځمکې دې راخپلې کړې (دا ځمکې وړاندې د صفوي دولت له خوا د دې قبیلې خانانو ته ورکړل شوې وې)).(۱۳)

طبعاً د نادر افشار دا اقدام ابدالي قبیلې ته یوه پېرزوینه او له ده څخه ملاتړ و، چې د کندهار نیول یې اسان کړل، کنه نادر د یوې افغاني قبیلې پروا هم نه درلوده. یوازېنی شی چې ورته ارزښتمن و، هغه پر سیمو د ده واکمنې او پر هندوستان د لښکرکښۍ لپاره د ځواکونو برابرول وو .

د پاڅون لپاره زمینه :

د صفوي دولت له خوا د کندهار تر دایمي تصرف وروسته، د اوقافو، مدد معاش او نورو سیمو له خلکو څخه د صفوي مشرانو له لوري له خلکو اضافي مالیات اخیستل کېدل، یا به هم له ځینو کسانو ځمکې اخیستل کېدې او

Download from: ketabton.com

نورو کسانو ته ورکول کېدي، دغه راز په صفوي دربار کې د شیعه روحانیت پراخېدونکی نفوذ زیاتېده، چې سني مسلمانان یې ځورول. د همدې ستونزو له کبله د صفوي دولت اداري او مالي دستګاه کمزورې او ړنګه شوه .

د شاه سلیمان صفوي د واکنۍ په پای کې انفلاسیون دومره غالب شو چې د سکې ارزښت زیاتېدو لپاره له خلکو د سرکال مالیات هم په زوره اخیستل کېدل، خو په بل کال کې به یې دا مالیات نه مجرا کول. دې سیاسي او اقتصادي پاشلتیا د ایراني کروندګرو د هېوادپالنې حس کمزوری کاوه. د ایران په نسبت به یې د قسطنطنیې مېړانه زیاتوله، دغه راز یې د ډېلي زړورتیا او د بابر احساسات پارول، چې د شېباني ازبکانو بریدونه یې هم زیاتول، د صفوي دولت په وړاندې چې د هېوادپالنې او خپلواکۍ حس راوپاراوه... د شاه صفي (۱۶۳۹_۱۶۴۲) په لنډه واکمنۍ کې نه یوازې کندهار د ازبکانو په لاس له صفوي دولت څخه وایستل شو، بلکې همدان او بغداد هم د عثماني ترکانو له خوا د صفویانو له لاسه ووتل. د شاه سلطان حسین صفوي په راتګ سره د صفوي دولت سیستم سره ګډوډ شو، چې د بیارغونې هیله یې نه کېده).۱۴(

د پولېنډي کشیش کروسینسکي په وینا: �شاه سلطان حسین به خپل ډېر وخت په شاهي حرمسرای کې تېراوه، کله چې به رابهر شو، یوازې به یې خلك ځورول.� ۱۵(

د غبار په وینا: �د شاه سلطان حسین په واکمنۍ کې د دولت مرکزیت کمزوری شو، د دربار وزیران، سرتېري، روحانیون، خواجه سرایان او فال کتونکي په خپلو کې په شخړو بوخت وو. په اړوندو ولایتونو کې واکمنو فیوډالانو د خپلواکو او نیمه خپلواکو واکمنانو بڼه غوره کړه، چې مرکزي دولت ته به یې مالیات نه ورکول.

څرنګه چې به دولتي خزانې کسر درلود، له دې کبله به یې مامورینو ته د معاش پر ځای ځمکې ورکولې .

دا ځمکې میراثي نه، بلکې لنډمهاله وې، نو د ځمکې خاوند به یې اړ ایسته چې لاسته راتلونکې ګټې ته په پام سره مالیات ورکړي. له مالیاتو معاف شوې لویې ځمکې بیا د روحانیونو او مذهبي هدیرو په واك کې وې، خلك د معاشونو د نشتوالي، د واکمنو او فیوډالانو د ستم له کبله ډېر ځورېدل .

همدې کار د مرکزي دولت سقوط ته لار اواره کړه. د ایران ملت دې فاسدې اداري له کبله ډېر ګیله من و، چې تر مرکز ډېرو لیریو ځایونو کې یې د دولت پرضد پاڅون کولای شوای).۱۶(

د شاه سلطان حسین د واکمنۍ په پنځلسمو کلونو کې، د صفوي کمزوري دولت په وړاندې لږ تر لږه لس پاڅونونه وشول، چې مسوولیت یې تر هر چا وړاندې د شیعه روحانیونو پر غاړه و، چې د دود له مخې یې یوازې د حل پر لنډمهالو لارو غور کاوه. د شاه سلطان حسین د مرکزي دولت په وړاندې د کندهار د افغانانو پاڅونونه یوازې د دې دورې پاڅونونه نه وو، بلکې د هېواد په ګوټ- ګوټ کې د ګڼو پاڅونونو د لړۍ یوه کړۍ وه، چې زیاتې اقتصادي،

Download from: ketabton.com

ټولنیزې او سیاسي انګېزې یې درلودې. په دې پېر کې د شیعه روحانیت سختګیرۍ زیاتې وې، پر نورو مذهبي لړکیو فشار و، چې همدې کار په لومړۍ درجه ټولو پاڅونونو ته مذهبي رنګ ورکاوه).۱۷(

په ۱٦۹۹م کال د کرمان بلوڅ قبایل تر یرغل لاندې ونیول شول، دوه کاله وروسته یانې په ۱۷۰۱م کال په کندهار کې هم پاڅون وشو .

ارواښاد فرهنګ د دې پاڅون یو لوی لامل د کندهار د یوه فیوډال دولت خان سدوزي بغاوت ګڼي او زیاتوي: �د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه حسین چې په ۱٦۹۴م کال د اصفهان پر تخت جلوس وکړ، د کمزوري نفس خاوند، خرافاتي او بې ارادې انسان و. د دربار خلکو یې له یو بل سره سیالۍ کولې، د دوی د دسیسو له کبله په مرکز او ولایتونو کې د دولت اداره کمزورې شوه. د ابدالي قبیلې مشر دولت خان سدوزي د سدوخان د کینې له کبله (دی د دې قبیلې یو مشر و) د خپل نفوذ په مرسته په کندهار کې د صفوي والي له اطاعت څخه سرغړاوی وکړ، چې په سیمه کې یې اوضاع خړه پړه کړه. د اصفهان دربار تصمیم ونیو، چې د دولت خان د ځپلو لپاره په کندهار کې یو سختګیره او انضباط لرونکی واکمن وټاکي. یو نوی مسلمان شوی ګرجي (کئورګي) او (ختنك) چې په تاوتریخوالي، اخلاقي نیمګړتیا او ظلم مشهور و وټاکه .

کئورګي چې په افغانانو کې یې د ګورګین په نوم شهرت وموند، په ۱۷۰۴م کال د شاهنواز خان په لقب او بېګلربېګي (اعلی حاکم) په توګه له یوه پوځ سره چې په کې ګرجیان او قزلباشان وو، کندهار ته راغی او هڅه یې وکړه چې په سیمه کې د خانانو او امیرانو نفوذ ختم او په کندهار کې مستقیمه اداره ټینګه کړي. څرنګه چې یو دسیسه ګر انسان و، نو لومړۍ یې له ابدالي مشرانو (د دولت له سیالانو سره) دوستي ټینګه کړه، دغه راز یې د غلجیو یو مشر امیرخان هوتك (میرویس خان) ډېر ونازاوه).۱۸(

لکه څنګه چې اشاره وشوه. د ګرګین سرتېري په ټولیز ډول له ګرجیانو جوړ و، چې د فاتح پوځ په توګه یې پر کندهاریانو هر ډول ظلم او تېری کاوه. د (پښتنو تاریخ) کتاب په حواله، له لاسه یې نه سپین ږیرو، نه هم ځوانانو، نه نارینه وو او نه ښځو ښه ورځ لرله).۱۹(

له دې کبله د هرې ورځې په تېرېدو سره به د صفوي واکمنۍ په وړاندې د ناراضو خلکو شمېر زیاتېده، په دوی کې یو ډېر هوښیار او دراك انسان میرویس خان هم و، چې د خپل ځانګړي ځراکت او هوښیارۍ له مخې یې د یوه ټولیز پاڅون لپاره زمینه برابروله.

Download from: ketabton.com

د کندهار د پاڅون لپاره د میرویس خان هوښیاري:

میرویس خان د ښالمخان زوی (د هوتکي- غلجیو یو خان) له نژدې څخه پر خپلو هېوادوالو د بهرنیو حکومتونو د ظلم او تبعیض شاهد و. هم یې په تجارتي برخه کې لیدل چې د کندهار ډېر عایدات او نور مالونه څنګه د پردیو جېبونو ته لوېږي، دغه راز یې لیدل چې باید عام خلک ۳۰ زره بهرني سرتېري په خپل مزد او لاس ګټلې متاع سره تغذیه کړي. دغه راز د ایران واکمنو د تکبر او تبعیض دروند بار به پر خپلو اوږو ولېږدوي، نو هڅه یې وکړه چې د قوم پاشلي ځواکونه سره یو او بهرنۍ واکمني ختمه کړي. نو د دې ډول هڅې لپاره عمومي شهرت، باور او نفوذ په کار و. د قبایلو خانانو دی له وړاندې پېژانده او خپل ملګری یې ګاڼه .

د ښار خلکو هم د هغه شریفانه او خیرغوښتونکې هڅې د سر په سترګو لیدلې وې او وربانديې باوري وو. هغه څه چې پاته وو د عمل ازادي وه او دا د یوه نظامي حکومت د څارنې په وړاندې شوني نه وو. نو میرویس له دښمن سره د دوستۍ لار غوره کړه، په خبرو، مشورې او خدمت سره یې له ګورګین سره مرسته وکړه چې له سرکښو قبایلو مالیات راټول او اداري او نظامي چارې دې پر ځان متکي کړي، تر دې چې ګورګین دی د کندهار د کلانتر په توګه وټاکه، ځکه چې پر لیاقت او کفایت یې باوري و او هغه مهال دې رتبې د بلدیې (ښاروالۍ) ریاست او ښاري انتظام چارې په خپله لمن کې رانغاړلې .

میرویس خان په کندهار کې د خلکو باور راخپل کړ، د خلکو او حکومت ترمنځ یو ډول پول شو، په همدې وخت کې یې له قبایلي خانانو سره صمیمي اړیکي او غمشریکي ساتله، بله دا چې دی د ابدالیانو زوم و، له دې کبله هغوی ورڅخه کرکه نه درلوده .

خلک د حکومت د ظلم او تېري له کبله پوزې ته رسېدلي وو، چې د چارې لټه یې کوله او میروس ته راغلل. میرویس خان شاه حسین صفوي ته یو لیک ولیکه، چې په هغه کې یې د ګورګین ظلمونه یاد کړي وو، پر لیك میرویس خان او د ښار نورو مخورو کسانو لاسلیکونه وکړل، چې وروسته د قوم د امانتکاره کسانو له خوا د اصفهان دربار ته ولېږل شو .

تمه کېده چې د خلکو له ګرېوانه به د ګورګین او پوځیانو لاسونه لنډ شي، خو د صفویانو فاسدې اداري دغو شکایتونو ته د غوږ نیولو وخت نه درلود، ګورګین د خپل ورور له اقدام څخه چې په صفوي دربار کې یې د دېوان بېګي دنده لرله، خبر شو، میرویس خان یې له کلانترۍ څخه لیرې کړ، د څو شکایت لرونکو لاسلیکونه یې واخیستل او د ایران دربار ته یې یو پټ لیك ولېږه او دی یې د ایران دولت دښمن معرفي کړ (۱۷۰۷م کال) د یوه روایت له مخې صفوي دولت هم میرویس خان او د هغه ملګري دربار ته نژدې په بند کې واچول).۲۰(

میرویس خان په هماغه کال (۱۷۰۷) د هند شهزاده د اورنګزېب زوی ته، چې د کابل واکمن و(۲۱) یو بل لیك ولېږه او په کې لیکلي یې وو چې تصمیم لري د پاس د شاه پرضد پاڅون وکړي. له شهزاده څخه هیله کوم چې د هند

Download from: ketabton.com

معظم او درانه پاچا ته زما د حال حقیقت څرګند کړي.(۲۲) میرویس خان په اصفهان کې د خپل بند پر مهال د شاه پر کمزوري نفس او کم عقلۍ وپوهېد، چې د خواجه سرایانو او ملایانو د لاس اله وه، ځینې تدبیرونه یې وکارول چې د ګورګین تور له ځانه لیرې کړي.

په دې وخت کې یې د دولتي اداري ټول ماهیت او ظرفیت په سم ډول مطالعه کړل چې څومره په فساد کې راښکېله وه. پاچا یو بې کفایت او مامورین نالایق خلك وو. کارکوونکي او سرتېري رشوت خوړونکي او لټان اموخته شوي وو. اداري چارې پاشلې او شاه هم په فال کتلو، دعا لوستلو او له خواجه سرایانو سره پر مجلس بوخت و. د ایران خلك د ملاماتوونکو مالیاتو او د دولت له کبله ډېر په تنګ شوي وو .

میرویس خان باوري شو چې له داسې یوې مفسدې اداري څخه خپلواکي اخیستل اسان کار دی، خو د افغانانو د نظر یووالی لومړنی شرط و، هغه مهال د خلکو واك، د سیمه ییزو خانانو او ملایانو په لاس کې و، دا خانان له یوې خوا له صفوي واکمنانو سره او بل پلو له سیالانو سره پر شخړه بوخت وو. ملایانو هم خلك دېته هڅول چې پر خپل بل مسلمان ورور باندې توره له تېکي راوباسي).۲۳(

پولېنډي کشیش کروسینسکي چې اصفهان ته د میرویس خان او د افغانانو له لورې د اصفهان د کلابندۍ پر وخت (۱۷۲۲م) په هغه ښار کې حاضر و او خپلې لیدنې یې په یوه رساله کې لیکلې دي، د میرویس د ملي وجاهت په باب یې کښلي دي: �په افغان قبایلو کې میرویس خان د باور او درنښت وړ کس و، چې افغانانو ورته درناوی درلود. ډېر غرور یې درلود، مدبر او د تجربې خاوند کارپوه او ماهر انسان و، څرنګه چې افغانانو یې اطاعت کاوه، له دې کبله یې د هند له اوسېدونکو سره ځانګړې مینه وه، ډېره شتمني یې درلوده، هرځای یې سفرونه کول له دې کبله یې ډېره شتمني لرله. ګورګین چې د ده دا درناوی او پلویان ولیدل، ځان ته یې وغوښت، ویې نازاوه او د ځان له لوري یې ډاډمن کړ، په دې پلمه چې ګواکې یو مدبر او عاقل انسان دی، نو څکه غواړي دی د ځینو درنو کارونو لپاره اصفهان ته ولېږي. ژمنې یې ورسره وکړې او د هیلو دروازې یې ورته پرانیستلې).۲۴(

په (سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي) نوي کتاب کې د میرویس خان په باب لولو: �میرویس خان چې د کندهار کلانتر و، په کندهاریانو کې د خپلو ښو اخلاقو له مخې په یوه تجربه لرونکي کس بدل شوی و. د ګورګین تر پام یو خطرناك سړی ښکاره شو، د ولایت واکمن پرېکړه وکړه چې له کندهار څخه یې لیرې کړي. ګورګین خان چې کله شاه ته راپور ورکاوه، نو پر میرویس خان یې د خپل شك په باب هم ولیکل او وړاندیز یې وکړ چې اصفهان ته دې وشړل شي... تر شك لاندې میرویس خان د دې پرځای چې په اصفهان کې تر څارنې لاندې وي، د خپل تدبیر له کبله یې وکړای شول نه یوازې دربار ته لار پرانیزي، بلکې د کروسینسکي په وینا د وزیرانو او مشرانو لپاره د رازونو محرم شو او هر وخت به یې په غونډو کې حاضر و. اصفهان ته د میرویس خان لیږل کول او په دربار کې یې استوګنه د هغه لپاره څکه ګټوره تمامه شوه چې په ذهن کې به یې ډېره غټه سودا پخوله. دا یو ښه چانس و چې له

Download from: ketabton.com

وخت څخه په استفادې سره د دربار حالت او وضعه ځان ته معلومه کړې، پر همدې مهال یې د دوو ډلو (درباریانو او امیرانو) ترمنځ مخالفتونه او کینې له نژدې ولیدې.�

د فرانسوي کشیش (دوسرسو) په وینا: �د درباریانو ترمنځ د ډلبندیو له خبرېدو یې تصمیم ونیو چې په هغو کې د نفوذ په مرسته له دواړو ډلو څخه استفاده وکړي، خپله لار یې په داسې مهارت سره اواره کړه، چې یوه ډله هم وربانديې شکمنه نه شوه).�٢٥)

نو میرویس خان په خپل ځراکت او درایت سره وکړای شول د اعتمادالدوله (لومړي وزیر- صدراعظم) او دېوان بېګي (د ګورګین د ورور) پام ځان ته راواړوي او شاه حسین پر ګورګین شکن کړي. د کروسینسکي په وینا ځرنګه چې دروند سړی و، خپله لوړه- ژوره یې په غور، سوچ او تفکر سره وڅېړله، له همدې کبله صفوي شاه دوی له بند څخه ازاد کړ او اجازه یې ورکړه، چې بېرته کندهار ته ستون شي .

خو میرویس خان کندهار ته تر راتګ وړاندې د حج لپاره مکې ته لاړ، مکې ته د میرویس خان سفر د کندهار پاڅون ته د عطف ټکی هم ګڼل کېږي، ښایي میرویس خان به دا سوچ کړی وي، چې د کندهاریانو پاڅون ملي صبغه پیدا کړي، ځکه دیني انګېزې کولای شول چې په ټولو افغان قومونو کې یووالی رامنځته کړي او د ده غوندې یوه مشر اطاعت ته یې راوبولي. میرویس خان په سفر کې په دیني مسایلو پوه کسانو سره خبرې وکړې. د کروسینسکي په اند، هغوی ته یې وویل: �ډېره موده کېږي، چې عجم پاچایان راباندې واکمن دي او موږ یې رعیت یو، پر موږ ډېر زیاتی کوي، واکمن و جاهل، ناپوه او بې ایمان دی. لښکر یې هم ظالم دی، چې پر موږ هر ډول ظلم او تېری کوي. دوی یې ساتندویان نومول، چې هر وخت ناروا وې کوي. جور او جفا کوي، زموږ پت او ناموس ته لاس راغزوي، هېڅ ډول زړه سوی نه راباندې کوي. زموږ اولادونه راڅخه غلا کوي او ګرجستان ته یې وړي. هلته یې پلوري، مېرمنې مو هم په زوره راڅخه ودوي، که موږ دیني غیرت ولرو، ایا شرعاً روا نه ده چې پر وړاندې یې توره راوباسو او که هرځای یې وینو ویې وژنو؟ که جګړه وکړو، جهاد به وي، ایا زموږ له خوا وژل شوي کسان د خدای په لا رکې شهیدان شوي؟ نو که چېرې بری زموږ وي، که یې ناموسونه وپلورو، پر موږ حلال دي؟ دا فتوا ولیکئ چې پر خپله ستونزه وپوهېږو).�٢٦)

میرویس خان په دې دلیلونو سره د مکې له مذهبي پوهانو څخه د افغانانو لپاره په لیکلي ډول فتوا واخیسته، د شاه عباس په پېر کې هم د مکې پوهانو، د رافضیان پر وړاندې د سیف پر پاڅون فتوا صادره کړې وه، چې په کې راغلي وو: �که کوم مسلمان یو پوځي مسیحي وواژه، یو ثواب یې کړی، خو که څوك یو ایرانی (شیعه) ووژني، داسې ثواب یې کړی، چې اجر یې اویا برابره زیات دی).�٢٧)

غبار دعوه کوي چې میرویس خان په دې استفتا کې چې له مذهبي پلوه یې موخه د خلکو راپارول و، دا دوې نورې مادې هم ورزیاتې کړې: �د یوه مسلمان ملت مذهبي فرایضو په ادا کولو کې د کوم حکومت له خوا خنډ رامنځته

Download from: ketabton.com

شي، ايا دا ملت شرعاً دا حق لري چې د تورې په زور ځان د دې ډول حکومت له شر څخه خلاص کړي؟ دويم: که قومي خانانو يوه ظالم پاچا ته له خلکو بيعت اخيستی وي، ايا خلك دا حق نه لري چې شرعاً دا ډول بيعت فسخ کړي؟.�

د مکې او مدينې ديني پوهانو دا دواړې پوښتنې او فتواوې مثبت ځواب کړې او په غوڅ ډول يې وليکلې.(٢٨) دا فتوا هغه مهال واخيستل شوه، چې په شماخي ولايتونو کې سنيانو د شيعه ګانو پرضد په پاڅون لاس پورې کړی و. شيعه ګان يې وژل او د عثماني دولت په پلوي يې شعارونه ورکول. ترکيې هم د دې ولايت نيولو ته تمه لرله او خلك يې د صفوي دولت پرضد هڅول. په هر حال، د مکې د ديني پوهانو فتوا ورکړل شوه، چې د فرانسوي راهب (دوسرسو) په وينا �په يوازې سر د ايراني دربار تر ټولو وزيرانو هوښيار و).�٢٩(

ميرويس خان د دې قوي مذهبي سند په مرسته اصفهان ته ستون شو، له شاه سلطان حسين او نورو وزيرانو سره يې وکتل، په دربار کې د ګورګين مخالفينو هم هغه په غوږ وواهه، چې ګواکې ميرويس يې د مقابلې ځواك لري. نو شاه د ميرويس خان د ځواکمنېدو لپاره په ظاهره له خپل استازي سره د کندهار د کلانترۍ فرمان د ګورګين په خوښه صادر کړ، ميرويس خان به د لارې په اوږدو کې هر ځای چې کوم قومي مشر او ملا ليده، راکښته کېده، خبرې به يې ورسره کولې او د ايراني دربار د فساد او د خپلواکۍ غوښتنې په باب به يې ورسره خبرې کولې، بيا به يې د مکې د پوهانو فتوا ورته د يوه معتبر سند په توګه ورياده کړه، ميرويس خان به د قبايلو، ملايانو او روحانيونو پر يووالي ټينګار کاوه او ټول يې د کندهار عمومي پاڅون ته په تمه کول. د سيستان، فراه، هلمند او کندهار خلك د ده پر لار پراته وو، د هر قوم خلکو د ده نيت تاييداوه).٣٠(

ميرويس خان په ١٧٠٩م کال په ډېر درنښت سره کندهار ته دننه شو او په ډېر ځراکت يې له ګورګين سره اړيکي ټينګ کړل. ليکونه او پيغامونه به يې ورلېږل، دغه راز يې د هغه له ورور سره (چې په دربار کې يې د دېوان بېګي دنده لرله) ښه اړيکي وغزول.

د کندهار ملي جرګه او د پاڅون پيل:

کله چې ميرويس خان کندهار ته ورسېد، په ظاهره يې له ګورګين سره پالل، خو په باطن کې د ابداليانو او غلجيانو له قبايلي مشرانو سره په کندهار کې دننه او بهر په مشوره او د پاڅون په طرحه بوخت و. د ميرويس خان لومړۍ جرګه په کوکران (د کندهار د لوېديځ په شپږميلۍ کې) ترسره شوه، چې د صفوي دربار د وضعې په باب يې خبرې وکړې او د حج د سفر له پوهانو سره د ليدنې او صفوي د مذهبي استبداد او ظلمونو په باب يې هم څرګندونې وکړې، د خلکو د يووالي غوښتنه يې وکړه او له هغوی څخه يې لوز واخيست).٣١(

Download from: ketabton.com

تر دي جرګې وروسته ګورګين ميرويس خان ته پيغام ولېږه او د ميرويس لور يې ځان ته وغوښته، ميرويس چې د ګورګين د وژلو طرحه ورسره وه، د هغه دا شرمناکه غوښتنه يې ومنله او د خپلې لور پرځای يې خپله يوه مينزه د ګورګين حرم ته ولېږله).۳۲(

ميرويس خان تر دې وروسته خپل فعاليتونه زيات کړل، چې د (مانجي= د کندهار د شمالي لوېديځ په ۲۰ ميلۍ کې) په ملي جرګه کې يې د مکې د عالمانو فتوا د جرګې ګډونوالو ملي مشرانوته څرګنده کړه او ويې ويل چې د ګورګين او پلويانو پرضد يې پاڅون شرعي توجېه لري. په دې جرګه کې دغو مشرانو ګډون کړی و: سيدالخان ناصر، بابوجان بابی، بهادرخان، پير محمد مياجي هوتك، يوسفخان هوتك، عزيز خان نورزي، ګلخان بابړ، نورخان برېڅ، نصروخان الکوزي، د ميرويس ورور يحيی خان، وراره يې محمد خان، يونس خان کاکړ او نورو)..۳۳(

د جرګې له برخوالو سره تر اوږدو خبرو وروسته يې پر قرآن کريم لوړه وکړه چې ګورګين او د هغه پوځيان يوځای له منځه يوسي او يو خپلواك ملي حکومت دې جوړ کړي. په دې جرګه کې د قبايلي مشرانو لپاره دندې ټېلې شوې، چې د خپلواکۍ ساتنې او مقابلې لپاره د صفوي دولت هر ډول اقدام ته تياری ولري. د ميرويس خان پرله پسې هڅې او وړتيا د دې لامل شوه، چې دا جرګه په خوښۍ سره پای ومومي او ميرويس په خپله مشرۍ ومني .

د غبار په وينا: د دې تاريخي جرګې يوه څرګنده ځانګړنه دا وه چې د دود خلاف د ابداليانو، غلجيانو، تاجکانو، هزاره وو، بلوڅانو او نورو قومونو متنفذ ملايانو يوه واحده ملي قوه جوړه کړه .

د جرګې له مقرراتو يوه دا وه چې څرنګه صفوي پوځ په کندهار کې ډېر دی، بايد داسې لارې چارې وسنجول شي، چې ځواك يې راکم شي. نو د دې لپاره يې د تيرين اباد سيمې د بلوڅ قوم د يوه تن له خوا ګورګين ته د مالياتو له ورکړې انکار وشو. له بلې خوا ميرويس خان دېته وهڅاوه چې د بلوڅانو د ځپلو لپاره نظامي پوځيان واخلي او له تيرين اباد څخه دې په زوره ماليات واخلي. دغه راز کاکړانو ورپسې په ارغسان کې د مالياتو له ورکړې انکار وکړ، چې ګورګين د درې زره سرتېرو په مرسته د ياغي خلکو په همکارۍ د مالياتو اخيستلو لپاره له ښاره ووت. ميرويس خان ته يې ويل چې له شا څخه د قومي ځواکونو په مرسته ورسره مل شي. ميرويس خان له ملي ځواکونو سره يوځای ځان ارغسان ته ورساوه او ګورګين يې د شپې د مېلمستيا لپاره د (ده شيخ- ارغسان) په يوه باغ کې راوباله. نيمه شپه وه چې ميرويس خان او پلويانو يې توره له تيکي راويسته او داسې جګړه يې وکړه چې د دښمن يو تن هم ژوندی پاتې نه شو .

ميرويس خان ناڅاپه د دښمن درې زره اسونه او وسلې واخيستې او د ښار لوري ته يې مخه کړه. د ښار ساتونکو په دې سوچ چې ګورګين راځي، دروازې خلاصې کړې، څکه ميرويس خان د ګورګين جامې په تن کړې وې، نورو سرتېرو يې هم د ګورګين د سرتېرو جامې اغوستې وې .

Download from: ketabton.com

میرویس خان لومړی ګرجي ساتندویان ووژل، د هغوی پرځای یې خپل ساتندویان وټاکل، چې د ګورګین د پلویانو مخه ونیسي. تر سبا پورې له ټول صفوي پوځ څخه یو تن هم ژوندی پاتې نه شو، د ورځې په رڼا کې د لومړي ځل لپاره خلکو ته د دښمن بشپړه ماته او د میرویس خان بری اعلان شو).۳۴(

میرویس خان د خپلواکۍ مدافع:

میرویس خان چې د دوو لویو امپراتوریو ترمنځ خپل خطرناك موقعیت درك کړ، د کندهار مشران او مخور یې مشورې او جرګې ته راوبلل، وروسته تر دې چې یې د افغان ولس سیاسي موقف د دوو شرقي او غربي دولتونو ترمنځ څرګند کړ، نو ویې ویل که راسره همږغي یاست او همکاري مې کوئ، تل به د خپلواکۍ بیرغ اوچت ساتو، چې د پردیو د غلامۍ کړی مو په غاړه نه شي. هغه څوك چې له خپلواکۍ سره مینه نه مني او د پردیو غلامي مني، زموږ ملګري نه دي. کولای شي داسې ځای ته لاړ شي چې هېڅ ظالم پرې واکمني ونه لري).۳۵(

د میرویس خان دې خبرو د کندهار پر خپلواکۍ پلویو خلکو د زړه له کومې اغېز وکړ او ټولو دی د قوم په مشرۍ ومانه. میرویس خان تر دې وروسته د ایران شاه ته، د صفوي دولت د تېرایستلو لپاره یو لیك ولېږه او د ملاتړ ترلاسه کولو لپاره یې د هند امپراتور ته هم لیك ولېږه. په هغه لیك کې چې د ایران شاه ته یې لیکلی و، د کروسینسکي په قول، په کې راغلي وو:

�افغانان د ګورګین له بد چلند څه په تنګ شوي، هغه یې له ګرجیانو سره یوځای وواژه. زه یې په کښلو، کښلو یووړم او کندهار ته یې ورسولم، بغاوت او سرکښي یې وکړه. که اوس پاچا غواړي غچ واخلي او دلته لښکرې راولېږي، افغان لښکر چمتو ولاړ دی. په مقابله او مقاتله به لاس پورې کړي، خدای مه کړه بری به ومومي او کندهار به د هندوستان پاچا ته ورکړي. هغه وخت به د دې کار چاره ډېره سخته وي. زه دا وړاندیز کوم چې یو څه وخت دې د لښکرو رالېږل بند شي، څرنګه چې زه په افغانانو کې نفوذ لرم، زه به یې د فتنې اور ووژنم).�۳٦(

د هندوستان پاچا په لیکل شوي لیك کې راغلي وو :

�د کندهار خلك د صفوي واکمنۍ پرضد پاڅون کړی او خپله خپلواکي یې ترلاسه کړې ده، که کوم وخت د ایران پاچا د کندهاریانو پرضد لښکرې راولېږلې موږ به اړ یو ستاسو مرسته وغواړو، ایا د هند پاچا مرسته به مو مرسته وکړي، که یه؟.�

Download from: ketabton.com

د هند پاچا د میرویس خان له خوا لېږل شوی کس له مثبت ځواب سره راولېږه.(۳۷) د هند مغولي دولت په ظاهره د کندهار خپلواکي په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې صفوي دربار ته پیغام ولېږه، چې د دې پېښې مخه ونیسي. هسې نه چې د پښتنو پاڅون د هند تر لمنو ورسېږي او هورې د غوریانو، غلجیانو، سوریانو او لودیانو د عظمت پخوانۍ خاطرې یې په ذهن کې ژوندۍ کړي).۳۸(

میرویس خان د واك تر ګوتو کولو وروسته د دې پرځای چې ځان پاچا اعلان کړي او د ځان پر وړاندې د سیالانو د حسادت حس راوپاروي، ځان یې د قوم د مشر او له نورو سیمه ییزو مشرانو سره برابر شخص معرفي کړ. په دې توګه یې ټول قومي او سیمه ییز مشران دېته وهڅول چې د بهرنیو یرغلګرو په وړاندې یوموټي او د خپلې ملي خپلواکۍ ترلاسه کولو لپاره یووالی غوره کړي .

کله چې د دې پاڅون خبر د اصفهان دربار ته ورسېد، شاه حسین صفوي خپل یو تن استازی کندهار ته ولېږه چې په نصیحت، وعظ یا هم ګواښ او ننګونې سره میرویس د ملي خپلواکۍ له ادعا څخه راوګرځوي. خو میرویس خان د صفوي دربار استازی بندي کړ. سید جمال الدین افغان په (تتمة البیان فی التاریخ افغان) کې کاږي چې صفوي دربار خپل استازی محمد جامي خان کندهار ته ولېږه، چې کندهار ته ورسېد، د دې لپاره چې مخالین ووېروي د ایراني دولت د عظمت او د شاه د قدرت په باب یې خرګندونې وکړې .

میرویس خان یې په ځواب کې وویل: �ایا تاسې ګومان کوئ، چې عقل او حکمت به د افغانستان د غرنیو خلکو په دماغونو کې پیدا نه شي؟ که ستاسو د شاه په قدرت کې زموږ د ځپلو زور وي، ستاسو رالېږلو ته به حاجت نه و، چې داسې بې مانا خبرې راته وکړئ�. وروسته میرویس خان خپلو ساتندویانو ته مخ واړاوه او ویې ویل: �بندي یې کړئ)�!۳۹(

صفوي شاه د خپلو بېرندوکو درباریانو په مشوره کندهار ته یو بل اېلچي ولېږه. دا دویم استازی د هرات والي محمد خان بلوڅ و، چې له میرویس خان سره د حج په سفر کې ملګری شوی و، میرویس خان دې دویم استازي ته وویل: �د خدای شکر پرځای کړه چې د خبرو چانس خو لرې. لکه د هغه بل غونډې برخلیك به درپه برخه کېده. د غرونو خپلواك خلك د بندګیو په لومو کې نه رابندېږي. زمریو زنځیرونه شلولي او تېرې توري یې په لاسونو کې دي، چې تیکي ته یې نه دننه کوي).�۴۰ (

بیا یې زیاته کړه چې که چېرې زموږ د دوستۍ حرمت نه وای، ته به مې هم بند ته لېږلې، خو تا د مېلمه غونډې پالم .

دویم مېلمه هم تر ځارنې لاندې ونیول شو، هرات یا د ایران صفوي دربار ته یې د تګ مخنیوی وشو. په همدې موده کې د ایراني ځواکونو پر وړاندې د مقابلې لپاره ډېر ترتیبات ونیول شول .

Download from: ketabton.com

کله چې د دویم استازي د نیول کېدو خبر اصفهان ته ورسېد، د هغه دولت وزیرانو ته څرګنده شوه، چې میرویس خان په غوړو ژمنو او تمو سره له خپله هوډه نه اوړي. نو په دې تکل کې شول چې کندهار ته ځواکونه ولېږي.

خو د دې پرځای چې له مرکزه کندهار ته ځواکونه ولېږي، په هرات کې د ایران مېشتو ځواکونو ته امر وشو، چې د میرویس خان د ځپلو لپاره کندهار ته حرکت وکړي. میرویس خان له پنځه زره ملي پوځ سره د صفوي ځواکونو مقابلې ته تیاری درلود. په هغه جګړه کې چې پېښه شوه، میرویس خان پر دښمن بریالی شو. صفوي ځواکونو شاتګ وکړ او هرات ته ستانه شول).۴۱(

تر دې وروسته اتلسو میاشتو کې د اصفهان له لوري څلورځلې پر کندهار لښکرې راغلې، چې یوازې یې زیات تلفات ولیدل. صفوي دولت بل برى ترلاسه نه کړ، وروستی ځل محمد خان د تبریز واکمن و، چې د پنځه زره کسیز پوځ په ملګرتیا د کندهار له جنګیالیو سره په جګړه بوخت شو، میرویس خان یوازې پنځه سوه افغان سپاره د مقابلې لپاره لېږلي وو، چې په پایله کې د دښمن زر تنه پوځیان مړه یا هم ټپیان شول، پاتې نورو یې تېښته وکړه. واکمن له خپلو درېیو زامنو سره ونیول شو)۴۲(

د صفوي دولت د کندهار د نیولو لپاره د ګورګین وراره خسروخان له ۲۵۰۰۰ پوځیانو سره ولېږه (۱۷۱۰). لکهارت لیکي چې دا پوځونه د ۱۷۱۰م کال په نومبر کې فراه ته ورسېدل او د ۱۷۱۱ تر دوبي پورې هلته تم شول. پر دې مهال یوه ډله ابدالي ځواکونه هم له هرات څخه راغلل او دواړو د کندهار پر لوري حرکت وکړ).۴۳(

د میرویس خان ځواکونه چې غلجیو او بلوڅانو په کې ونډه لرله، د (پټې خزانې) لیکوال د پلار داودخان تر مشرۍ لاندې د فراه پر لوري د خسروخان مخې ته ووتل. څرنګه چې د خسروخان ځواکونه ډېر وو، د میرویس خان ځواکونه تر شاه شول او په ګرشك کې د هلمند رود پر غاړه د دښمن راتلو ته په مورچو کې پټ شول. د میرویس خان ځواکونو دلته څو ځلې له ځانه ورتیا وښوده، چې د خسروخان ځواکونه یې مات کړل. خو خسروخان خپل ځواکونه له سره سمبال کړل، چې دا ځل غلجیانو ماتې وخوړه او کندهار د صفویانو له خوا کلابند شو (۱۱۲۳ق= ۱۷۱۲م) خو دا برى تلپاتی نه و، ځکه د ښار خلکو په ټینګه دفاع کوله او تر ښار دباندې میرویس خان ترینان او بلوڅان او د پښین خلك د دښمن پرضد وهڅول چې یو شپاړس زره کسیز پوځ تیار کړي او پر دښمن برید وکړي. په دې توګه کندهار ډېر ژر د پردیو ځواکونو له یرغل څخه وژغورل شو. خو خسروخان له ۲۵زره کسیز پوځ سره د کندهاري پاڅونکو له تېغ څخه تېر شول او د جان ملکم په وینا د صفوي له ۲۵زره کسیز یرغلګر پوځ څخه یوازې ۵۰۰_۷۰۰کسان ژوندي پاتې شول، یانې نور ووژل شول).۴۴(

غبار د ابدالي او ایراني پوځونو د یوځایوالي په باب په دې باور دی چې د ایران سپهسالار خسرو چې د کندهار نیولو ته ګمارل شوی و، له کرمان څخه د تېرېدو پر مهال د دولت خان ابدالي زوی زمانخان چې له ایرانیانو سره یرغمل نیول شوی و، خوشې کړی شو، چې د کندهار د ابدالیانو د رئیس په توګه وټاکل شو او ده هم ورسره ومنله. زمانخان

Download from: ketabton.com

يې له ځان سره راوست او اړ يې کړ چې په دې جګړه او کلابندۍ کې په ځان پورې ځينې اړوند ابداليان د کندهار د ځينو غلجيانو پرضد په جګړه کې ګډون وکړي، خو د کندهار ابداليانو د ميرويس خان له خوا د خپلواکۍ تر اعلانېدو وروسته د حيات سلطان ابدالي د زوی عبدالله خان چې د زمانخان د پلار له خوا ملتان ته په هجرت اړ ايستل شوی و، کندهار ته راوغوښتل شو او دی يې د ابدالي قبايلو په رياست ټاکلی و. په دې شېبه کې عبدالله خان په کندهار کې د ټولو ابداليانو د مشر په توګه وټاکل شو، چې له ميرويس خان او غلجي قبايلو سره په سوله او موافقت کې اوسېده. زمانخان اړ و چې له خپلو اتباعو سره خسروخان او ايران تورن کړي، خو زمانخان ملي روغه جوړه تر شخصي ګټو غوره وګڼله او له خپل قبيلوي سيال عبدالله خان سره پخلا شو، خسرو چې له ابداليانو څخه بېخي نهيلی شو، نو پر خپلو پوځونو يې تکيه وکړه او ښار يې کلابند کړ).۴۶(

په يوه ځای کې د غبار او فرهنګ روايت توپير سره لري: �کله چې خسرو د يوه ستر پوځ په مشرۍ د کندهار پر لوري روان و، د سدوزيو يوه مشر عبدالله خان چې پلار يې يو وخت د ابدالي قبيلې مشر او وروسته يې د ځينو ستونزو له کبله په ملتان کې استوګنه غوره کړې وه، له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه د هرات پر لوري روان شو، چې د هغه ځای د ابداليانو مشري وکړي. دا دوه کسان په فراه کې له ايران پوځ سره مله شول، کله چې ايراني ځواکونه مات شول، هرات ته لاړل او هلته يې استوګنه غوره کړه).�۴۷(

په ۱۷۱۴م کال دوه نور ځواکونه، يو د رستم خان او بل د محمدزمان خان تر مشرۍ لاندې کندهار ته ولېږل شول، خو دا دواړو ګټه ونه کړه، په ځانګړې توګه کله چې له کرمان څخه يو پوځ د محمد زمان قورچي باشي تر مشرۍ لاندې ګمارل شوی و، چې کندهار ته نژدې د لارې په اوږدو کې د بلوڅانو د بريد له کبله ووژل شول .

د صفوي دربار له خوا پوځ ونه لېږل شو، ځکه چې دا مهال له فراه څخه تر کندهار، کلات او مقره پورې سيمې د يوه ملي واحد په توګه د ملي پوځونو په لاس کې وې، چې ټولو خلکو يې ميرويس خان د ملي اتل او خپل مشر په توګه پېژانده).۴۸(

ميرويس خان يو مبارز او ملي شخصيت و، چې د ګاونډيانو له سياسي اوضاع څخه هم ښه خبر و، دغه راز يې د حکومت کولو دود هم زده و. اته کاله يې په ډېره خپلواکۍ سره د خلکو مشري کوله، هر وخت به يې د خلکو له درد او ستونزو ځان خبراوه، خلکو هم ورته ډېر درناوی او ارادت درلود. هغه ته به يې (نيکه) وايه. ميرويس خان دا نوښتګر مبارز شخصيت چې د هوتکي لړۍ موسس و، د پردۍ واکمنۍ د ړنګولو او ملي خپلواکۍ د ټينګولو لپاره يې د افغانستان په يوه څنډه کې لار پرانيستله، خو ډېر لنډ عمر يې وکړ، ده لا خپله طرحه نه وه بشپړه کړې، چې په ۱۷۱۵م (د ۱۱۲۷ه، د ذيحجة ۲۸مه) يې تر اته کلنې واکمنۍ وروسته د ۴۱ کلونو په عمر له دې نړۍ سترګې پټې کړې).۴۹(

چې د کندهار په لوېديځ د کوکران په سيمه کې خاورو ته وسپارل شو، پر شنخته يې دا بيت لولو:

Download from: ketabton.com

بر سر مرقد ما چون گذري همت خوا

كه زيارتكدهٔ مردان جهان خواند بود

په کندهار کې خلك تر اوسه پورې د هغه قبر ته د زيات لپاره ورځي او ځينې كسان د ځينو ناروغيو د درملنې لپاره له هغه څخه شفا غواړي، چې دا كار دغه باتور او مېړني كس ته د كندهار د خلكو اخلاص او ارادت ښيي .

افغانانو او خپلو پلويانو ته يې وروستۍ لارښوونه دا وه: �لومړى ستاسو كارونه خداى ته سپارم، دويم دا چې دښمنانو پرضد جهاد كې هڅه وكړئ، په هر حال كې خپله مېړانه وساتئ، بايد يووالى ولرئ او دښمن ته سر ټيټ نه كړئ، د ستونزو، درغليو او شومو موخو د شنډولو لپاره هڅه وكړئ، چې د عجم خلك نفاق او كركه كري. دولتونه يې بايد ړنگ شي، د زړونو په يووالي سره حركت وكړئ، د خداى په مرسته به ورباندې بريالي شئ او اصفهان به ونيسئ).۵۰(

تر دې خبرو وروسته ميرويس خان ومړ او په كوكران كې ښخ كړاى شو).۵۱(

تر دې وروسته يې ورور مير عبدالعزيز واكمن شو، مير عبدالعزيز يو نرم خويه انسان و، له صفوي دولت سره يې د سازش هوډ درلود. په دې موخه يې د ايران شاه ته يو ليك ولېږه چې خپل اطاعت يې په كې ځرگند كړى و.

د ميرويس نيكه زوى محمود چې اكثره وخت به له خپل اكا سره و، سترگې يې پر ليك ولگېدې، چې د اكا له خوا يې د ايران پاچا ته ليكل شوى و، محمود ته مرينې پر وخت د خپل پلار خبرې يادې وې، د ليك په ليدو ډېر په غوسه شو، توره يې وكښله او د خپل اكا كټ ته ورغى، په يوه گوزار يې وواژه. له كوره ووت او خلك يې له قرآني ايتونو سره سم د صفوي دولت پرضد جهاد ته راوبلل او ويې ويل: �زما اكا مير عبدالعزيز خپل قوم ته خيانت وكړ، يو څو ورځې پركراره وو، بيا يې غوښتل زموږ گرېوان د دښمن منگولو ته وركړي).۵۲(

بيا يې د خپل اكا له خوا ايراني پاچا ته ليكل شوى ليك ولوست. افغانانو چې په جگړو كې د محمود زړورتيا ليدلې وه، مينه يې ورسره درلوده، دى يې د هغه د پلار د ځايناستي په توگه ومانه (۱۷۱۶م) هغه دا مهال ۱۸ كلن و.

سرچينې:

.۲۱ .لسترنج: جغرافياى تاريخي سرزمينهاى خلافت شرقي، د محمود عرفان ژباړه، ۱۳۳٦، ۳۴۵مخ.

.3غبار: افغانستان در مسير تاريخ، لومړى ټوك، ۲۹۴_۲۹۵مخونه.

.4مير محمد صديق فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړى ټوك، ۷۴مخ،

Download from: ketabton.com

.5لکهارت: انقراض سلسه صفویه، ۹۵مخ.

.6غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۱۹۶۷م کال، ۳۰۰مخ، تاریخ مختصر افغانستان: ۲۰۵_۲۰۶مخونه.

.7حبیبي: هماغه اثر، ۲۳۵_۲۳۶مخونه. لکهارت: هماغه اثر، ۱۱۱مخ.

.8غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۰۱مخ.

.9حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، ابدالیان، ۲۳۵مخ.

.10لکهارت: هماغه اثر، ۹۷_۹۸مخونه.

.11میرغلام محمد غبار: احمدشاه بابا، دویم چاپ، پېښور، ۱۳۷۸ل، ۱۱مخ، له تاریخ مختصر افغانستان سره دې پرتله شي، ۲۳۷مخ.

.12لکهارت: هماغه ځای، ۹۵، ۹۶ او ۱۱۱مخونه.

.13فیض محمد کاتب، نژادنامهٔ افغان، ایران چاپ، ۹۸مخ. فرهنګ: لومړی ټوك، ۱۰۷_۱۰۸مخونه.

.14پوهاند زهما: اریانا مجله، ۱۳۵۱، دریېمه ګڼه، �رستاخېز قندهار� نومې لیکنه، ۱۷_۱۸مخونه .

.15سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: د سیدجواد طباطبایي بیالیکنه، ۲۲مخ.

.16غبار: هماغه اثر، ۲۹۱مخ.

.17ډاکټرشفا: پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوك، ۷۵۶مخ.

.18فرهنګ: افغانستان در پنج قرن اخیر، لومړی ټوك، ۷۵مخ.

.19قاضي عطا الله: د پښتنو تاریخ، لومړی ټوك، ۵۶مخ، د حربي پوهنتون چاپ، ۱۳۵۶.

.20ایران، کلده وشوش، د مېرمن ژان ډیولافوا لیکنه، وشوالیه لژیون دونور، پاریس، ۱۸۸۷م کال، د علي محمد فره وشي ژباړه، د تهران پوهنتون چاپ، ۱۳۷۱، ۲۵۶مخ.

.21هماغه اثر: ۱۱مخ، دا لیکوال بهادرشاه ته لېږل شوی چې لکهارت بیا د بهادرشاه په باب لیکي: نوموړی په ۱۷۰۷م کال د خپل پلار (اورنګزېب) پر ځای کښېناست او د بهادرشاه لقب يې غوره کړ.

.22کروسینسکي: ۱۱مخ (تعلیقات).

Download from: ketabton.com

.23غبار: ۳۱۸مخ. د قاضي عطا الله خان تاریخ، لومړی ټوك، ٥٦_٥٧مخونه. ملسون: تاریخ افغانستان، د منشي احمدجان ژباړه، ۲۰٦_۲۰۹مخونه.

.24تاریخ سیاح مسیحي، زیاتونې او لمنلیکونه د فقیر محمد خیرخواه، ۱۳٦۳، کابل، ۱۸مخ.

.25سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: د سید جواد طباطبایي بیالیکنه، ۳۱_۳۲مخونه، د ۱۳۸۲ل کال چاپ .

.26کروسینسکي: تاریخ سیاح مسیحي، د فقیر محمد خیرخوا په زیار، ۲۱مخ .

.27سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: ۳۲مخ.

.28غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۹مخ.

.29۰۳ .سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: ۳۳مخ.

.31حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۴۳مخ.

.32پوهاند حبیب الله تږی: د کروسینسکي خاطرات، د ازاد افغانستان مجله، څلورمه ګڼه، ٥٦مخ.

.33حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، ۲۴۳مخ.

.34غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۸_۳۱۹مخونه، د قاضي عطا الله د پښتنو تاریخ نومي اثر، لومړي ټوك ٥٥مخ سره دې پرتله شي. تاریخ افغانستان از ملسون، د منشي احمدجان پښتو ژباړه، ۲۰۲مخ .

.35حبیبي، تاریخ مختصر افغانستان، دویم ټوك، ۷۳مخ، هوتکیها: عبدالروف بېنوا، ۱۳۳٥ل کال چاپ، ۴۴مخ.

.36کروسینسکي: تاریخ سیاح مسیحي، ۲٦مخ.

.37هماغه ځای، ٦مخ.

.38حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، ۲۴۴مخ.

.39سید جمال الدین افغان: تتمة البیان فی التاریخ افغان، د محمد امین خوګیاني ژباړه. ۱۳۱۸ کابل، ۱۹_۲۰مخونه، میرزا ملکم خان هم دا خبرې اترې په خپله کتاب (تاریخ ایران) کې رااخیستې او ارواښاد علامه حبیبي بیا دا خبرې اترې په (تاریخ مختصر افغانستان)، ۲۴٥مخ کې رااخیستې دي .

.40تاریخ مختصر افغانستان: ۲۴٦مخ .

.41حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، ۲۴٦مخ.

Download from: ketabton.com

.42هماغه اثر : هماغه مخ .

.43لکهارت: هماغه اثر، ۱۰۴مخ .

.44حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ٢۴٦مخ .

.45سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ٢٠ مخ.

.46غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ٣٢٢مخ، او قاضي عطا الله، ٧٣_٧۴مخونه.

.47فرهنگ: هماغه اثر، ٨١مخ .

.48غبار: ٣٢٠مخ، له (تاريخ افغانستان از ملسون) سره دې پرتله شي، پېښور چاپ، ٢١٠مخ .

.49غبار: هماغه ځای، ٣٢٠مخ .

.50کروسينسکي: هماغه ځای، ٢٨مخ .

.51هوتکيها: عبدالروف بېنوا،١٣٣۵ کال چاپ، ٧٩مخ. غبار: ٢٢٣مخ .

کروسينسکي: ٢٨_٢٩مخونه.

www.sikaraam.com

Download from: ketabton.com

درېیم څپرکی

د شاه محمود افغان سرکښي او د ایراني صفوي دولت پاشلتیا (۱۱۳۴هـ ق= ۱۷۲۲م)

د عمده سرچینو پېژندنه:

د شاه محمود افغان او د هغه پوځیانو د اروایي او فزیکي پېژندنې لپاره، دغه راز پر اصفهان د افغانانو د یرغل په باب له تعصبه ډکو ایراني او افغاني سرچینو ته تر مراجعې وړاندې باید د اروپایانو یادښتونو او خاطرو ته پام وکړو، چې د افغانانو له خوا د اصفهان د کلابندۍ په بهیر کې هلته موجود وو، چې د اصفهانیانو، د ایراني واکمنانو د تدابیرو او له خلکو او دولتي کسانو سره د افغانانو د چلند په باب یې له کینې او تعصب پرته لیکنې کړې دي. په دې برخه کې درې نوموتي تاریخي اثار په لاس کې لرو، چې په اړونده موضوع کې مو مرسته کوي. لومړی اثر (تاریخ سیاح مسیحي) دی، چې د یوه پولېنډي کشیش کروسینسکي J. T Krusinske له خوا لیکل شوی او د (بصیرتنامې) او یا (عبرتنامې) په نومونو هم ژباړل شوی .

کروسینسکي ۲۰ کاله په ایران کې تېر کړل، داصفهان د محاصرې او فتحې په ستونزمنو ورځو کې هورې و، چې د ۱۷۲۵م کال د جون تر لومړیو، یانې په اصفهان کې د شاه اشرف افغان تر جلوس څو اونۍ وروسته هملته و، چې د خپل شهرت له کبله هم د شاه سلطان حسین په دربار کې منل کېده او هم یې له محمود افغان سره راشه درشه درلوده. له اوضاع څخه ښه خبر و، له دې کبله یې لیکنې هم له عیني واقعیتونو برداشتونه دي .

دا کتاب پر پارسۍ سربېره په ترکي، فرانسوي، انګرېزۍ او لاتینۍ ژبو هم ژباړل شوی، چې ایرانپوهان، نور څېړونکي او پوهان ګټه ځنې اخلي. د مسیحي ګرځندوی (سیاح) رساله په ۱۳۵۲ل کال په تهران کې (بررسهي های تاریخي) نومې مجله (۴_۵ ګڼو) کې چاپ شوې، چې په ۱۳۵۴ل کال بیا د ډاکټر اسمعیل رضوان له خوا په مستقل ډول په تهران کې چاپ شوې ده .

په افغانستان کې هم په ۱۳۸۲ل کال (پژوهشي نګاه معاصر در تهران) نومې موسسې د کروسینسکي رساله د سید جواد طباطبایي په زیار بیا لیکلې او چاپ کړې، چې په کې د یوه فرانسوي (دوسرسو) نظر هم راغلی دی .

دویم اثر ګراسننګ انګرېز لاس لکهارت اثر دی، چې (انقراض سلسله صفویه و ایام ایتلای افاغنه در ایران) نومېږي. له لومړي لاس ماخذونو او سرچینو څخه په ګټه اخیستلو د ګرځندویانو یادښتونه، د شرقي هند، هالېنډ، د فرانسې قنسول د استازو یادښتونه په کې راغلي، چې د اصفهان د کلابندۍ پر مهال یې په ګڼو اروپایي او ایراني سرچنو کې له علمي او تاریخي تحلیلونو سره یوځای چاپ کړې).۲(

Download from: ketabton.com

دا کتاب لومړی ځل د مصطفی قلي عماد له خوا وژباړل شو، چې په ۱۳۴۳ل کال په تهران کې خپور شو، وروسته بیا د ډاکتر اسمعیل دولتشاهي له خوا هم وژباړل شو او په ۱۳۴۴ل کال په تهران کې چاپ شو. د عماد ژباړه په ۱۳٦۴ل کال بیا نوي او لیکوال (سیستاني) زیاتره له همدې کتاب څخه ګټه اخیستې ده.

دریيم مهم او ګټور اثر (اشرف بر تختگاه اصفهان) نومی اثر دی چې ډاکتر فلور په ایران کې د اصفهان د سقوط پر مهال د هالینډ �د هند د شرقي کمپنۍ� د استازو د ورځنیو یادښتونو له مخې لیکلی، په دې اثر کې د ایران د دښمنانو لکه روسیې او عثمانیه ترکیې پر وړاندې د شاه اشرف د جګړو په باب ګټور مطالب راغلي دي. د یادونې وړ ده چې په دې دریيو اثارو کې د افغانستان د ملي غورځنګونو، په ځانګړې توګه د هوتکیانو د غورځنګ د تاریخ په باب ډېر مهم او ګټور مسایل او مطالب راغلي، چې څرګنده نه ده افغان تاریخپوهان ولې پام نه ورته کوي؟ ان د (افغانستان در پنج قرن اخیر) نومي کتاب لیکوال هم دغو اثارو ته سرسري کتنه کړې ده، حال دا چې په دوی کې د پوځیانو لړه توقع، د افغانانو جګړه ییزه روحیه، ډسپلین او عسکري نظم، خوراك، پوښاك، د افغان مېرمنو ګاڼه، صورت، خوی او اخلاق او له ایرانیانو یا ایران مشرانو سره چلند، د ټولنیزو ډلو او طبقو په باب یې لیدلوری، پر صفوي حکومتي نظام یې د بري لامل، ایرانیانو له لاسه یې د ماتې لاملونه او په سلګونو نور موضوعات په دې دوو اثارو کې راغلي دي .

مخ پر وړاندې، پر اصفهان تر بري پورې:

شاه محمود (۱۷۱٦=۱۷۲۵م) د میرویس نیکه زوی یو ځواکمن او زړور جنګیالی و، خو د خپل پلار په کچه یې ځراکت، تجربه او تدبیر نه درلود، ځکه د جلوس پر مهال ۱۸کلن و او د خپل پلار مقام ته تر رسېدو پورې یې ډېر وخت ته اړتیا لرله. خو ډېر مسوولیت او لږې تجربې د هغه عمر لنډ کړ، ان تر دریيو کلونو هم.

د کروسینسکي د لیکنې له مخې شاه محمود افغان د ایران او په صفوي دولت کې د اختلاف او درز ونو په باب معلومات د خپل پلار له خولې، ان د مرګ پر وخت اورېدلي وو، له دې کبله یې د ایران تر زړه پورې د پرمخیون سوچ درلود).۳(

د هرات د ابدالیانو او د کندهار غلجیو له خوا د صفوي لښکرو تر پرله پسې ماتو وروسته دی په دې پوه شو چې په ایران کې اوضاع بدله ده، که هر زړور ځوك وغواړي یو غوښ او بریمن برید وکړي، بریالی کېږي. دی د ۱۷۱۹م کال په دوبي کې د یوه ۱۱۰۰۰کسیز پوځ په ملتیا (د لکهارت په حواله) له کندهاره ووت او داسې یې وښووله چې ګواکې له ابدالیانو سره د جګړې خیال لري، خو کله چې دلارام ته ورسېد، سیستان ته یې مخه کړه، د دې ولایت تر نیولو وروسته یې د کرمان لار ونیوله. د سیستان او کرمان ترمنځ په وچه او سوځنده دښته (کویر لوت) کې د محمود پوځ ډېر تلفات ورکړل. کله چې کرمان ته ننوتل، د ښار واکمن له جګړې او مقاومت پرته ښار پرېښود او اصفهان ته

Download from: ketabton.com

وتښتېد. کرمان له تلفاتو پرته د شاه محمود افغان لاسته ولوېد، چې ۹میاشتې یې پرې واکمني وکړه. صفوي دولت محمد قلي بېگ قزویني له ۹۰۰۰سپاره پوځ سره یوځای د افغانانو مقابلې ته ولېږه، خو دا پوځ د شاه محمود افغان له خوا وځپل شو، په کندهار کې د سلطان بېجن لکزي تر مشرۍ او د ملك جعفر سیستاني (محمود سلطان بېجن یې په کندهار کې د خپل نایب په توگه ټاکلی و) په ملگرتیا د پاڅون خبر د اصفهان پر لوري د محمود افغان پرمخیون په ټپه ودراوه. ځان یې ډېر ژر کندهار ته ورساوه او په کندهار کې یې پاڅونکو مشران اعدام او امنیت یې ټینگ کړ).۴(

لکهارت په څرگنده د هغو کسانو نظر ردوي چې وایي گواکې د قزلباشو قوماندان لطف علي خان داغستاني د محمود پر وړاندې جگړې لپاره کرمان ته لاړ او محمود ته یې ماتې ورکړه. نو ځکه د محمود لښکرو کرمان پرېښود، لکهارت دا خبره یوازې د لطف علي خان باتې گڼي .

د مجمع التواریخ په روایت لطف علي خان (هغه څوك و، چې په بې تدبیرۍ، غرور او غوسه کې یې نوم درلود))۵(

په دې توگه لطف علي خان په غوڅ ډول یو بې کفایت او بې زړه قوماندان ونومول شو، ځکه چې د محمد قلي بېگ قزویني تر مشرۍ لاندې د ۹۰۰۰کسیز پوځ له شتوالي سره سره یې د محمود پر وړاندې جگړه نه غوښته، ده هېڅ کوم نقش ونه لوباوه، دا پوځ یې په خپله ړنگ شو. په هر حال، شاه محمود دوه کاله په کندهار کې تم شو، پر ایران یې د برید لپاره ځان ځواکمن او په ۱۱۳۴ه (۱۷۲۱_۱۷۲۲م کال) یې له مجهز پوځ سره د اصفهان د نیولو لپاره له کندهاره ووت او د ۱۷۲۱م کال د اکتوبر پر ۲۱مه کرمان ته ننوت. کرمان له کومې ستونزې پرته د هغه لاسته ولوېد، خو ارگ د محمود پر وړاندې خپلې دروازې وتړلې او مقاومت یې پیل کړ، افغانانو د ارگ د نیولو لپاره ډېر درانه تلفات ومنل، خو بریالي نه شول. بیا یې ارگ کلابند کړ د کرمان قوماندان رستم محمد سعدلو چې ارگ یې له هره اړخه پیاوړی کړی و، په مېړانه دفاع کوله. تر دې چې ووژل شو. رستم سعدلو د ۱۷۲۲م کال په جنورۍ کې ووژل شو او ځایناستی یې چې د جگړې او مقاومت وړتیا یې نه لرله، د پیسو په اخیستلو له محمود سره روغه وکړه .

محمود هم ډېرې پیسې ومنلې او هوډ یې وکړ چې د اصفهان پر لوري به خپل پرمخیون ته دوام ورکړي).٦(

بله پېښه چې په کرمان کې یې د افغانانو پاڅون نور هم غښتلی کړ، له محمود څخه د هغه ولایت د زرتشتیانو ملاتړ و، ځکه په دې ښار او د ایران په نورو برخو کې دوی د شیعه ملایانو او دیني مشرانو له خوا سپکېدل، چې ډېر ترپې په تنگ وو. دوی اړ وو د هر هغه پاڅون اوهڅې ملاتړ وکړي، چې صفوي ځواك ختموي .

زرتشتیانو گام پر گام د محمود ملاتړ کاوه، ده هم له دې وضعې د ځان پر گټه استفاده وکړه او د زرتشتیانو هرکلی یې وکړ .

Download from: ketabton.com

په دې لښکرکښۍ کې د محمود د پوځ يو بريالی مشر د سيستان يو زرتشتي و، چې نصرالله (ړوند سلطان) نومېده. د نصرالله دا عادت و چې تل به يې يوه سترګه پټه نيوله، له همدې کبله يې په (ړانده سلطان) شهرت موندلی و. د افغاني پوځيانو په مشرتابه کې د زرتشتي قوماندان شتون په هغو مذهبي اختلافاتو کې له يوې خوا د محمود افغان هوښياري څرګندوله، له بله پلوه يې په نظامي چارو کې د (ړانده سلطان) د ېسارې مېړانې او وړتيا څرګندويي کوله. کېدی شي يو بل دليل يې له شاه محمود افغان سره د کرمان د زرتشتيانو همږغي او د شاه محمود افغان شتون وي. په هر حال، شاه محمود تر کرمان وروسته د يزد پر لوري مخه کړه، کله چې يزد ته ورسېد، خلکو د افغان لښکرو پر وړاندې مقاومت وکړ. محمود د يزد له کلابندۍ ډډه وکړه او د اصفهان لوري ته روان شو. د ۱۷۲۲م کال د مارچ په لومړيو کې افغان پوځيان د اصفهان په ۲۰ کيلومترۍ کې ګلناباد سيمې ته ورسېدل، تر دې ځايه پورې د افغان ځواکونو د مخنيوي لپاره د ايران دولت له خوا هېڅ ډول مقابله او مقاومت ونه شو .

د ګلناباد برخليك ټاكونكې جګړه:

د شاه محمود د پوځ په باب هم د تاريخ کښونکو روايتونه سره اختلاف لري. ځينې کسان يې شمېر ۸زره او ځينې ۲۸زره، ځينې نور بيا له ۳۰زره څخه تر ۴۰زره پورې کسان ښيي. خو د شاه محمود د پوځ هغې شمېرې ته په پام سره چې دوه کاله وړاندې يې په مرسته تر کرمان پورې مخته تللی و او لکهارت يې شمېره ۱۱۰۰۰سپاره ښيي، اټکل کولای شو چې شاه محمود په کندهار کې په خپله دوه کلنه استوګنه کې زيات کندهاريان د بلوڅانو، هزاره ګانو او نورو په ګډون د ايران پر پلازمېنه د بريد لپاره راټول کړي وو. دا اټکل چې دا ځل يې بايد د نورو مهالونو په پرتله د پوځ شمېر زيات وای، حقيقت ته نژدې دی.)۷(

خو کروسينسکي وايي: افغان پوځ د اصفهان تر کلابندۍ وروسته که څه هم ډېر مړي پرېښوول، بيا يې هم شمېر ۲۰ زره ته رسېده. د عبدالله ايشيك اقاسي په وينا، شاه محمود نکل کوي، چې د اصفهان د محاصرې پر وخت د افغان پوځيانو شمېره زرو پښتنو، اته زره هزاره وو او څلور زره بلوڅو ته ورسېده.)۸(

خو لکهارت بېلابېلو شمېرو ته په پام سره وايي: د شاه محمود د پوځيانو شمېر دا ځل تر ۱۸۰۰۰کسانو زيات نه و، حال دا چې صفوي دولت د اصفهان د دفاع لپاره ۵۲زره جګړه مار چمتو کړي وو .

لکهارت دا يادونه هم کوي چې ښايي د اصفهان د نيولو لپاره به دا پوځ بس نه و، خو بايد ياد وساتو چې د افغانانو مذهبي ملاتړ، زړورتيا او جګړه مارۍ دا خلا ډکوله.)۹(

فرانسوي څېړونکی او لرغونپوه مادام ژان ديولافوا چې په منځينو پېړيو کې د ايراني ودانيو د معماري سبك د مطالعې لپاره په ۱۸۸۱م کال ايران له نژدې ليدلی او ودانۍ يې کتلې وې، پر هغه ښار د افغانانو د يرغل تر يادولو

Download from: ketabton.com

وروسته د صفوي پوځیانو شمېر چې په وسلو او زغرو سمبال وو، ښه اسونه او ښه رکابونه یې لرل، ٦۰زره او د افغان جنګیالیو شمېر چې د توري له پړکا پرته یې نور څه نه لرل، ۲۰زره کسه ښیي او زیاتوي چې له افغان پوځیانو سره ۱۰۰ زنبورك توپونه، چې پر اوښانو لېږدول کېدل، یوځای وو).۱۰(

په هر حال، د ۱۷۲۲م کال د مارچ پر اتمه د افغان برخلیك جوړوونکو پوځیانو جګړه د صفوي دولت پر ضد چې په قوي توپخانو سمبال وو، په ګلناباد کې پیل شوه .

شاه محمود هوتك تر جګړې وړاندې د خپل پوځ کتنه وکړه، د خپلو لنډو خو پاروونکو خبرو په ترڅ کې یې ورته وویل: �د ایران ناپایه شتمني په تاسو پورې اړه لري، پام مو وي که په جګړه کې مو ناغېړي وکړه، نو په سوځنده او وچو دښتو کې به مړه شئ، بلهٔ ګټه به ونه وینئ�. بیا یې ګبرانو (زرتشتیانو) ته هم وویل: که ایرانیان بریالي شي، نو یو تن به هم ژوندی درپرې نه ږدي، تاسې ټول بهٔ تر تېغ تېر کړي).۱۱(

د افغان پوځ په مورچه کې امان الله خان له ځینو جنګیالیو سره په ښي لاس او نصرالله زرتشتي د بلې ډلې په مشرۍ په کیڼ لاس او شاه محمود د دواړو ډلو په منځ کې ودرېد. د ایرانیانو له خوا رستم خان او د (حویزه) والي سید عبدالله د نصرالله خان زرتشتي پر وړاندې ودرېدل .

اعتمادالدوله محمد قلي خان د شاه محمود او د لرستان والي علیمردان د امان الله خان پر وړاندې ودرېدل. جګړه د مارچ د اتمې د مازیګر تر څلورو بجو وروسته د ایرانیانو له خوا پیل شوه، چې د شپې پر ۹ بجو پایته ورسېده. د ایرانیانو کینه ګرې لښکرې له افغاني پوځیانو سره د پرتلې وړ نه وې، داسې ښکارېدل چې بری به د ایران په برخه شي، خو وروسته چې د دواړو خواوو وسلې او پوځونه په کار ولوېدل افغان جنګیانو د صفویانو پر نامنظم او ګڼو لښکرو بری وموند .

د ایران تر ټولو جنګیالی پوځ د رستم خان تر مشرۍ لاندې جنګېده، چې ډېره ښه جګړه یې کوله، خو بیا هم د افغانانو تر تېغونو تېر شول، د تېښتې پر وخت د رستم خان اس پر ځمکه ولګېد، ده غوښتل بیا پر زین کښېني چې پر سر یې یو وار وربرابر شو او د افغانانو د نیزو په ګوزارونو سوری- سوری شو .

علیمردان خان چې بختیاري او د کوه ګیلویه ملېشې یې تر لاس لاندې وې، تر همدې مرګونو ګوزارونو لاندې راغی، ورور یې ووژل شو او دی هم سخت ټپي، پر ځمکه ولوېد، که پولیانو یې په وینو لړلی بدن له ځمکې نه اوچتولای، د رستم خان په برخلیك به اخته کېدای .

اعتمادالدوله محمد قلي خان چې ولیدل د ایراني پوځونو دوو نورو ستونونو هم ماتې وکړه، پرته له دې چې مرسته یې وکړي، پر خپلو ملګرو یې د شاتګ امر وکړ .

Download from: ketabton.com

افغانانو صفوي پوځونه داسې په مخه کړي وو، چې هغوی ونه شول کړای خپلې توپخانې په کار واچوي. یوه اروپايي توپچي يوازې وکړای شول، وړاندې تر دې چې د افغانانو د اسونو تر ګامونو لاندې راشي، درېيو توپونو ته اور ورته کړي او بيا وتښتي .

قزلباشو پوځونو هم د جګړې له ډګر څخه داسې تېښته وکړه، چې کله اصفهان ته ورسېدل ان په ځان پسې يې د ښاري دروازو د تړلو وخت هم نه درلود، که افغانانو هماغه شېبه ايراني پوځيان تعقيبولای، ښايي له هر ډول مقاومت پرته يې اصفهان نيولای او د اصفهان ښاريانو به هم د کلابندۍ له کبله د لوږې ستونزه نه ګاللای. خو افغانان وړاندې رانغلل، دوی د غنيمتونو، خپلو مړو او ټپيانو په راټولولو لګيا وو، په دې جګړه کې د ايرانيانو د تلفاتو شمېره ٥_٦زره کسان ثبت شوي، حال دا چې د افغانانو تلفات د ايرانيانو په پرتله يو په لس زيات ښوول شوی دی).١٢(

يو هالېنډي شرکت د ١٧٢٢م کال د مارچ پر لسمه په خپل يوه ګزارش کې د افغان بريد کوونکو په وړاندې د صفوي دولت د پوځونو کمزوري داسې رسوا کوي: �نن باوري سرچينو خبر راکړ، چې منشي الممالك انګرېزانو ته ووېل: دا هغه وخت دی چې بايد د ايران پاچا ته خپله دوستي اثبات او د افغانانو د ماتې لپاره چې څومره مرستې ته اړتيا لري، هغه ورکړي. انګرېز استازي په ځواب کې ووېل: په دې وخت کې خپله دوستي نه شي ثابتولای، ځکه دوی د خپل استوګنځي دفاع هم نه شي کولای، نو د هغه پوځ پر وړاندې به څنګه مقاومت وکړي، چې د ايران ۴۲زره کسيز پوځ ته يې ماتې ورکړه؟ مازيګر مهال موږ ته ووېل شول چې قورچي باشي او ايشيك اقاسي باشي هم ښار ته راستانه شوي، هغه ټولې اوازې درواغ وختلې چې ويل کېدل قللراقاسي تر اوسه پورې د افغانانو په وړاندې پر جګړو بوخت دی).١٣(

د اصفهان سقوط او د ايران د صفوي لړۍ زوال:

افغان ځواکونو د مارچ پر ١٦مه د اصفهان پر لوري خپل پرمختګ ته دوام ورکړ. ارامني مېشتې جُلفا نومې سيمه له تلفاتو پرته افغانانو ته په لاس ورغله. محمود پر ارمنيانو داسې ماليات وضعه کړل، چې دوه ځله يې بايد ورکړي. ويل کېږي چې له هغوی څخه ٥٠ ارمنۍ نجونې تښتول شوې وې، کله چې شاه محمود ترې خبر شو، امر يې وکړ چې ډېر ژر دې خوشې شي، چې خپلو کورنيو ته ستنې شي).١۴(

د مارچ پر ١٦_١٧نېټه د شاه سلطان حسين ښايسته ماڼۍ (فرح اباد) چې له اصفهان څخه دباندې ښارته نژدې جوړه شوې وه افغانانو ته په لاس ورغله، دلته افغانانو ته ٥ عيار شوي توپونه هم په لاس ورغلل .

شاه محمود فرح اباد پر اصفهان باندې د خپلو نورو بريدونو لپاره د اډې په توګه وټاکه، چې د مارچ پر ٢٠مه افغانانو پر ښار بريد وکړ. د کروسينسکي په وينا �د نوروز په ورځ شاه محمود پر اصفهان بريد وکړ، خو بريالی بريد نه و.

Download from: ketabton.com

دوشنبه د وري (حمل) پر درېیمه د یوه ستر برید لپاره تیاری ونیول شو، خو افغان جنګیالي بیا پر شا وتمبول شول. نو اعلان یې وکړ چې خبرې اترې ته حاضر دي، له مخورو ارمنیانو یې وغوښتل چې د منځګړو په توګه له مرکزي دولت سره خبرې وکړي، خو هغوی ونه منل. اخر افغانان سره سلا شول چې اصفهان له کلابندۍ پرته بل ډول له پښو نه شي غورځولای. دا د وري له درېیمې د غويي (ثور) تر نیمایي پورې د مرکزي حکومت پوځونو او پاڅونکو د اصفهان پول په دواړو غاړو کې واړول، چې کومه جګړه ونه شوه. شاه محمود په ښار کې د خپلو مېشتو جاسوسانو په مرسته د ایراني دربار او د ایراني پوځیانو په باب معلومات ترلاسه کول، چې د جګړې لپاره به یې تیاری نیوه. په دې وخت کې یې وغوښتل پلازمېنې ته لار پرانیزي، خو شاته وتمبول شو. خو بل برید له مقاومت سره مخ نه شو، ځکه ګرجي پوځیان چې د پله ساتندویان وو، په درانه خوب ویده وو. سرتېري تر دې ساتندویانو واوښتل او افغان پوځیانو ته یې لار پرانیستله، بیا یې خپلې مورچې ټینګې کړې او له ښاره د وتلو لارې یې بندې کړې. تر دې مهاله ګومان کېده چې افغان پاڅونکي به پر اصفهان برید نه کوي، نو ځکه ایراني پوځ دومره د مرستې غوښتنه نه وه کړې. کله چې یې پام شو دوی تر پله واوښتل او ښار یې کلابند کړ، نو له درانه خوبه پاڅېدل او هڅه یې وکړه چې ښار ته د مرستې زمینه برابره کړي.)۱۵(

څرنګه چې کلابندي بشپړه نه وه، خلکو دا وس درلود چې خواړه او نور توکي د ښار له لوېدیځه ترلاسه کړي. دا کلابندي د اپرېل په میاشت کې بشپړه شوه، چې هېڅوك هم ښار ته نه شو دننه کېدای او یا هم بهر نه شو وتای. په اپرېل کې ان تر دې وړاندې هم افغانان د سولې او کرمان ته د مراجعې په سوچ کې شول. دوی پر همدې مهال د حویزه د خان له خوا د شاه په امر لیکل شوی لیك ترلاسه کړ، په کې لیکلي وو چې له ترلاسه کړو غنیمتونو او شتو سره دې کندهار ته لاړ شي، شاه به نور شته هم ورکړي. افغانانو چې لیك ولوست د دولت پر نورو کمزوریو هم وپوهېدل او ځواب یې ولیکه چې شاه دې خپله یوه لور له ۵۰۰۰۰ تومانه جهیز سره یوځای شاه محمود ته ورکړي، دغه راز کندهار، کرمان، سیستان او خراسان دې شاه محمود ته پرېږدي، دغه د سولې لار ده کنه تر بري پورې به کلابندي ختمه نه شي. د ایران لوري ځواب ورکړ چې سني ته د شیعه لور ورکول ناشوني دي، رعیت ته د شاه د لور ورکړه خو بېخي لیرې خبره ده، ستاسو نور شرایط د منلو وړ دي.)۱٦(

کاشکې پاچا خپله لور چې وروسته یې محمود ته ورکړه، هماغه مهال ورکولای چې د اصفهان خلك له لوږې دومره نه ځورېدل او نه مړه کېدای. افغانانو چې د شاه دا ځواب واورېد تر غوڅ بري پورې یې د کلابندۍ تصمیم ونیو .

کروسینسکي د اصفهان د کلابندۍ پر مهال د خلکو د وضعې په باب کاږي: �تر درېیو میاشتو وروسته په اصفهان کې د خرو او اوښانو غوښې خرڅېدې، خره به په پنځوسو تومانو پلورل کېدل، اخر نه پیدا کېدل. خلکو د سپیو او پیشوګانو غوښې خوړلې. چې څلور میاشتې وروسته د انسانانو خوړل پیل شول، پنځه قصابان په دې کار بوخت وو، نوي مړي به یې چې پیدا کړل، ورنونه به یې غوڅول او خوړل به یې .

Download from: ketabton.com

د اصفهان خلکو دا عادت نه درلود چې کلنۍ غله دې په کور کې وساتي، ورځنۍ اړتیاوې به یې هره ورځ بشپړولې، د ښار د کلابندۍ سوچ خو یې هېڅ وخت هم په ذهن کې نه ورګرځېده، اخر خبره دې حد ته ورسېده، چې د ونو پوستکي به یې په تاله خرڅېدل، په هاونګ کې به یې کوټل، یا به یې د زړو بوټانو تلي راټولول او اېشول به یې، اوبه به یې څښلې. خلك به په کوڅه او بازار کې چپه کېدل او مړه کېدل، پېغلو نجونو او بې کسه ښځو به چې د لمر مخ یې نه و لیدلی، خپلې لورګانې به یې پر سر اېښې وې او نارې به یې وې، مړې کېدې به، خو چا به د مړو د ښخولو پروا هم نه کوله، ټول ښار د انسانانو په مړو ډك شو)�...۱۷(

دغه راز د دوسرسو په وینا �ځینو کسانو به په پټه د مړو غوښې پرې کولې او خوړلې. کله، کله به خلکو د نویو مړو شویو ماشومانو غوښې خوړلې، ان زیات مهال به ښځو خپل بچي خوړل. په اصفهان کې وضعه دومره خرابه وه چې چا به مړي نه ښخول، بلکې په کوڅه او بازار کې به یې پرېښوول، خلك به پر مړو ګرځېدل، اخر ټولو ته عادي شوه. خلکو مړي سیند ته واچول، چې د سیند اوبه یې خرابې کړې او تر یوه کاله چا ځنې استفاده نه شواى کولاى).�۱۸(

د پولېنډي کشیش دا څرګندونې د صفوي دولت بې کفایتي، راتلونکي ته نه پاملرنه او د ایران د خلکو پر وړاندې د هغه حکومت بې پروایي ښیي. که وزیرانو او چارواکو پر خلکو لږ پام کولای، باید ښار ته یې تر یوه کاله خواړه برابرولاى، یا یې خلك له کلابندۍ او د هغې له بدو پایلو خبرولاى، چې هر چا خپل او د خپلې کورنۍ غم خوړلاى او یوه چاره یې سنجولاى. خو له بده مرغه چې وزیران او چارواکي یوازې د خپلو جېبونو د ډکولو او د خپلو سیالانو د وېرولو په غم کې وو .

که څه هم افغانان تر حکومتي ګولیو او ګواښونو لاندې وو، د اصفهان له کلابندۍ راهیسې یو کس یې هم ونه وژل شو. د ایراني سرتېرو د توپونو شمېر۴۰۰ ته رسېده، سره له د بڼې دوی ورځخه ډزې کړې وې او د کارول شویو ګولیو شمېر یې ۱٦۰زره توپونو ته رسېده، خو سرتېرو به له دې توپونو داسې استفاده کوله، چې ان ۴۰۰افغان سرتېري یې هم ونه وژل).�۱۹(

د همدې پولېنډي کشیش په وینا یو ځل ښاریانو د پاچا ماڼۍ سنګسار کړه او له هغه څخه یې هیله وکړه چې له ماڼۍ څخه راووځي او د خلکو پر وړاندې دې حرکت وکړي، چې ځان د ایران د ژغورنې لپاره قربان کړي. خو د شاه دروازه ساتونکو د ماڼۍ د دروازو تر شا د ګولیو په ډزو سره خلك سره وپاشل. پاچا خلکو ته ځان ښکاره نه کړ، خو د ۱۷۲۲م کال په مې میاشت کې دوه- درې ایراني خانانو د علیمردان خان په مشرۍ (چې مخکې په جګړو کې ټپي شوی و) له څه خوړو او ۵۰۰۰ سپاره پوځیانو سره د اصفهان مرستې ته راودانګل، کله چې شاه محمود له دې موضوع خبر شو، نصرالله زرتشتي یې له ۴۰۰ سپاره پوځیانو سره یوځاى مقابلې ته ولېږه، نصرالله اصفهان ته نژدې د دې پوځ مخه ونیوله او په خپل برید سره یې د هغوی ۱۵۰۰تنه ووژل، چې پاتې نورو تېښته غوره کړه).۲۰(

www.sikaraam.com

Download from: ketabton.com

د سپټمبر په وروستيو کې مرکز ته خبر راغی چې د تون او طبس واکمن ملك محمود سيستاني له لس زره کسيز پوځ سره د اصفهان مرستې ته راروان دی. دې خبر د اصفهان خلك خوشحال کړل، خو کله چې شاه محمود افغان دا خبر واورېد، نو ډېر ژر يې د هغه هېوادوال نصرالله زرتشتي د خبرو اترو لپاره د هغه مخې ته ولېږه، هغه په گلناباد کې له ملك محمود سره وليدل، د هغه د گرانبيه ډاليو تر ورکړې وروسته يې ورته وويل چې اصفهان د تسليمۍ او صفوي لړۍ د سقوط په حال کې ده، نو له شاه محمود افغان څخه دې دغه گټل کېدونکی وياړ نه اخلي .

نصرالله ټينگار وکړ، چې د اصفهان د ژغورنې لپاره دې له هر ډول سوچ څخه لاس واخلي. له هغه څخه يې غوښتنه وکړه چې له افغانانو سره يوځای شي او د هغوی په مرسته دې په غوځ ډول پر خراسان واکمني وکړي، پرملك محمود سيستاني د نصرالله خان زرتشتي خبرو ډېر اغېز وکړ، نو ډېر ژر خراسان ته ستون شو).۲۱(

ځينو ويلي چې ځانغوښتونکو او ډارنو وزيرانو شاه سلطان حسين له ملك محمود څخه ووېراوه، چې که هغه له خپل پوځ سره اصفهان ته ننوت، ښايي د ايران د سلطنت پر تخت کښېني او صفوي لړۍ به ختمه کړي. نو پاچا ملك محمود ته پيغام ولېږه چې له راغلې لارې دې بېرته ستون شي، ځکه گواکې صفوي دولت دومره توان لري چې د اصفهان او ايراني سلطنت دفاع وکړي. ملك محمود د پاچا په دې ځواب ډېر نهيلی شو، خراسان ته ستون او د خپلې واکمنۍ پر پراختيا بوخت شو .

لنډه دا چې څومره کلابندي ځنډېده، د اصفهان دخلکو وضعه لا پسې خرابېده. د ډاکټر شفا په وينا �د کلابندۍ پر مهال شاه سلطان حسين او سلاکارانو يې هڅه وکړه چې د نذر، دعا، نياز، چلو، غټو او ورو دعاگانو په مرسته بلاگانې او ناروغۍ دفع کړي. کله به پېريان راغوښتل کېدل کله به افغان مشرانو ته اجل لېږل کېده، چې د اصفهان له کلابندۍ لاس واخلي. خو د هالېنډ د شرقي هند شرکت د کارکوونکو په وينا په اصفهان کې د پېښو ورځپاڼې وليکل: �له دومره تدابيرو سره- سره کار مخته نه لاړ، په ښار کې دومره قحطي زياته شوه چې يو من غنم ۲۰زره درهمو ته ورسېدل، وروسته بيا غنم هېڅ نه پيدا کېدل، نه هم وربشې او وريجې، خبره د خره، سپي، اوښانو او موږکانو خوړلو ته وغزېده).�۲۲(

د پلازمېنې تر شپږمياشتنۍ کلابندۍ وروسته، د قحطۍ، لوږې او مړينې له کبله سلطان حسين اړ شو له سطنتي تخت څخه راکښته او شخصاً د دښمن پوځ ته ورشي، د خپل ژوند او سلطنت برخليك د شاه محمود پښو ته واچوي .

د هرات ښاريانو په ۱۷۳۰او د کندهار ښاريانو ۱۷۳۸م د همداسې يوې اوږدمهالې کلابندۍ تريخ خوند د نادر افشار او په ۱۸۳۷_۱۸۵۷م کال هراتيانو د محمدشاه قاجار له خوا وڅکه، خو خلکو د سپي او پيشيو غوښې ونه خوړلې، بلکې مقاومت يې وکړ. حال دا چې د دې دوو ښارونو کلابندۍ ۱۱مياشتې وخت ونيو، خو اصفهان يوازې ٦مياشتې او څو ورځې په کلابندۍ کې و .

Download from: ketabton.com

په هر حال، لښکرکښیو او لوټونو هر وخت خوار او کم توانه خلك ځپلي، خو شتمنو یوازې د لوړې ستونزه ګاللـه، اصفهان د اکتوبر میاشتې په وروستیو کې خپلې وروستۍ ساوې کښلې. د عیني شدهدانو په وینا چې لکهارت یې دا لیدنې ثبتې کړي�هغه سرتېري چې د کلابندۍ په ورځو کې (د اکتوبر ۲۳مه) د کلاګانو د ساتنې لپاره ګمارل شوي وو، د دې پرځای چې هلته استوګنه وکړي، غوره یې ګڼله چې په روغتون کې واوسي).�۲۳(

د انګرېز شرقي هند شرکت د استازو په وینا �د ایران څواکمن پاچا پر۱۲ بجو د اکتوبر پر ۲۳مه له کوم جلال او درناوي پرته له خپلې سلطنتي ماڼۍ ووت، د ویده بېوزلي کس جامې یې په تن وې، چې د نوکرانو له څېرې یې خواشیني اورېدله. داسې ښکارېدل لکه د هغه ښاغلي رسمي تشیع مراسم چې ترسره کېږي).�۲۴(

د رستم التواریخ په روایت: د کلابندۍ په همدې ورځو کې د اصفهان په دمورقاپي کې څلوېښتو ډېرورو او یوسل او لس ۱۴_۱۵کلنو شهزادګانو ژوند کاوه چې له اړوندو مېرمنو یا مینزو سره د پاچا د یوځایتوب حاصل و).۲۵(

پاچا خواشینی او زړه ماتی په خپل کور او د ښار په واټونو کې چې له مړو ډك وو، ګرځېده، غوښتل یې د خپلې خوښې ماڼۍ (فرح اباد) ته ورسېږي، دا ځای اوس د شاه محمود د واکمنۍ ځای و او خپل شاهي تاج د شاه محمود افغان پر سر کښېږدي. د فرانسوي کشیش دوسرسو په وینا: �پاچا له خپله تخته کښته کېدو ته همدومره هیله من و، چې محمود پر سلطنتي تخت جلوس ته تږی و).�۲٦(

له شاه سلطان حسین صفوي سره د شاه محمود افغان د چلند په باب لکهارت د یوه عیني شاهد (د فرانسې د قنسول د ژباړن ژوزف آپي سالیمیان) له قوله، چې د صفوي شاه د تسلیمۍ پر وخت یې د محمود غلجي دربار ته لار موندلې وه، کاږي :

�محمود د تالار په یوه څنډه کې ناست و، شاه د تالار په بله څنډه کې کښېنول شو. شاه سلطان حسین وویل: د خدای غوښتنه به همدا وه چې زه نوره واکمني ونه کړم. اوس د دې وخت دی چې ته د ایراني سلطنت پر تخت کښېنې. زه خپل سلطنت په ډېره مینه درسپارم او له خدایه دې بریالیتوب غواړم.

تر دې خبرو وروسته یې له خپل دستار څخه د پاچایۍ تاج لیرې او هغه یې محمود ته وړاندې کړ، خو کله چې یې ولیدل شاه محمود انکار کوي او خواشینی دی، نو له تسلیموونکي شخص (امان الله) څخه یې واخیست او هماغسې چې ناست و، هغه یې په خپل لاس د محمود پر سر وتاړه او بیا یې ورته د بري غوښتنه وکړه. تسلیم شوی پاچا بېرته خپل ځای ته راغی او ارام کښېناست. وروسته چای او قهوه وڅښل شوه، دا مهال پر سلطان حسین باندې د شاه محمود زړه وسوځېده او ورته ویې ویل :

Download from: ketabton.com

مه خپه کېږه، د انسان بخت همداسې بې ثباته دی. لکه څنګه چې د خدای اراده وي، یوه ته پاچایي وربخښي او که وغواړي ترې اخلي یې، کله یې له یوه قومه اخلي بل ته یې ورکوي. خو زه ژمنه کوم چې د پلار په سترګه به درته ګورم او ستا له مشورې پرته به یو کار هم ونه کړم).�۲۷(

په دې توګه د شاه سلطان حسین او د صفوي لړۍ اوږدمهالې دوره په ډېر ټیټال سره پایته ورسېده. یو افغان قوماندان امان الله هماغه مازیګر له ۳۰۰۰افغان سپرو سرتېرو سره اصفهان ته لاړ. د ماڼۍ پر دروازه یې مهر او لاك ولګاوه او د ایراني سرتېرو پرځای یې خپل سرتېري ولګول. بله ورځ امان الله امر وکړ چې د ښار له لارو څخه دې سړي ایسته کړل شي، بیا یې یوه لار وسنجوله، چې ښار ته په وړ اندازه خواړه راشي او خلکو ته دې ورسول شي. بله ورځ امان الله د شاه محمد د راتلو لپاره وړ ترتیبات ونیول، د احتیاط له مخې یې د لارې په اوږدو کې پر جګپوړو ودانیو او د جوماتونو پر منارو وسلوال سرتېري پر ساتندویۍ وګمارل .

د اکتوبر پر ۲٦مه شاه محمود په ډېر برم او درنښت سره د فرح اباد پر لوري حرکت وکړ او اصفهان ته دننه شو .

د عیني شاهدانو په وینا: �په دې ډله کې لس سپاره منصبداران تر شا یې د ۲۰۰۰ په شاو خوا کې سپاره چې په کې د ایراني دربار مشران هم لیدل کېدل، په حرکت کې وو. وروسته میراخور افغان له ۱۵سپرو سره لیدل کېده، چې پر یوه ښایسته شوي او ځانګړې شاهانه اس راروان و، ورپسې ځینې وسلوال او په هغو پسې د نظام ۱۰۰۰ پلي سرتېري په حرکت کې وو .

په لنډه فاصله کې بیا د تشریفاتو د ټولو رئیس د ۳۰۰ سرو جامو لرونکو زنګیانو (توریوستو) په منځ کې روان و. دا زنګیان د اصفهان له اسیرانو ټاکل شوي وو، چې د افغان فاتح ساتندویي وکړي. په څلوېښت ګامه فاصله کې محمود غلجي پر هغه اس سپور و، چې د عربستان والي په همغو ورځو کې ورډالۍ کړی و. سلطان حسین یې کیڼ خوا ته روان و، په دې دوو مشرانو پسې ۳۰۰سپاره غلامان په حرکت وو .

وروسته مفتي او امان الله، لومړی وزیر (صدراعظم) محمود، ملا زعفران، نصرالله زرتشتي، ملا موسی خزانه دار، محمد اقا ناظر البیوتات محمود روان وو. تر دې وروسته د شاه ځینې اعتمادالدوله او جګپوړي صاحب منصبان له ځینو افغان صاحب منصبانو سره روان وو، چې ورپسې به سل اوښان چې یو- یو شمخال (زنبورك) توپ بارو روان و. تر ټولو وروانديې به ٦۰۰ سازږغوونکي روان وو، چې ورپسې به ٦۰۰۰ سپاره سرتېري مله وو. د ښراز له پله څخه د اوښتو پر مهال یې شاه حسین د ماڼۍ د باغ له لارې جبل ته ولېږه. داسې ښکارېدل چې شاه محمود د مات شوي شاه حضور د بري په مراسمو کې هم تشخیص کړی وي .

خپل یون ته یې ادامه ورکړه، چې لږه شېبه وروسته د ښار دروازو ته ورسېدل. که څه هم د سیمې اوسېدونکو غمونه او ستونزې لرلې، خو بیا هم خپلې هوساینې ته په سوچ کې وو، ځکه یې د نوي واکمن پر وړاندې درناوی خپل کړ. د اسونو پښو ته یې ګرانبیه توکي وغوړول او هوا یې عطرینه کړه. هغه توپونه چې پر اوښانو بار وو، کله ناکله چلول

Download from: ketabton.com

کېدل او لسو افغانانو چې تر نورو وړاندې روان وو، په نوبت سره یې په لوړ ږغ پر محمد او یارانو یې صلواة او درود وایه).۲۸(

کله چې سلطنتي ماڼۍ ته د ننوتو مراسم ترسره شول، افغان سرتېرو په لوړ ږغ چیغه کړه (الله اکبر) محمود د ماڼۍ له دروازې څخه تر ننوتو وروسته د ماڼۍ تالار ته لاړ او پر تخت کښېناست. د شاه سلطان حسین بېواکه شویو چاراوکو او وزیرانو شاه محمود ته د وفادارۍ او درناوي لوړه وکړه، د توپونو په هوایي ډزو سره خلك له موضوع خبر کړای شول. محمود د جلوس تر مراسمو وروسته ټولو حاضرینو ته مېلمستیا ورکړه، په دې توګه پر ایران باندې د افغانانو واکمني پیل شوه. د کروسینسکي په راپور کې راغلي دي: �یو لامل چې د افغان په بري کې یې ستره ونډه درلوده، د پوځیانو نظم و، ښایي په هېڅ ځای کې به هم سردار له داسې ځواك څخه برخمن نه و او فرمان یې نه چلېږي� (سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي، تهران، ۴۹مخ).

کروسینسکي د افغان جنګیالیو د روحیې په باب وایي: �جګړه او وژنه د افغانانو عادت دی، څوك په جګړه کې له دښمن څخه مخ نه شي اړولای، که څوك تر شا شي، ناڅاپه یې وژني. د اصفهان د کلابندۍ پر وخت زه د عباس اباد پله ته نژدې د جګړې نندارچي وم. یو افغان مې ولید چې ښی لاس یې غوڅ و، د کتار شاته راغی، ساتندویانو ګومان کاوه چې له جګړې څخه تښتېدلی دی، غوښتل یې مړ یې کړي، هغه خپل لاس وروښود، دوی بیا هم راضي نه شول او ویې ویل: که ښي لاس دې له کاره لوېدلی په کیڼ لاس جګړه وکړه، که دې هغه لاس هم له کاره ولوېد، په خوله جګړه وکړه او پر دښمن ناړې تو کړه، چې خدای(ج) لوی اجر درکړي�..

که له افغانانو څخه توره، لیندۍ، ټوپك او نورې وسلې ځمکې ته ولوېږي، د هغه لپاره له خپل اس څخه نه راکښته کېږي، په اس ځغلونه کې دومره چابك دي، له شاه څخه یې ځان کښته راغزوي او پر ځمکه خپل لوېدلي شیان راپورته شوي. که به یې هر ښار او هره سیمه نیوله، که په سیمه کې به یې څوك لیده چې د جواهرو یوه پلنډه پر سر لېږدوي، په لښکر کې به د دې سیمې اړوند اوسېدونکي شخص هڅه کوله چې دې کس ته څوك زیان ونه رسوي. که به یې اسیران نیول، تر لږې مودې وروسته به یې خوشې کول .

دوی په جګړه کې ډېر کسان ونیول، خو هغوی یې د خپلو اولادونو په توګه ومنل. په کارونو کې توکل لري، ځانپالونکي نه دي. غنم ډېر کاروي، خواړه ډېر نه سره کوي، د پسه کولمه له اوبو ډکوي، بیا یې پر ملا تړي او د اړتیا پر وخت یې کاروي. د خوړو پر وخت تکلف نه کوي، ډوډۍ او نور خواړه پر ځمکه ږدي بیا یې خوري. له اوبو پرته نور څه نه ښښي. ښلابېل شالونه، موچنې او نور کالي لري، چې ځانونه له لمر او خپله وسله له باران څخه خوندي ساتي. پراخ او جګ کالي اغوندي، مېرمنې یې هم له سر پرته کوټو ته راوځي. ډېرې ښایسته دي، چې د لمر غوندي بې حجابه رابهر کېږي، په غوږونو کې یې د بلور او مدنګ غوږوالي ځړېږي).�۲۹(

Download from: ketabton.com

له دي شرحې څخه ښکاري چې افغانان ساده، کم توقع، خو ډېر جنګيالي، زړور او باانضباطه خلك دي او د خپل برې لپاره تر مرګه جنګېږي.

په ايران کې د شاه محمود پاچهي:

کروسينسکي لکه مخکې هم چې يادونه وشوه، د اصفهان د کلابندۍ پر وخت په هغه ښار کې د خلکو د زړه بوږنوونکې وضعې شاهد و. د محمود په لاس يې تر فتحې وروسته څو ځلې له شاه محمود سره وليدل، چې د هغه څېره او شخصيت داسې انځوروي:

�هغه منځنی قد درلود، پلنې اوږې، پراخ مخ، تيټه پزه، تېزې سترګې، تونده کاته، لنډه غاړه، سره ږيره يې وه. هر سهار به يې د خپل پوځ له زورورو سرتېرو سره غېږ نيوله، د ورځې په بهير کې به يې هم هغه سپورټ کاوه، چې د هغه بدن ته يې قوت ورکاوه. هره ورځ به يې پنځه پسونه ورته راوړل، چې ده به په خپله توره دوه نيم کول. د لنډو نيزو په وهلو کې ډېر ماهر و، چې نښان به يې نه خطا کېده، پر اس باندې په سپرېدو کې دومره چست او چالاك و، چې له رکاب پرته به يې اس ټينګ کړ او کله چې به يې ښی لاس د اس پر شا کښېښود، نو رواناوه به يې. ډېر لږ خوب يې درلود، چې د لښکرکښيو پر مهال به يې خوب نه کاوه .

د شپې به يې شخصاً د ساتندويانو خبر اخيست او په اصفهان کې به يې خپله ګزمه کوله، په خوړو کې منځلاری و، هرڅه به چې لاسته ورتلل قناعت به يې کاوه. له خپلې مېرمن (د شاه حسين سلطان لور) پرته به يې څه نه ځښل. له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې دی هېڅ له هغې پرته له بلې هېڅ مېرمنې سره يوځای نه شو .

شاه محمود د شاه حسين خلاف چې عياش، هوساينه خوښوونکی او مهربان و، ډېر فعال او ځواکمن ښکارېده. د قصاص او تعزير پر وخت به يې د هېچا شفاعت نه کاوه. د چا زارۍ يې نه منلې، بلکې يوازې يې شرعي حکم ټينګاوه او د دښمن پر وړاندې ډېر توند و. په جګړو کې اکثره د خپل پوځ په وړاندې روانېده).۳۰(

په هر حال، شاه محمود درې کاله پر ايران واکمني وکړه. (۱۷۲۲_۱۷۲۵م) نوموړي په پيل کې يو خوښ او منځلاری کس و، چې پر ايران باندې يې د واکمنۍ پر وخت يوازېنی کار او انساني عمل د اصفهان قحطۍ ځپلو خلکو ته د خوړو لېږدول و. د خپلې واکمنۍ په لومړيو مياشتو کې يې په خپل منځلارتوب او معتدل چلند سره ډېر ايرانيان حيران کړي وو. دومره روغ عقل يې درلود، چې د صفوي سلطنت د پېچلو اداري چارو د نيولو لپاره يې د افغانانو بې تجربه توب تشيخص کړی و. له دې کبله يې وزيران او نور ځګپوړي کارکوونکي پر خپلو دندو پرېښودل، د هر يوه تر څنګ يې يو افغان وټاکه. په دې توګه افغانانو ته د اداري فن زده کړه هم اسانه شوه. دوی ايراني کارپوهانو

Download from: ketabton.com

ته ځیر وو. چې د رشوت اخیستلو او فساد لامل نه شي او په پایله کې هغه مهال ایران د محمود د واکمنۍ په پیل کې له داسې حکومت څخه برخمن شو، چې په تېره نیمه پېړۍ کې یې سارى نه درلود .

شاه محمود هغه کسان چې شاه او خپل هېواد ته یې خیانت کړی و، یا یې هم د افغانانو په ګټه څارګري کړې وه یا اعدام کړل یا یې هم بندیان او په دې توګه یې خاینانو ته د عبرت درس ورکړ. هغه به په څرګنده ویل، له هغو کسانو سترګې نه شي پټولای چې شاه او خپل دولت ته یې خیانت کړی وي. په ور وخت کې به ده ته هم خیانت وکړي)۳۱.(

تر دې وروسته محمود امر وکړ په ښار کې دې اعلان وشي که ایرانیان، په ځانګړې توګه د اصفهان خلك غواړي له افغانانو سره وګوري، له ځایه دې اوچت شي او پر سینه دې لاس کښېږدي. د افغانانو درناوى دې وکړي، دا دود نن هم په افغانانو کې شته، چې د کلتور یوه برخه یې ګڼل کېږي .

پر دې سربېره محمود ټولنیزې ډلې په اوو درجو ووېشلې، چې افغانان په کې د فاتحې ډلې په توګه په لومړي مغلوب ایرانیان په اوومه درجه کې راتلل. دا چلند شل کاله وړاندې د ایرانیانو له خوا د کندهاریانو او هراتیانو پر وړاندې ترسره شوى و.

په دې وخت کې د ایران په کمین کې دوه ناست دښمنان یانې روسیې د ستر پطر تر مشرۍ او عثماني ترکیه یو، یو خطر ګڼل کېدل. په ځانګړې توګه چې پطر د دربند مشهور ښار نیولی هم و. دا مهال شهزاده طهماسب صفوي چې وړاندې له اصفهان څخه تښتېدلی و، د ۱۱۳۵هـ د محرم پر ۳۰مه_ ۱۷۲۳م کال نومبر په قزوین کې خپله پاچایي اعلان کړه. که څه هم دا کار یې افغانانو ته د جګړې بلنه وه، خو د خپلو بې کفایته وزیرانو له خوا ډېر ژر په عیش او نوش او نورو کارونو لګیا شو، چې په اصفهان کې د خپلې راګیرې کورنۍ ژغورون یې هېر کړ.

شاه محمود پر دې مهال امان الله خان، اعتمادالدوله او د خپل تره زوی اشرف له ۳۰۰۰ سپاره پوځ سره یوځای د شهزاده طهماسب پر وړاندې جګړې ته ولېږل، خو شهزاده د افغانانو له مقاومت او مقابلې پرته قزوین پرېښود او کاشان، بیا له هغه ځایه اذربایجان ته وتښتېد .

قزوین له جګړې او مقاومت پرته د افغانانو لاسته ورغی. په پیل کې خلکو د افغانانو ښه هرکلی وکړ، خو فاتحو سپاهیانو ونه شول کړای د خلکو د مال او ناموس پر وړاندې د خپل بد چلند مخه ونیسي. له دې کبله خلك د افغانانو له دې چلند څخه په تنګ شول او پاڅون یې وکړ .

په دې پاڅون کې هر قزویني خپل افغان مېلمه وواژه او په دې توګه ځینې افغان لښکریان راښکېل، بیا وروسته ووژل شول. امان الله هم سخت ټپي شو، خو پر خپلو پاتو پوځونو یې امر وکړ چې ځانونه د ښار ارګ ته ورسوي او هلته مقاومت وکړي. افغاني ځواکونو د امان الله خان امر ومانه او ارګ ته لاړل، چې همدغه کار دوی وژغورل. څرنګه

Download from: ketabton.com

چې د ارګ خوراکي توکي پر خلاصېدو وو، امان الله امر وکړ چې د توري په زور دې د پاڅونکو کتارونه ليرې او د تېښتې لار دې جوړه شي. افغانانو همداسې وکړل او د درنو تلفاتو په ورکولو سره (د ۱۲۰۰تنه مړو) سره پاتې نور له ښاره ووتل. ځينې د کاشان لوري ته لاړل، بيا يې يوه ډله د اشرف په مشرۍ کندهار ته روانه شوه، چې بله ډله بيا د امان الله خان په مشرۍ اصفهان ته ستنه شوه).۳۲(

د دې پېښې خبر پر شاه محمود ډېر فشار راوړ، ډېر ژر يې امر وکړ چې د اصفهان وزيران، مشران او جګپوړي چارواکي دې (شمېر يې ۳۰۰ تنو ته رسېده) مانۍ ته راشي، چې له توري تېر شي. په دې منځ کې يوازې اعتمادالدوله محمد قلي خان د دوو غلجيو شفاعت ترلاسه کړ، نور نو ټول ووژل شول او مړي يې په عامه لار کې کښېښودل شول. محمود په دې کار بسنه ونه کړه، د هغوی او ځينو نورو قزلباشانو د وژلو امر يې هم وکړ. په اصفهان کې يې داسې وېره رامنځته کړه، چې خلکو ډېر مهال له کوره بهر د ګام ايښوولو زړه هم نه کاوه، خلکو حق نه درلود چې ښار ته خوراکي توکي راوارد کړي .

اصفهان يوځل بيا له لوږې او قحطۍ سره مخ شو. که نصرالله زرتشتي د اصفهان له شا و خوا سيمو خوراکي توکي نه برابرولای، له شك پرته چې ډېر خلك به له لوږې مړه کېدل. نصرالله خان زرتشتي د ۳۰۰۰ سپاره پوځ په ملګرتيا د اصفهان په شمال لوېديځ کې د خوړو په برابرولو پيل وکړ، چې دا کار يې په ښه توګه ترسره کړ او په خوړو (پنځوس زره بار اوښان) يې پلازمېنې ته ولېږل .

د همدان له شا و خوا، ختيځ او شمالي سيمو څخه يې ۴۰۰۰ سني مذهبه خانان اړ کړل چې اصفهان ته کډه شي او هورې استوګنه وکړي).۳۳(

د نصرالله زرتشتي زامن د اصفهان تر نيولو وروسته سيستان ته ستانه شول او له ۲۰۰ افغان او زرتشتي خانانو سره له سيستان څخه اصفهان ته کډه شول .

پر دې مهال افغان سرتېرو د جنګي غنايمو له کبله لږه هوسايي ترلاسه کړې وه، چې د خپل کور- کلي په سوچ کې شول، ځينې ډلې يې کندهار ته رواني شوې. شاه محمود دوی تګ خپل راتلونکي او اصفهان مېشتو افغانانو ته يو خطر ګانه، د دوی د تېښتې د مخنيوي لپاره يې پر سرتېرو امر وکړ چې خپل کورونه دې اصفهان ته راوړي. کندهار ته اته زره اوښان ولېږل شول، چې په کندهار کې له نورو اوښانو سره يوځای د افغان سرتېرو کډې اصفهان ته بار کړي .

د کروسينسکي په وينا: �لومړی کاروان چې ۳۰زره اوښان وو، تر درې مياشتني مزله وروسته اصفهان ته ورسېد. په وروسته دوو کلونو کې هم اصفهان ته مهاجرتونه وشول، خو بيا هم د اصفهان د خلکو کموالی جبران نه شو. وروستی کاروان چې د شاه محمود د ژوند په زمانه کې اصفهان ته دننه شو، درې زره اوښان وو، چې له دې کاروان سره د شاه محمود مور هم مله وه).۳۴(

Download from: ketabton.com

شېراز دویيم ښار و، چې باید نیول کېدای. د ۱۷۲۳م کال د دوبي په پای کې نصرالله کور (ړوند) د دې ښار په نیولو مامور شو، هغه شېراز ته تر نژدې ځایه پورې له هېڅ ډول مقاومت سره مخ نه شو، خو کله چې شېراز ته ورسېد، نو واکمن یې په مقاومت لاس پورې کړ. نصرالله سم له لاسه له خپل پوځ سره یوځای د هغه ښار نیولو ته یو شول. دا واکمن له لومړنیو کسانو څخه و، چې د ښار ساتونکو وویشت او مړ یې کړ. د نصرالله مړینه د لښکریانو او نورو پلویانو د خواشینی لامل شوه، چې محمود دا پېښه نه جبرانېدونکې ضایعه وګڼله، ځکه چې د ده د لښکر له بریالیو مشرانو څخه و .

ارمنیانو او په ځانګړې توګه زرتشتیانو د نصرالله په مړینې سره خپل ستر ملاتړ له لاسه ورکړ. د هغه په مړینه ډېر خواشیني شول، ان د اصفهان خلکو هم هغه یو زغم لرونکی کس ګاڼه .

پولېنډي کشیش کروسینسکي په خپلو خاطرو کې لیکي چې نصرالله زرتشتي یو زغم لرونکی کس و. کله چې یې ولیدل ځینې ګرجیان د شاه له خوا د خدمت پر وخت د اسلام منلو ته اړ ایستل کېږي، اجازه یې ورکړه چې خپل پخواني مذهب ته واوړي. ان له اصفهان څخه یې ګرجي کشیش ورولېږه. کروسینسکي زیاتوي چې په هر حال �هغه عیسویت ته د مینې له کبله نه، بلکې له شیعه مذهب څخه د کرکې له کبله دا کا ر کاوه).�۳۵)

د نصرالله زرتشتي تر مړینې وروسته، د افغان ځواکونو مشري زبردستخان افغان ته پاته شوه، چې شېراز فتحه کړي. وایي: زبردستخان یو زړور او بېباک جنګیالی و� پر دې بنسټ یې هغه ښار کلابند کړ، کله چې ښار تسلیم شو، نو د شېراز د خلکو پر وړاندې یې مینه وښووله. څرنګه چې سوداګرو پر خلکو خوراکي توکي بند کړي وو، زیاتو اړو خلکو د لوږې له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ. زبردستخان امر وکړ چې ټول دکانونه او د خوړو پلورنځي دې پرانیستل شي، هېڅوک هم حق نه لري چې له ځان سره وسله ولېږدوي.

د ښار وضعه ډېر ژر عادي شوه او له هرې خوا شېراز ته خوراکي توکي راروان شول. خلکو د اولیه توکو په تیارولو لاس پورې کړ. په (تاریخ منظم ناصري) نومي کتاب کې چې د ناصر الدین شاه د استخباراتو وزیر لیکلی دی، راغلي: �زبردستخان د شېراز خلکو ته وخت ورکړ، چې یوه ورځ وربانديې برید وکړي او شېراز ونیسي. کله چې ښار ونیول شو، ویې لیدل چې څو کسان له لوږې مړه شول، یوه سوداګر په کور کې دومره غنم لرل چې د شېراز ډېرو خلکو ته یې څو میاشتې کفایت کاوه، زبردستخان له دې سوداګر څخه پوښتنې- ګروېږنې وکړې او بندي یې کړ، چې ولې یې دا غنم له خوارو خلکو راسپمولي او دومره ډېر خلك مړه شول).�۳٦)

یو ځل یوه ارمني سوداګر شاه محمود افغان ته عرض کړی و، چې د اصفهان- هندوستان پر لار یې جواهرات او دوې بستې الماس غلا شوي دي. شاه محمود خان زبردستخان ته ولیکل چې د دې سوداګر مال دې پیدا او خاوند ته یې ورتسلیم کړي .

Download from: ketabton.com

زبردستخان د دې لپاره چې پر ایران باندې افغان واکمنۍ ته پای ورکړي، اغېزناکه هڅه وکړه او غلا شوي الماس يې پيدا او خاوند ته ورتسليم کړل. دا کار دا جوتوي چې زبردستخان باډسپلين شخص او با انضباطه واکمن و. ګنې د ارمني سوداګر د الماسو او جواهراتو پيدا کول دومره اسان کار نه و.(ګوربت مجله: څلورمه ګڼه، پنځم کال، پنځم مخ، د ښاغلي حداد ليکنه).

د شېراز فتحې شاه محمود د ايران د نورو ښارونو نيولو ته هم هيله من او خوشحال کړ. کله چې زبردستخان د نورو سيمو او بندرعباس په پرانيستنه بوخت و، شاه محمود د يوه لښکر په مرسته د اصفهان د شمال لوېديځ په سل ميلۍ کې پر ګلپايګان بريد وکړ او تر لنډې جګړې وروسته يې فتحه کړ او ويې نيوه. بيا يې د زبردستخان په مرسته کاشان هم ونيوه او اصفهان ته ستون شو .

که څه هم د هغه راتلونکي ته دا فتوحات دومره ډاډمن نه وو او يوازې يې د سيمو پراختيا ته لار برابروله، يوځل بيا محمود د يوه ستر پوځ په مشرۍ غوښتل عشايرکوه او ګيلويه ونيسي. د سيمې له جغرافيايي وضعې سره دنه بلدتيا او سړې هوا له کبله د محمود پوځ ته درانه تلفات واوښتل. برى يې په برخه نه شو، محمود چې له کومې ګټې او برې پرته يې خپل زيات ځواك بېځايه لګولى و، ډېر خواشينى و. پر دې مهال امان الله خان د شاه محمود د دولت يوه مهم شخص د هغه د ظلم له کبله د غنايمو د وېش په وخت کې خوابدى شو او له خپلو ځواکونو سره ظاهراً له اصفهانه د کندهار لورې ته روان شو.

امان الله د شاه سلطان حسين له لور سره واده وکړ، چې په دې توګه د شاه محمود له نږدې دوستانو څخه ګڼل کېده. کروسينسکي د امان الله خان دا اقدام د هغه د مېرمنې هڅونه ګڼي، چې هغه د شاه محمود او خپل خاوند (امان الله خان) ترمنځ له اختلاف څخه خبره وه.

نو ليکي: �امان الله د ۱۷۲۳م کال په لومړۍ لسيزه کې، که څه هم شاهي تاج يې ايسته کړى و، له خپلو سپاهيانو سره له اصفهانه ووت او کندهار ته روان شو، خو د لارې په اوږدو کې له دې پرته چې خپله موخه څرګنده کړي، خپله لار يې د طهماسب تر واکمنۍ لاندې سيمو ته بدله کړه).�۳۷(

دې خبر شاه محمود دومره په غوسه کړ، چې ناڅاپه يې په مان الله پسې ډېر اوږد مزل پيل او پيدا يې کړ. له اس څخه راکښته شو او په غېږ کې يې ونيو، د هغه ټولولې غوښتنې يې ومنلې (د واك او غنيمتونو وېش) .

د افغاني دود له مخې دواړو پر راکښلو تورو د وفادارۍ قسم وکړ، وروسته شاه محمود خپل اس امان الله ته ورکړ، چې پرې سپور شي او په ډېر جلال سره اصفهان ته لاړ شي .

کروسينسکي ليکي: �امان الله خان له کابله کندهار ته لاړ او په محمود پورې يې اړه درلوده. هوښيار او ډېر جګړه مار سړى و، اوس نو ډېر مدبر او په اصفهان کې د محمود د ځواك يو لوى لامل و).�۳۸(

Download from: ketabton.com

شاه محمود، امان الله خان خپل اعتمادالدوله (لومړی وزیر) ګرځولی و .

یوځل امان الله شاه محمود ته یادونه وکړه چې شاه اشرف چې یو زړور او جنګیالی سړی و، له کندهاره راوغواړي او د هغه قدر دې پرځای کړي. شاه محمود همداسې وکړل، هغه یې له کندهاره وغوښت، ظاهراً یې ورته درناوی کاوه، خو په زړه کې یې هغه ته دا درناوی، نه خوښاوه. اوس نو محمود پر امان الله چې له کندهاره راستون شوی و، ډېر باور نه کاوه. اشرف او امان الله یې بد اېسېدل، خو دې دواړو هم ورسره کینه لرله .

همدا مهال شاه محمود ته خبر راغی چې له کندهاره د اصفهان پر لوري روان افغان کاروان د یزد د اوسېدونکو له خوا لوټل شوی او د دې کاروان ۲۰۰۰ کسان وژل شوي دي. محمود د ۱۷۲۴م کال په نومبر کې د غچ اخیستنې په نیت روان شو، خو په دې جګړه کې یې بری ونه موند. برعکس د هغه پوځ ډېر تلفات ولیدل. د پوځ مشرانو د دې ماتې لامل په محمود پورې وتاړه، اخر یې ځینې سرتېري او کسان کندهار ته روان شول .

دغو پېښو د محمود پر ذهن دومره زور راوړ چې په وېرې او د اعصابو پر کمزورۍ اخته شو. له خوراك او خوب څخه ولوېد، چې لېونتوب او وسوسه یې ملګرې شوه. شا و خوا کسانو یې د خدای د قهر نښه ګڼله او د دې غوسې د ختمولو لپاره ورته لاربښوونه وشوه، چې په اعتکاف او عبادت لاس پورې کړي او چله دې ونیسي. دې اعتکاف باید ۴۰ ورځې ادامه لرلای. محمود همداسې وکړل، هغه په چله کښېناست او د اسم اعظم په لوستلو یې پیل وکړ. ۴۰ ورځې یې له چا سره خبرې نه کولې، خوراك او څښاك یې نه کاوه. دې اعتکاف د هغه پر روحیې ناوړه اغېزې وکړې، هغه یې د لېونتوب تر بریده ورساوه، کله چې له چلې ځای څخه ووت، رنګ یې الوتی او خوار و زار معلومېده. سکون یې نه درلود، پر خپلو ټولو نژدې ملګرو شکمن و. ګومان یې کاوه هر څوك یې چې ورنژدې کېږي غواړي ویې وژني او هرڅه یې لوټي .

له دې کبله یې تر هرڅه وړاندې د خپل تره زوی شاه اشرف زندان ته ولېږه، پر همدې مهال یې خبر ورکړ، چې یو شهزاده (صفي میرزا) له مانۍ څخه تښتېدلی او بختیاري ته یې پناه وړې ده. دې خبر لکه چکوش د هغه ماغزه وکوټل، د بېواکه شوي شاه پر کورنۍ یې برید وکړ، د هغه مېرمنې او ماشومان یې ووژل، والي سلطان حسین د خپلو ماشومانو د چیغو په اورېدلو له کوره ووت او دا وېروونکې صحنه یې ولیده. زارۍ یې وکړې، دوه زامن یې چې لاسونه یې تر شاه تړلي وو له جلاد څخه وتښتېدل او د پلار غېږې ته یې پناه یووړه. محمود ورباندې برید وکړ، شاه حسین خپل لاسونه وربا‌ندې راوګرځول. خو توره د هغه پر لاسونو وربرابره شوه او ټپي یې کړ. محمود د خپل خسر د وینو په لیدو په خود شو او د هغه دوه زامن یې ونه وژل، خو دا دوه ورونه دومره وېرېدلي وو، چې دوې ورځې وروسته دواړه مړه شول.(۳۹)

پر محمود د دې کار اغېزې ډېر درنې پرېوتې. دې کار د هغه د عقل وروستۍ روغتیا هم واخیسته. په خپله یې د خپل بدن غوښې په غاښونو شکولې او په ځان نه پوهېده. د بدن ټپونه یې ناسورېدل، څرنګه چې محمود نور د

Download from: ketabton.com

واکمنۍ وړ نه و، افغان مشران په ځانګړي توګه امان الله سره سلا شول چې ځایناستی ورته وټاکي. د ۱۷۲۵م کال د اپرېل پر ۲۲مه امان الله خان او یو بل افغان مشر اشرف له زندانه وایست، چې د ۷۰۰_۸۰۰ کسانو په ملګرتیا یې میدان شاه ته ولېږه. میدان ته په رسېدو سره یې پر سلطنتي ماڼۍ برید وکړ، سلطنتي ګارد تر لږ مقاومت وروسته تسلیم او اشرف ماڼۍ ته ننیوله. شاه محمود یې زندان ته ولېږه، درې ورځې وروسته شاه محمود د ناروغۍ یا هم خوارځواکۍ له کبله مړ شو او په دې توګه د شاه اشرف پاچايي اعلان شوه).۴۰(

پر ایران د شاه اشرف واکمني:

شاه اشرف د میر عبدالعزیز هوتك زوی، چې د شاه محمود همزولی و ۲٦ یا ۲۷کلن و چې د ۱۷۲۵م کال د اپرېل پر ۲٦مه پر ایران واکمن شو. د کروسینسکي په وینا هغه په ډېره ځوانۍ کې زړور او تجربه کاره جنګیالی و، چې د واکمنۍ لپاره یې خپله وړتیا زبات کړې وه. محمود هم د خپلې زړورتیا له کبله پر خپلو پوځیانو او ترلاس لاندې خلکو ګران و، خو زړونه یې د مینې پرځای په وېرې او وحشت کې اچولی و. اشرف- سره له دې چې د محمود غوندې په زړورتیا کې مشهور و، د خپلو پوځیانو د پام وړ مشر هم و، څرنګه چې تر محمود ځیرك و، ډېر احتیاط به یې کاوه .

اشرف په پیل کې غوښتل د ایران پاچايي د ایران مات شوي پاچا (سلطان حسین) ته وسپاري، خو پاچا په دې وخت کې له خلکو لیرې و او له دنیایي چارو یې لاس اخیستی و. دا وړاندیز یې ونه مانه، خو هیله یې وکړه چې د کورنۍ پاتې غړو ته یې باید پام وشي، دغه راز یې خپله یوه لور شاه اشرف ته ورکړه .

اشرف دا ومنله او امر یې وکړ چې د میاشتې د پنځوسو تومانو پرځای دې هره اوونۍ د هغه کورنۍ ته پنځوس تومانه معاش ولېږل شي. اشرف یې له یوې لور سره واده هم وکړ. خو تر هرڅه وړاندې یې امر وکړ چې د شاهزادګانو مړي دې په ډېر درناوي او ځانګړو مراسمو سره له کاروان سره یوځای قم ته ولېږدول شي او هوري دې خاورو ته وسپارل شي) .۴۱(

طبعاً دا کار یې د ایرانیانو د رضایت سبب شو. د کروسینسکي په وینا د اصفهان خلکو په ژړا سره جنازې د اصفهان تر وروستیو حدودو بدرګه کړې او �دا ځل یې په خپله ځانونو ته ډاډېینه ورکوله چې کولای شي په خپلواك ډول پر خپلې بدمرغۍ او سلطنتي کورنۍ اوښکې تویې کړي).�۴۲(

کروسینسکي وايي: �اشرف د اصفهان د کلابندۍ پر وخت ډېر نرم چلند درلود او په دې اند و چې باید د شاه سلطان حسین د سولې وړاندیز دې ومنل شي. ان هغه مهال چې پاچا د غلو او خوراکي توکو له کمښت سره مخ و،

Download from: ketabton.com

شاهي دربار ته يې څلوېښت زره کيلو غنم ولېږل، کله چې محمود د شاه اشرف له دې کاره خبر شو، د يوه ماموريت په پلمه يې ليرې کړ، کله چې محمود د پاچايۍ پر تخت کښېناست، نو اشرف يې زندان ته ولېږه).�۴۳(

د همدې سرچينې په وينا، د محمود په پرتله اشرف څه ناڅه منځلارى او باانصاف کس و، د نصرالله زرتشتي تر مړينې وروسته د افغان پاڅونکو له تر ټولو غوره مشرانو څخه ګڼل کېده، چې توانېدلى و د ګلناباد په جګړه کې برى ترلاسه کړي. کروسينسکي بل ځاى اشرف (ماهر سياستوال) ګڼلى دى).۴۴(

اشرف طهماسب ميرزا ته هم وړانديز وکړ چې په يوه ځاى کې دې د روغې لپاره سره وګوري، خو د دواړو غاړو د بدبينۍ له کبله دا کتنه ونه شوه. اشرف د خپلې واکمنۍ په پيل کې نه يوازې د روسيې او عثماني ترکيې د لاسوهنو له کبله تر ګواښ لاندې و، بلکې د ايران د دروغجنې واکمنۍ د مدعيانو له خوا هم له ګنو ستونزو سره مخ و. د دې خطرونو پر وړاندې تر مقابلې مخکې هغې توطيې ته متوجه شو چې د امان الله خان په مشرۍ ورته متوجه وه. د کروسينسکي د دې اختلاف سرچينه دلته وه: �د امان الله خان تمه ډېره شوه، په يوه اوونۍ کې يې له قزلباشانو څخه ۹۰۰۰تومانه واخيستل. اشرف له دې حالته خبر شو او راوېې غوښت، هرڅه يې ترې واخيستل).�۴۵(

امان الله خان نه شواى کولاى دا سپکاوى وزغمي، په دې هڅه کې شو، چې د ځينو افغانانو په مرسته اشرف ووژني او خپله واکمن شي. پر دې سربېره امان الله خان له شهزاده طهماسب صفوي سره چې دا مهال په اذربايجان کې و مکاتبه پيل کړه او ويې هڅاوه چې پر اصفهان بريد وکړي. اشرف له دې دسيسې خبر او امان الله يې د هغه له ملګرو سره يوځاى له منځه يووړ. بيا يې شهزاده طهماسب ته، چې له خپل اذربايجاني پوځ سره يوځاى اصفهان ته روان و، ماته ورکړه او مازندران ته يې وشاړه. د هغه سرلښکر سيدالخان ناصر وکړاى شول قزوين ونيسي. بل مشر يې زبردستخان تهران ونيوه او د فتح علي خان قاجار اقدامات يې شنډ کړل .

د ايران د بهرنيو دښمنانو پر وړاندې د شاه اشرف دفاع:

له طهماسب څخه تر فراغت وروسته، اشرف هغو بهرنيو دښمنانو ته متوجه شو، چې ايران يې تر يرغل لاندې نيوه. دا مهال د ترکيې او روسيې ترمنځ د ۱۷۲۴م کال د جون د ۲۴مې د تړون له مخې ايران وېش، چې روسانو په قفقاز کې د ايران زياتې سيمې د دربند او بادکوبه ښارونو په ګډون ترلاسه کول، چې خپل ځينې سرتېري يې د سمندر له لارې جنوبي ساحل ته پلي کول، چې پر رشت او ځينو نورو سيمو يې منګولې ښخې کړې وې، خو په ۱۷۲۵م کال پطر کبير ومړ، چې ځايناستي يې د په کورنيو چارو کې د اختلاف له کبله ونه کړاى شول، د هغه نقشې پلې کړي).۴٦(

عثماني ترکانو هم د ۱۷۲۴م کال د جون د ۲۴مې نېټې د تړون له مخې د ايران د لوېديځ د نيولو لپاره قفقاز او فارس ته ځو لښکرې ولېږلې، څرنګه چې د ايران سيمه ييز واکمنان کمزوري وو، عثماني ترکانو تفليس، ايروان، تبريز او

Download from: ketabton.com

کرمانشاه ښارونه ونيول. د دې لښکرو مشر د بغداد والي حسن پاشا و، چې د کرمانشاه تر نيولو وروسته ومړ. زوی يې احمد پاشا د هغه ځايناستی وټاکل شو او دنده ورکړل شوه، چې اصفهان ته لښکرې وباسي او ويې نيسي .

اشرف چې په مذهبي لحاظ يې د ايرانيانو په پرتله ځان ترکانو ته نژدې ګاڼه، لومړی يې هڅه وکړه چې له عثماني دولت سره روغه وکړي، نو د عبدالعزيز په نامه د يوه کس په مشرۍ يې يو استازی ولېږه، نوموړي سفير هڅه وکړه چې عثماني دولت پر ايران باندې د اشرف حاکميت په رسميت وپېژني. خو هغه له کومې لاسته راوړنې پرته اصفهان ته ستون شو، ځکه ترکيې له ډېره وخته د ايران د غربي سيمو تصرف غوښته او نه يې شول کولای چې وخت له لاسه ورکړي او له بلې خوا دا کار د هغو قراردادي موادو خلاف و، چې د روسيې او ترکيې ترمنځ د ايران د وېش په باب و).۴۷(

عثماني ځواکونه چې ۷۰_۸۰ زره کسان او اويا توپونه يې لرل، چې له همدان څخه يې د اصفهان پر لوري حرکت کاوه، مشر يې احمدپاشا اشرف ته توند ليك ولېږه او په هغه کې يې اشرف ته ګواښ کړی و، چې ايران پرېږدي او شاه سلطان حسين ده ته ولېږي او يادونه يې کړې وه چې د ايران پخوانی پاچا به بيا پر اصفهان واکمن کړي .

اشرف په دې پيغام دومره راوپارېد چې امر يې وکړ د مات شوي شاه سر دې له تنه جلا کړل شي، بيا يې له ليك سره يوځای د يوه ريبار په ملګرتيا احمدپاشا ته ولېږه او دا يادونه يې هم وکړه چې ځواب به يې په توره وايي).۴۸(

ډاکټر فلور، د (اشرف بر تختګاه اصفهان) نومې کتاب ليکوال د هالېنډي شاهدانو له قوله ليکي چې احمدپاشا د يوه ترکي او دوو افغان ملايانو په مرسته اشرف ته دغه پيغام ولېږه:

�اشرفه!

ته بايد عثماني سلطان ته د تسليمۍ لپاره په خپله احمدپاشا ته راشې، سلطان به تا ته د يوه هم مذهبه او بېګلربېګي په توګه د ايران او ځينو نورو سيمو يوشمېر ځايونه دروسپاري. ته بايد ډېر ژر تسليم شې، سکه او خطبه بايد د عثماني سلطان په نوم وويل شي.�

شاه اشرف هغه ترکي ملا په دې ځواب سره احمد پاشا ته ولېږه:

�که عثماني سلطان له صفوي امپراتور سره کړي، تړونونه نه تجديدوي، زه د خپلې پاچايۍ يو امتياز هم نه تسليموم، ځکه زياتې سيمې ما خپله ګټلې دي، زه تر خپلې وروستۍ سلګۍ پورې د هغو دفاع کوم).�۴۹(

احمدپاشا د اشرف په پيغام ډېر په غوسه شو او د پرمخيون امر يې وکړ. د همدان په ۸۰ ميلۍ کې ترکي ځواکونه د اشرف له ځواکونو سره چې شمېر يې ۱۷۰۰۰ کسانو ته رسېده مخ شول. دواړو ځواکونه په لنډ واټن کې سره مخامخ ودرېدل او د لښکرو وضعه يې مطالعه کړه، اشرف په ترکي لښکرو کې د لارمونډلو لپاره ځينې کسان ولېږل، چې لږ تر لږه د جګړې له صف څخه کردان وباسي. په عين وخت کې احمدپاشا خپل ٦۰۰۰سرتېري د شپې په تياره کې د

Download from: ketabton.com

یوه برید لپاره د اشرف د لښکر پر لوري ولېږل. خو لارښود دوی د شپې په تیاره کې داسې ځای ته بوتلل، چې تر وروستي کسه پورې د افغانانو د توري ښکار شول. احمد پاشا په دې خبر ډېر په غوسه او حیران شو، پر همدې مهال ځلور افغان دیني پوهان د ترکانو پوځ ته ننوتل او له جګړې څخه یې د لاس اخیستلو تبلیغ پیل کړ، تر ټولو مشر یې احمدپاشا ته وویل چې د خپل پاچا (اشرف) له خوا ورته راغلی او له ترکانو څخه غواړي له خپلو هم مذهبه سنیانو سره دښمني ختمه او په ګډه د شیعه ایرانیانو پر وړاندې جهاد وکړي. افغان پوه په دې حملې سره چې احمد پاشا به د خپلو هم مذهبه کسانو په وژلو سره خواشینی وي، خپله خبره پایته ورسوله. همدا مهال چې احمد پاشا له افغان پوه سره پر خبرو لګیا و، د اذان ږغ اوچت شو، افغان پوهان سم له لاسه د لمانځه لپاره د ترکانو په صف کې ودرېدل. په دې توګه یې له هغوی سره یوځل بیا خپله هم مذهبي وښووله، تر لمانځه وروسته یې یوځل بیا ټینګار وکړ، چې باید له وژنو لاس واخیستل شي او پر خپلو اسونو سپاره او خپل پوځ ته ستانه شول. پر همدې مهال ځینې ترکان ورپسې روان شول .

احمد پاشا چې دا وضعه ولیده، نو چاره یې په بېړني برید کې ولیده، سم له لاسه یې امر وکړ چې پر افغان پوځونو دې برید وشي. خو دا هغه وخت و چې د اشرف تدابیرو کار وکړ. نه یوازې د ترکي پوځ زیاتو کسانو له برید څخه ډډه وکړه، بلکې ۲۰۰۰کردانو د بېګ سلیمان اوغلو تر مشرۍ لاندې له ترکانو بېل او له اشرف سره ملګري شول. احمدپاشا د خپل پوځ پاتې برخه سره منظمه کړه او پر اشرف یې برید وکړ، خو شا ته وتمبول شو. تر کانو دوه ځله بیا بریدونه وکړل، خو دواړه ځله له ماتې سره مخ شول. احمدپاشا پر افغانانو خپل برى ناشونى ولید، پر دې بنسټ یې د شاتګ امر وکړ، پوځیان یې داسې ژر تر شا شول چې په همدان کې هم تم نه شول، بلکې سیده یې ځانونه بغداد ته ورسول، خو ۱۲۰۰۰ مړي یې له توپخانو او نورو جګړو ییزو وسایلو سره یوځای پر ډګر پرېښي وو .

کردانو له دې اله ګولې څخه په استفادې سره د ترکانو د پاتې شویو توکو په لوټنې لاس پورې کړ، افغانانو جګړه ییز وسایل او ټولې توپخانې ونیولې).۵۰(

فرهنګ د دې پېښې مهال د ۱۷۲٦م کال د نومبر ۲۰مه ګڼي او د ترکانو د تلفاتو شمېر یې ۱۷زره تنه قید کړی دی.(۵۱) خو ډاکټر ویلیم فلور د دې جګړې نېټه د ۱۷۲٦م کال د نومبر اتمه او د ترکانو تلفات ۳۰۰۰۰تنه ګڼي، چې ګواکې ځینې جګړه ییز وسایل هم ځنې پاته شوي او د اشرف تلفات یوازې ۱۴کسه ګڼي. بیا زیاتوي چې اشرف د ۱۷۲٦م کال د نومبر پر ۱۷مه په بري سره اصفهان ته ستون شو، خو هالېنډي سوداګریز استازی (اسخارو) له هغو کسانو څخه و، چې د ښار په یو میلۍ کې د اشرف هرکلي ته ورغلی و).۵۲(

تر دې جګړې وروسته چې ترکانو له اشرف سره سولې ته غاړه کېښېښوده او د دواړو غاړو ترمنځ یو تړون لاسلیك شو، چې په ترڅ کې یې اشرف ومنله چې تر واك لاندې سیمو کې به یې په لومړۍ خطبه کې د سلطان عثماني نوم د اسلام د خلیفه په توګه یادېږي، وروسته دې د اشرف نوم اخیستل کېږي. په مقابل کې سلطان عثماني شاه اشرف

Download from: ketabton.com

د ایران د پاچا په توګه په رسمیت وپېژاند او موافقه یې وکړه چې د اشرف په نوم دې سکه ووهل شي. که څه هم اشرف دا کار په هماغه پیل کې کړی او د سرو- سپینو سکې یې ډېرې ارزښتمنې وې او د (اشرفۍ) په نامه یې په افغانستان او ایران کې زیات پېرېدونکي لرل، بله دا چې د ایران لوېدیز ولایتونه لکه کرمان شاهان، همدان، سنندج، خرم اباد او د اذربایيجان ځینې برخې چې وړاندې تر کان پرې واکن وو، د ترکانو تر واکمنۍ لاندې پاتې شوې .

تر دې تړون وروسته عثماني دولت رشید افندي په ۱۷۲۸م کال په اګست کې د سفیر په توګه شاه اشرف ته (اصفهان ته) ولېږه. شاه اشرف هم محمد خان بلوڅ چې په بلوڅانو کې یې ډېر نفوذ درلود، د سفیر په توګه استانبول ته ولېږه. عثماني دربار د محمد خان بلوڅ ډېر تود هرکلی وکړ او امر یې وکړ چې د افغان سفیر ټوله لار دې سپینه شي. ترکانو (خان سیواسي) یانې سپین کاري خان وباله).۵۳(

شاه اشرف چې له عثمانیانو بېغمه شو، نو روسانو ته یې پام واړاوه. روسانو مخکې د ستر پطر تر مشرۍ لاندې دربند او بادکوبه ښارونه نیولي وو، په هغه وصیتلیك کې چې د ستر پطر ګڼل شوی، راغلي دي: �هند او قسطنطنیې ته نژدې کېدل غوره دي، که څوك داسیمې په لاس کې ولري، د ټولې نړۍ خاوند به وي، نو دې موخې ته د رسېدو لپاره باید دایمي جګړو ته لمن ووهل شي. نه یوازې په ترکیه کې، بلکې په ایران کې هم د تور سمندر پر شا و خوا د کښتۍ جوړونې د کارځایونو جوړونه او د دې سید تدریجي تصرف چې د بالتیك د سیند په شان زموږ د طرحو د اجرا په برخه کې ډېر ضروري دي، دغه راز د فارس تر خلیج پورې نفوذ، د ایران کمزوري کول او د امکان په صورت کې له شرق سره سوداګریز اړیکي غزول. وروسته بیا د هند پر لوري پرمخیون چې د نړۍ د خزانو انبار دی، د هغه تر نیولو وروسته به د انګرېزانو سرو زرو ته اړتیا نه لرو).۵۴(

په دې توګه تودو اوبو ته د رسېدو مفکوره د روسانو په مغزو کې دننه شوه. پطر په ۱۷۲۵م کال ومړ. پاتې کسانو یې دومره وړتیا نه درلوده، چې د هغه پلانونه تر تودو اوبو پورې ځان رسول عملي کړي. خو په قفقاز کې یې خپلې نیول شوې سیمې وساتلې. له بله پلوه شاه اشرف دومره څواك نه درلود چې روسان د قفقاز له نیول شویو سیمو وباسي. د سیدالخان ناصر تر مشرۍ لاندې یو لښکر یې د روسانو پر وړاندې مبارزې لپاره ولېږه، د افغان او روسي ځواکونو ترمنځ څو ورې جګړې ونښتې، چې سیدالخان ناصر په کې تېپې شو. تر دې وروسته د ۱۷۲۹م کال د فبرورۍ ۳ یا ۲۴مه د سیدالخان ناصر او جنرال لواشف ترمنځ په رشت کې یو تړون لاسلیك شو، چې د دې تړون له کبله شاه اشرف له هغو سیمو صرف نظر وکړ، چې وړاندې طمهاسب میرزا صفوي او استازي یې اسمعیل بېګ روسانو ته سپارلې وې. په مقابل کې روسانو شاه اشرف د هغه تر واك لاندې سیمو او ایران د پاچا په توګه وپېژاند. دواړو هوکړه وکړه، چې تجارتي چارو ته به اجازه ورکوي، په اصفهان کې به روسي سوداګر استوګنه کولای شي اوله هغه ځایه به هند ته تلای شي).۵۵(

Download from: ketabton.com

پر صفوي ايران باندي د روسانو او ترکانو د يرغلونو له کبله ايران پر څلورو برخو ووېشل شو. لوېديز او شمال لوېديز ولايتونه يې عثماني دولت، شمالي دايې په روسي دولت پورې وتړل شول، غربي خراسان او ځينې نورې شمالي سيمې يې طهماسب ميرزا صفوي ته پاته شوې، چې د خپل پلار تر مړينې وروسته يې ځان د ايران د پاچا په توګه اعلان کړی و او شاه اشرف پر اصفهان، شېراز، قزوين، تهران، کرمان، سيستان او د ايران پر ځنيو نورو لوېديزو برخو واکمن و. کندهار چې د اشرف پلرنی ټاټوبی و، د شاه محمود تر مړينې وروسته د محمود د ورور شاه حسين په لاس کې و، چې د اشرف واك نه پرې چلېده، ځکه شاه حسين ځان خپلواك اعلان کړی و. اخر شاه اشرف له خپل هېواد څخه مرسته ترلاسه نه کړه، اړ شو چې د ايران پر سني مذهبه اجيرو پوځيانو تکيه وکړي، چې دا يو کمزوری بنسټ و.

د سلطنت د مدعيانو پر وړاندې د شاه اشرف جګړې:

شاه اشرف نه يوازې اړ و چې د روسانو او ترکانو پر وړاندې د ايران د ګټو دفاع وکړي، بلکې بايد هغه پاڅونونه يې هم ځپلای، چې د صفوي دولت د دروغجنو وارثانو او مدعيانو له خوا کېدل .

د سلطنت يو بل مدعي سيد احمد کرماني و، چې ګواکې نيکه يې ميرزا داود د امام رضا د کورنۍ غړی و، چې د شاه سليمان صفوي له لور سره يې واده کړی و او ګواکې پاچايي د ده حق کېده .

نوموړي په پيل کې له شهزاده طهماسب سره همکاري کوله، خو کله چې يې وليدل طهماسب يې خبرې نه اوري او په خپل عيش او نوش اخته دی، اړيکي يې ورسره وشلول او په کرمان کې يې د خپلې خپلواکۍ بيرغ اوچت کړ، ځان يې پاچا وباله. طهماسب هڅه وکړه چې منحل يې کړي، خو بريالی نه شو. اخر شاه اشرف د ۱۷۲۸م کال_ ۱۱۴۰هـ هغه له ماتې سره مخ کړ .

په بلوڅستان کې بيا بل کس سر راپورته کړ، چې ډېر ژر يې کار مخته لاړ. دا سلطان محمد نومېده، څرنګه چې يې د خره له سورلۍ سره ډېره مينه لرله، په (سلطان محمد خرسوار) باندې ډېر مشهور شوی و.

سلطان محمد خرسوار يوځل سيد احمد کرماني ته ماتې ورکړه او په لوټ و تالان يې هم لاس پورې کړ. خو شاه اشرف دا کس هم له ماتې سره مخ کړ او اړ يې ايست چې هند ته وتښتي).۵۷(

د بختياري په غربي سيمه کې هم يو کس پيدا شو چې لومړی يې ځان معصوم ميرزا ونوماوه بيا يې پر ځان صفي ميرزا نوم کښېښود، خلکو تصور کاوه چې دا به هماغه صفي ميرزا وي، چې په ۱۷۲۵م کال يې غوښتل د شاه محمود له زندان څخه وتښتي. ډېر ژر يې د هغه بلنه ومنله او د طهماسب تر نوم وروسته يې د هغه نوم په خطبه کې واخيست، خو طهماسب ميرزا يې له اصليت څخه انکار وکړ. خو دی په شوشتر کې يوځل بيا پر خپلو ساده پلويانو برلاسی شو، چې په ۱۱۴۰_۱۷۲۷م کال ووژل شو .

Download from: ketabton.com

په ۱۱۴۳هـ (۱۷۲۹م کال- اګست) يو بل مدعي محمد علي رفسنجاني هم ځان صفي ميرزا ونوماوه او د شوشتر پر خلکو يې برغ وکړ، خلکو ويل چې د ده سترګې د صفي ميرزا سترګو ته ورته دي، حال دا چې هېڅا هم د ماڼۍ په حرم کې د مېشت صفي ميرزا سترګې نه وې ليدلې، خلکو يې ملاتړ وکړ، خو د شوشتر واکمن يې له ملګرتيا انکار وکړ، هغه يې تر فشار لاندې ونيوه، تر دې چې نوموړی له هغه ځايه وتښتېد او بين النهرين ته لاړ، وروسته بيا قسطنطنيې ته ورسېد .

د لاهي جان له خلکو يوه بل تن زينل بن ابراهيم هم په طغيان لاس پورې کړ او ځان يې د شاه سلطان حسين زوی اسمعيل ميرزا وباله او مدعي شو چې د شهزادګانو تر مرينې وړاندې له زندان څخه تښتېدلی و. زينل تر يوې جګړې وروسته د طهماسب ميرزا له پلويانو سره له روسانو سره د روغې لپاره ګيلان ته لاړ، روسانو هغه د ترکانو تر واک لاندې سيمو ته په تېښتې اړ ايست.

که څه هم په پيل کې يې کار ښه روان و، خو اخر ونيول شو او يا ووژل شو. دوو نورو کسانو هم ځانونه اسمعيل ميرزا وبلل، يوه په بختياري سيمه کې پاڅون وکړ، خو ډېر ژر پوپناه شو، بل تن يې په اصفهان کې د طهماسب ميرزا تر جلوس وروسته له درباره سر رااوچت کړ او طهماسب ميرزا يې د خپلې دعوې تر اغېزې لاندې راوست، کله چې طهماسب پوه شو چې دی يې د تاج او تخت د لوټلو خيال لري، وېې نيوه او وېې واژه. دا ټولې ادعاوې او پاڅونونه دا څرګندوي چې خلکو پر خپل هېواد د پرديو واکمنې نه غوښتله او په داسې کس پسې وو چې دوی د پرديو يرغلګرو له منګولو وساتي.

اخر داسې يو کس پيدا شو، خو دا کس شهزاده طهماسب صفوي نه و، بلکې يو زړور جنګيالی و، چې د واک غوښتنې په موخه د ۷_۸ کلنو جګړو له بټۍ څخه تېر شوی و. دا کس د شهزاده طهماسب د ځواکونو اصلي قوماندان نادرقلي و. تاريخ کښونکي په دې باور دي چې په خراسان کې د ملك محمود سيستاني په حکومت کې د نادرقلي جګړه ييزې زده کړې د هغه په روښانه راتلونکې کې مهم رول درلود. نادر په پيل کې د ملك محمود سيستاني په چوپړ کې و، څرنګه چې يې په ځان کې يو ډول غرور درلود، د ملك له خدمت څخه يې اوږې تشې کړې او په غلا يې پيل وکړ. د هغه د نيولو لپاره د ملك محمود هڅې ګټورې تمامې نه شوې، د زړورتيا اوازه يې تر شهزاده طهماسب پورې ورسېده، هغه چې له خدايه همداسې يو کس غوښت د نادر د ليدو لپاره له مازندران څخه خراسان ته راغی او په قوچان کې يې ورسره وليدل، نادر هم په ذهن کې ځينې خيالونه درلودل، نو خپلو موخو ته د رسېدو لپاره يې د شهزاده طهماسب شتون ښه چانس وګاڼه او د صفوي سلطنت د مدافعينو په ليکه کې ودرېد. د طهماسب ميرزا ځواکونو د نادرقلي او فتح علي خان قاجار تر مشرۍ لاندې د ملك محمود سيستاني پر وړاندې جګړې ته چې هغه مهال د خراسان شاه ګڼل کېده، ځانونه چمتو کړل، له څو جګړو وروسته يې مشهد ونيو او ملك محمود يې تسليم کړ، چې ټول خراسان د طهماسب لاسته ورغی .

Download from: ketabton.com

نادر په ۱۷۲۹م کال وکړای شول د هرات ابدالیانو ته ماته ورکړي او هرات هم د طهماسب تر واکمنۍ لاندې راولي. نادر چې ابدالي مشران او جنګیالیان په خپل پوځ کې شامل کړل او شاه اشرف ته متوجه شو، د ۱۷۲۹م کال په سپټمبر کې نادر خپل ځواکونه اصفهان ته ولېږل. اشرف چې د نادر برید ته په تمه و، د مقابلې لپاره خراسان ته روان شو.

دواړو د همدې میاشتې پر ۲۹مه نېټه د مشهد- تهران پر لار د دامغان په ختیځ مهماندوست نومې سیمه کې سره مخ شول، نادر د جګړه ییزو اسانتیاوو له مخې تر اشرف بډای و او د هرات د ابدالیانو پر وړاندې یې د جګړو له کبله د افغانانو جنګي چلندونه او تخنیکونه زده وو. د ایراني ځواکونو پر شا و خوا یې خپله توپخانه د نیمې دایرې په بڼه راوګرځوله، که افغانانو له هر لوري برید کاوه، د توپخانو له ډزو سره به مخ کېدل، په دې توګه د افغانانو ټول ډله ییز بریدونه شنډ کړای شول. افغانان د ګڼو تلفاتو په منلو سره شاتګ ته اړ شول .

په دې جګړه کې ۱۲۰۰۰ افغانان مړه شول، حال دا چې د نادر د تلفاتو شمېر ۴۰۰۰تنو ته ورسېده .

بله مهمه جګړه په مورچه خورت نومې سیمه کې وشوه، افغانانو د خپلو تجربو له مخې ټینګه مورچه نیولې وه، خو نادر اصفهان ته د خپل پوځ د یوې برخې په لېږلو سره دوی د مورچو پرېښوولو ته اړ کړل. اشرف چې د اصفهان د دفاع لپاره ډېر نهیلی و، ښار پرېښود او خپل پاته پوځ یې شېراز ته ولېږه. نادر د نومبر پر ۱٦مه اصفهان ته دننه شو، د هغه په امر ټول هغه افغان چې په ښار کې پاته وو، یا پټ شول یا هم په ډله ییزه توګه ووژل شول. د محمود د قبر سپکاوی هم وشو. د ډسمبر پر ۹مه طهماسب میرزا هم له تهران څخه اصفهان ته راغی او د خپل پلار پر تخت یې جلوس وکړ، خو په اصفهان کې د طهماسب له واکمنۍ یوه اوونۍ نه وه تېره، چې د نادر له خوا امر وشو: �د هغه ټولو پوځیانو ته دې له خلکو پیسې راټولې شي، دا پیسې په زوره واخیستل شوې، ځینې کسان د مرګ تر بریده د لرګیو تر ګوزارونو لاندې راغلل، ان ځینې مړه هم شول. د نادر سرتېرو په رښتیا هم خلك لوټل، ان ځینې کسان به یې د غلامانو په توګه پلورل، خلك ډېر ژر متوجه شول، چې د افغانانو تر واکمنۍ لاندې یې غوره ژوند درلود).�۵۷(

نادر د پاچا پر ټینګار سربېره نه غوښتل په اشرف پسې روان شي او دهغه کار ختم کړي. تر دې چې شاه نادر ته د خراسان، کرمان او مازندران تسلیمي لاسلیك کړه او نادر ته یې اجازه ورکړه چې څنګه یې خوښه وي، هغسې مالیه دې وضعه کړي، په دې توګه نادر د طهماسب په پاچایۍ کې ورشریك شو، وروسته نادر حاضر شو، چې په اشرف پسې شېراز ته حرکت وکړي .

اشرف په شېراز کې د یوه غوره پوځ په جوړولو لګیا شو، چې په شېراز کې له مېشتو افغانانو او د عربو له نورو سني مذهبه اوسېدونکو څخه یې جوړ کړ. له ټولو ستونزو سره- سره یې ۲۰ زره کسان د نادر مقابلې ته چمتو کړل. د ډسمبر پر ۲۴مه نادر د شېراز پر لوري روان شو، چې ښار ته نژدې په زرقان نومې سیمه کې له افغان ځواکونو سره

Download from: ketabton.com

مخ شو. جګړه ونښته- نادر یوځل بیا پر افغانانو خپله برتري څرګنده کړه، اشرف له ټول مقاومت سره- سره د نادر په لاس ماته وخوړه او شیراز ته پر شا شو.

نادر ښار کلابند کړ، څرنګه چې د اشرف کورنۍ په قزوین کې د دښمن له خوا کلابنده وه، نود سپهسالار سیدالخان ناصر او ملا زعفران په مرسته یې د نادر له پوځ سره خبرې اترې پیل کړې. نادر شرط کښېښود چې په بدل کې به د اشرف کورنۍ ورپرېږدي چې دوی ورتسلیم شي. شاه اشرف د صفوي مشرانو له ډلې دوې مېرمنې د سیدالخان او ملا زعفران په مرسته د خبرو اترو لپاره نادر ته ولېږلې، چې له قزوین څخه یې کورنۍ خلاصه کړي. نادر چې د شیراز کلابندۍ او نورو اوږدو جګړو ته اندېښمن و، نه یې غوښتل پر اشرف ډېر زور واچوي. غوښتل یې اشرف له جګړې پرته تسلیم کړي، خو بل پلو بیا اشرف نه غوښتل دښمن ته ژوندی ورتسلیم شي، یا هم د خپلې کورنۍ ښځینه ورپرېږدي، کله چې یې له قزوین څخه کورنۍ ورسېده، څرنګه چې د شاه محمود، شاه اشرف او پاتې کورنۍ ښځینه غړي ۱۵ تنو ته رسېدې او پر اس د ټولو وړل ناشوني وو، له بلې خوا دا مېرمنې د افغاني دود د دښمنانو په لاس کې وې. نو هغه مېرمنې یې چې نه شوای وړلای، غوښتل ویې وژني، خو زړه یې نه کېده. نو یوه خواجه سرای ته یې وویل چې ۱۳ مېرمنې ووژني. خپله یې درې ځوانې مېرمنې د صفوي کورنۍ له دوو مېرمنو سره راواخیستې او د خپل سرلښکر سیدالخان ناصر او ۲۰۰افغان سپرو جنګیالیو په مرسته د شپې له خوا له ښاره ووت او د توري په زور یې په دښمن کې ځان ته لار پرانیستله. په ډېره بېړه یې ځان ختیځ ته ورساوه. د نادر پوځ ډېر ژر ښار ته دننه شو. هغه افغانان یې اسیران کړل چې په شیراز کې پاتې وو او د تېښتې لار پرې بنده وه. ټول یې اصفهان ته ولېږل، چې د اصفهان د اوسېدونکو پر وړاندې اعدام شي. خو ملا زعفران (د پښتو ادبیاتو شاعر او ادیب) له سیند څخه د تېرېدو پر وخت ځان اوبو ته واچاوه، چې د دښمن له اسارت څخه وژغورل شي).۵۸(

د نادر ځواکونو اشرف تعقیباوه، په پل فساد نومې سیمه کې ملا پیر محمد (مشهور په میاجي) له خپلو ځینو ملګرو سره یوځای ځارونکي ونیول او د هغوی پر وړاندې یې مبارزه وکړه. تر دې چې خپل سر یې بایلود. خو شاه اشرف او د هغه ملګرو ته یې دا زمینه برابره کړه، چې د دښمن له منګولو ځانونه وژغوري .

په هر حال، وروسته تر دې چې اشرف د نادر له خوا ماته وخوړه، نور یې ونه شول کړای چې د نادر په وړاندې د مقابلې لپاره پوځ تیار کړي. د ۱۷۳۰م کال په فبرورۍ کې اړ شو چې کندهار ته لاړ شي. وروسته تر دې چې له کرمان او لوت دښتې څخه واوښت، ځان یې د نادر له ځارګرو په امن ولید، خو له بده مرغه چې د خپل تره د زوی شاه حسین له خوا تر ځارنې لاندې ونیول شو. کله چې په هلمند کې (لکي) او (صفار) سیمو ته ورسېد، خبر شو چې شاه حسین یې د وژلو نیت لري، نو هڅه یې وکړه چې بلوڅستان ته پناه یوسي، خو وخت یې ونه موند او ۱۷۳۰م کال په مارچ کې د شاه حسین هوتك له خوا د ګمارل شوي شخص ابراهیم په ګولۍ ووژل شو. ګواکې شاه حسین د خپل ورور شاه محمود غچ ځنې واخیست.

Download from: ketabton.com

فرهنګ، د جهانګشای نادري نومي کتاب د ليکوال ميرزا مهدي خان له قوله ليکي چې د اشرف تر وژنې وروسته د ملا زعفران په نوم يوه کس په سنندج کې د شاه حسين له لوري نادر ته يو ليك راوړ، چې په کې غوښتنه شوې وه د شاه محمود کورنۍ پاتې غړي چې په شيراز کې دي، بايد کندهار ته ولېږدول شي او د خپلې دوستۍ د زبات لپاره يې د شاه اشرف وژنه ياده کړې وه، ګواکې کله چې د هلمند له غاړې د بلوڅستان پر لوري روان شو، شاه حسين يې د څارنې لپاره په ګرمسېر کې قله لکي ته دننه شو. ابراهيم خان بلوڅ خپل يو ملازم د هغه څارنې ته وګماره. په دې وخت کې شاه اشرف د شورابك د سفلای په زردکوه کې و. ابراهيم نومي کس د ګولۍ په ډز سره وواژه، وروسته شاه حسين هوتك د صفوي شاهي کورنۍ غړي د شاه محمود هوتك د کورنۍ له ۱۴غړو سره چې د نادر افشار په واك کې وو، بدل کړل).۵۹(

څه موده وروسته په خپله شاه حسين هوتك هم د نادر له خوا په کندهار کې ماته وخوړه او مازندران ته په تېښتې اړ او هورې ووژل شو.

د شاه اشرف شخصيت او ځانګړتياوې:

پولېنډي کشيش کروسينسکي چې د اصفهان د کلابندۍ او فتحې پر مهال هورې حاضر و او څو ځله يې له شاه محمود او شاه اشرف سره ليدلي دي، د شاه اشرف په باب وايي :

�اشرف له محمود سره له کندهاره راغلی و. جنګيالی او تجربه کاره انسان و، يوه ډله پوځ يې په خبره عمل کاوه. عاقل او د نظر خاوند، دغه راز زړور، مدبر، د خلکو خيرغوښتونکی، متواضع او زړه سواندی و. له دې کبله خپل پوځ ورسره ډېره مينه لرله. په ګلناباد کې د سولې غوښتونکی و. خو د محمود په دماغ کې د پاچايۍ هوس غزونې کولې. کله چې اشرف ورته د سولې وړانديز وکړ، محمود ترې خپه شو.

کله چې اشرف له دې موضوع خبر شو، خامخا يې په زړه کې وېره پيدا شوه، د اصفهان د کلابندۍ پر وخت چې په شاهي سرای کې خواړه نه وو، اشرف له موضوع څخه په خبرېدو سره شاه ته زر منه خواړه ولېږل او ليك يې هم ورته وليکه، چې په کې يادونه شوې وه دا خواړه دې شاه خپلو تابع پوځيانو ته ورکړي... کله چې محمود له دې خبرې خبر شو، د دې لپاره چې اشر ف يې د نيت په بدلون پوه نه شي، نو هغه يې څو ورځې وروسته اصفهان ته ولېږه او د هغه د ځېلو لپاره يې مرستندوی لښکر د اصفهان شا و خوا ته ولېږه .

کله چې اصفهان فتحه شو، اشرف يې راوغوښت او هيله يې ترې وکړه چې ايا شاه سلطان حسين ته يې خواړه ولېږل؟ بيا يې زندان ته ولېږه، خو بيا يې هم په بند کې درناوی کاوه، ځکه محمود د اشرف، امان الله خان او افاغنه شيخ (ملا پير محمد) د تدبيرونو له کبله د دولت مشر شوی و. اشرف د خپلې واکمنۍ پر وخت د نرمۍ، تواضع او

Download from: ketabton.com

عدالت لار خپله کړه، شا و خوا سیمو ته یې خلك ولېږل، لیکونه یې ولیکل، چې تر دې وروسته باید د ایران خلك اباد وي- نه خراب).۶۰(

په ایران کې د شاه اشرف یو له مهمو کارونو څخه د یوه ارزښتمن او مهم کتاب (تذکرة الملوك) پاتېدل دي، چې د هغه په امر د صفوي حکومت د اداري سازمان په باب د هغه د پاچایۍ په دویم کال (۱۷۲۶م- کال) لیکل شوی او ظاهراً پر ایران باندې د واکمنو افغانانو لپاره د حکومت او اداره کولو فن څرګندوي. دا کتاب همداسې یو تاریخي ارزښت لري، چې پوهاند مینورسکي یې اړ کړ چې په لمنلیك او اوږدې سریزې سره یې بیا خپور کړي. پوهاند مینورسکي په دې سریزه کې د اروپايي لیکوالو لکه شارډن، کمپفر، سانسون، ډوبرین او نورو له خوا د ارزښتونو د ټاکنې په باب وايي: �د هغوی لیکنې یوازې شرحه او ستاینه ده، حال دا چې تذکرة الملوك د صفوي اداري د دستګاه رښتینې اروا موږ ته راښيي).�۶۱(

بله موضوع په اصفهان کې طلايي او د سپینو زرو اشرفۍ ضربول دي، چې اشرف پر اصفهان باندې له واکمنېدو سره دا سکې ووهلې. په افغانستان او ایران کې یې ډېر ارزښت درلود، چې تر اوسه یې خپل شهرت ساتلی دی. پر ځینو سکو دغه بیت لوستلای شو:

به اشرفي اثر نام ان جناب رسید

شرف ز سکهٔ اشرف به افتاب رسید

یوې افغان مېرمنې (بي بي زینبو) د شاه اشرف په باب وايي :

که زمری دی، شاه اشرف د جنګ زمری دی

اشرف ته کام رانغی، ځکه نادر پر اشرف بری دی

دغه راز هغه دولت چې میرویس نیکه یې بنسټ کېښېښود او د کندهار په هوتکي دولت سره مشهور شو، څه کم دېرش کاله یې دوام وکړ، خو د فیوډالي ځانګړنو له مخې د اکا د زامنو او نظامي مشرانو ترمنځ اختلاف پیدا شو، چې اخر یې دا دولت ړنګ کړ.

ارزونه او پایله:

د هېواد د تاریخ د دې پړاو پېښو ته په کتنو سره دا پایله اخلو:

Download from: ketabton.com

۱ .افغانان جنګیالي او خپلواکۍ غوښتونکي خلك دي، کله چې بهرني یرغلګر پرې ورشي، دوی ډېر ژر د یرغل درد نه زغمي، خو تر پایه نه شي کولای چې د ذلت او تيټال، بردګۍ او غلامۍ کړی په غاړه کې يوسي. اخر راپاڅي او له بهرنیانو څخه د ځان د نه درناوي، سپکاوي او ظلم غچ اخلي.

۲ .د صفوي ظالمې واکمنۍ پرضد د محمود افغان له پاڅون څخه باید بل عبرت واخلو. هغه دا چې که څه هم محمود د ایران غوندې ستر هېواد د اداري لپاره ډېر ځوان و او په حکومتدارۍ کې یې یوازې (دوه- درې کاله) تجربه لرله، خو خپلو خلکو ته یې دا ثابته کړه، چې د افغانانو غرني ځوانان که وغواړي کولای شي یو ستر پاڅون او د پردیو پرضد یو غورځنګ راوپاروي او پر دښمن بری ومومي.

۳ .دربیم ټکی چې باید نغوته (اشاره) ورته وشي، دا دی چې تاریخ ته وا د محمود پر اوږو دروند تاریخي رسالت ایښی، چې د هغه صفوي دولت پرضد پاڅي چې غوښتل یې د شیعه مذهب په رسمي کولو سره یې د نورو مذهبونو د پلویانو په وړاندې دښمني راواخیستله او په دې تور یې په سلګونو بېګناه خلك ووژل.

شاه محمود په خپل دې کار سره د زرګونو ایرانیانو او افغانانو له ګرېوانونو څخه د صفوي بېرحمه او بې کفایته شاهانو منګولې د تل لپاره لیرې کړې .

دا هغه رژیم و چې په خپله ۲۲۵ کلنه واکمنۍ کې یې له سره تر پایه وینې وبهولې، بېرحمي، ورور-وژنه، عناد او ریا یې زیاته کړه. هغه رژیم چې انسانان به یې ژوندي کبابول، انسانان به یې په دېګ کې اېشول، خېټې یې ورڅیرلې، خسیانول یې او یا یې معیوبول. هغه رژیم چې شاهانو به یې د مرشدۍ او پېشوایۍ دعوه کوله، خو په بېرحمۍ او ورور-وژنه کې دومره تونده وو، چې خپلې مېرمنې او اولادونه به یې وژل.

دغو ټولو فسادونو، نارواوو، ظلم او مذهبي، سیاسي او کلتوري ستم ته په پام سره باید د ایران خلك په ځانګړې توګه مذهبي لږکیو د صفوي دولت پر وړاندې د محمود پاڅون په ښه فال نیولای، ځکه چې د ایران د ملت له وسه دا نه و پوره، چې ایران د صفوي دولت له دې مذهبي استبداد څخه وژغوري. که څه هم د شاه سلطان حسین د حکومت په ټوله دوره کې به هر ځای پاڅونونه کېدل، خو اصلي ژغورون ستونزمن و. لکه څنګه چې نن هم له شیعه روحانیت څخه د ایراني ملت ژغورنه اسانه کار نه دی او د یوې پېړۍ ربع کېږي چې د ایران روښاندي هڅه کوي په ایران کې اخندي رژیم د وخت غوښتنو ته ځواب ووایي. د وینا ازادۍ، د ښځو او نارینه وو د حقونو برابري، د ملګرو متلونو مدني قوانینو او د بشري حقونو میثاقونو ته درناوی وکړي، واکمن رژیم داسې نه وي.

له شك پرته زیات ایراني روښاندي د زیاتو خپلواکۍ غوښتونکو ځوانانو سره داسې ښېې ته لار څاري چې له ورکې څخه یو لاس راشي او دوی وژغوري. که داسې یو لاس پیدا شي او د ایران ملت لپاره کار وکړي، خلك یې باید مننه وکړي.

Download from: ketabton.com

۴ .مورِ دا نه وايو چې له اصفهان څخه واکمنو افغانانو پر کندهار، هرات او جليسن باندې تر صفوي واکمنانو ښه کارونه کړي، خو دا بايد هېر نه کړو چې د اصفهان تر سقوط وروسته کله چې د شاه محمود په امر کوڅې او ښارونه له مړو ډك او ښار ته خوراکي توکي راوړل شول، دغه راز پر اداري کارکوونکو څارنه پيل شوه، چې له خلکو رشوت وانخلي، دې کارونو د اصفهان د خلکو خوښي وپاروله او ويل کېدل چې نوی حکومت تر زاړه- ښه کارونه کوي. خو فاتحو واکمنو لا پر کندهاريانو باندې د صفويانو له خوا شوي ظلمونه نه وو هېر کړي، د دې ترخه وخت په يادولو سره به يې د غچ اخيستنې حس راوپارېد، چې دوی يې زياتي او خشونت ته هڅول، چې د اصفهان د فتحې د لومړيو وختونو هغه تمه يې له منځه يووړله، چې په دې توګه د افغانانو پر وړاندې د ايرانيانو کينه لا پسې زياتېده او دوی هم په مقاومت لاس پورې کاوه، چې اخر يې يرغلګرمات کړل.

بايد هېر نه کړو چې د سني روحانيت تبليغاتو هم پر ايران باندې د واکمنو افغانانو په چلند کې خپله ونډه لرله، ځکه چې سني ديني پوهانو د شاه محمود پلار ميرويس نيکه ته فتوا ورکړې وه:

که يو مسلمان- يو مسيحي پوځي ووژني، يو ثواب يې کړی، خو که څوك يو ايرانی (شيعه) ووژني- دومره ثواب يې کړی چې اجر يې اويا برابره زيات دی�. (سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکی، تهران چاپ، ۳۲مخ).

د دې شرعي فتوا له مخې که فاتحو ځواکونو د خلکو مالونه د غنيمت په توګه وړي، وژنې وکړي او غلا يې کړي، په حقيقت کې يې پر خپلو مذهبي لارښوونو عمل کړی، لکه څنګه چې قزلباشو سرتېرو د خپل مرشد اعظم شاه اسمعيل او شيعه روحانيت د فتوا له مخې چې حکم يې ورکړ: �د يوه سني وژل دومره ثواب لري، لکه ۵پوځي کافران دې چې وژلي وي، له سني سره نکاح روا- نه ده، وينه او مال يې حلال دي، واجب ده چې د اميندوارو مېرمنو خېټه يې وڅيرې او نارينه اولادونه يې بايد په نيزه ووژل شي، د سنيانو د مالونو پلورل او رانيول حلال دي، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بې برخې دي...� (پس از هزارو چهارصد سال، ۷۲٦مخ).

د سنيانو خېټې يې وڅيرلې او يا يې په تبر دوه نيم کړل، په اېشېدلو اوبو کې يې واچول، يا يې ژوندي پوست کړل...

اجازه راکړئ وپوښتم چې د دې فقهي فتواوو په کوم ځای کې اسلامي عدالت او خدايي قاف په پام کې نيول شوی، کوم سليم عقل او وجدان دا منلای شي چې د يوه مسلمان له خوا د بل وژل او په خېټه کې د ماشوم وژل شرعي امر او ترسره کوونکی به يې جنت ته ځي؟

مورِ د روښاندو انسانانو غوندې ډېره موده کېږي چې د ډيموکراسۍ په منځ (غرب) کې اوسو، دلته هرڅوك که هره عقيده، دين او مذهب ولري د يو بل تر څنګ ژوند کوي. هېڅوك ځان ته دا حق نه ورکوي، چې بل څوك د دين، عقيدې، جنس، ملت يا هم د سترګو د رنګ له مخې سپك کړي. که پر مورِ دغسې يوه فتوا صادره شي، چې د ثواب لپاره که هرځای سني يا شيعه وينئ- هغه ووژنئ، چې جنت ته لاړ شئ، ايا دا مذهبي لارښوونه به ومنو؟

Download from: ketabton.com

فکر کوم هېڅکله هم نه، که چېرې رواني ناروغ واوسو، وبه يې منو، ځکه د صفويانو پر مهال په ايران او عثماني ترکيه کې د شيعه مذهب تر رسمي اعلانېدو وروسته دا ډول وژنې وشوې، خو ولې کوم مذهبي يا ديني مخکښ د دې کار مخنيوی ونه کړ؟

حقيقت دا دی چې (د دين دکاندارانو) چې خپل پايښت يې د مذهبي اختلافونو په تودوالي کې ليده، دغه ډول غيرانساني عمل او دښمنۍ کړې دي .

د اسلامي مذهبونو تاريخ ته په کتو سره جوتېږي، چې د مذهبونو د پيدايښت په بهير کې د هر مذهب مشر هڅه کړې چې يوازې خپل پلويان رښتيني مسلمانان وګڼي او نور کافران.

کله چې پر خپله مخالفه ډله بريالي شوي، هر ډول وحشيانه عمل يې ورباندې کړی او مجازات کړي يې دي، نو د دې وينې تويونې او اختلافونو يو لوی لامل د مشرانو او د اسلامي مذهبونو بېلابېلوالی دی. د وروری، انساندوستۍ او متقابل درناوی وکړي او ووايي: هغه خلك چې پيغمبر يې يو دی، ټول مسلمان او په خپلو کې توپير نه لري، برعکس يې د نورو ډلو پر وړاندې نفاق، کينه او دښمني خپله کړه، چې ساده خلك يې په خپلو کې سره واچول، خو ګټه دوی وکړه.

تر نن ورځې پورې د اختلافونو پر اور تېل ورشيندل کېږي او عقيدوي بېلوالی موجود دی، واکمن روحانيت (شيعه او سني) د خپلو ګټو لپاره له دين څخه يو غټ پلورنځی جوړ کړی، چې په کې جنت ته د تلو لپاره غيرانساني، تروريستي کارونه ښوول کېږي او د بېلابېلو اسلامي ډلو ترمنځ کرکه زياتوي، نه پرېږدي چې پوه او هوښيار خلك د يو بل تر څنګ عزتمن ژوند ولري او دخپل ژوند د لوړوالي او ښه والي لپاره خپله انرژي وکاروي.

ايراني پوه، ډاکټر شفا د خپلو پراخو څېړنو پر بنسټ، چې د دين او مذهب په برخه کې يې لري، په دې اند دی :

شيعه مکتب له هماغه پيله له سنيانو سره چې د حکومتي دستګاه مذهب و، دښمني پيل کړه، خو دا دښمني، ښکنځل، سپکاوی او اهانت د خلفای راشدينو تر دريېو خليفه وو هم وغزول شوه، خو سنيانو هېڅکله هم څلورم خليفه (علي بن ابي طالب) ته سپکاوی نه دی کړی. ان د علي کورنۍ ته چې امامت ته به يې قايل نه وو، ښکنځل نه کول. دا ښکنځل د هغو کسانو له خوا چې �پرې يې نه ښوول پيغمبر او دين يې يو وي� په ايران کې د صفوي دولت په راتګ سره ډېر زور واخيست، صفوي واکمنانو د خپلو سياسي موخو د پرمختګ لپاره د دين د دکاندارانو له دغه ډول نفاق څخه ګټه اخيستنې ته اړتيا لرله (نو ځکه يې شيعه د حکومت رسمي مذهب اعلان کړ او پر سنيانو يې د پلې کولو لپاره سرغوڅول، خېټه څيرل او غيرانساني شکنجې پيل کړې).

شاه اسمعيل په دوو شپو ورځو کې ۲۰زره سنيان په تبريز کې، چې لومړيو دريېو خليفه وو ته يې ښکنځل نه وو کړي، په تبر دوه نيم کړل. په مقابل کې د عثماني ترکيې قاضي القضات د شيعه ګانو لپاره احمقانه او زشتې فتواوې

Download from: ketabton.com

ورکړي، چې د سنیانو پر وړاندې د صفویانو تر فتوا کمې نه وې. په ترکیه کې ۴۰ زره شیعه ګان د شیعه توب په ګناه ووژل شول .

نوموړی پوه زیاتوي: د �اصول کافي� له لیکلو او خپرولو وروسته تر نن پورې د شیعه ګانو د حدیثونو په کتاب کې په زرګونو کوچني او غټ حدیثونه ورزیات شوي، چې د سنیانو معتقداتو او مقدساتو ته یې سپکاوی کړی دی. د سینانو پر وړاندې د مبارزو اتل شیخ الاسلام ملا محمد باقر مجلسي، د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، چې په خپل ټول عمر یې د ایران سنیان ځورول په یوازې سر د سنیانو پرضد په زرګونو حدیثونه راوایستل. البته دغو دښمنیو او تورونو خپل مقابل غبرګون هم درلود. د عثماني ترکیې روحانیت هم تر شیعه ملایانو ډېرې توندې فتواوې ورکړې (توضیح المسایل، ۲۵۹_۲٦۰مخونه)

زموږ د سیمې د اسلامي فرهنګ مخکښانو د دې دوه رنګۍ په باب ژورې لیکنې کړې، چې لوستل او اورېدل یې ډېر خوند کوي، د مولانا یو بیت دی:

رويي از خود برون کردم، یکي دیدم دو عالم را

یکي جویم، یکي ګویم، یکي دانم، یکي خوانم

یو بل ادیب، طوسي بیا وایي:

مسجد اګر بنام خدا شد دکان شیخ

ویرانه اش کنید که دارالعباد ګشت

ناصر خسرو بلخي وایي :

ای امت بدبخت، بدین زرق فروشان

جز از خري و جهل، چنین بنده چرائید؟

خواهم که بدانم که مراین بیخردان را

طاعت ز چه معني و ز بهر چه نمائید؟

حیکم سنایي د دین د دکاندارانو په باب وایي:

Download from: ketabton.com

وین گروهي که نورسیدستند

عشوه جاه و زر خریدستند

ماه رویان تیره هوشانند

جاه جویان دین فروشانند

گشته گویا ز بغض یك دیگر

کین فلان ملحد ان فلان کافر

همه از راه صدق بیخبرند

امدي صورتند و لیك خرند

معني دیو چیست؟ بیدادي

توبه بي دادیش چرا شادي؟

داده فتوا بخون اهل زمین

از سر جهل و هم از سر کین...

۵ .وروستۍ خبره دا: افغان نسلونه باید دېته پام وکړي، چې د میرویس نیکه ځایناستی د دي پرځای چې په هېواد کې ملي واکمني ټینګه کړي، یوازې یې د خپلې ځوانۍ او مذهبي احساساتو او پښتونولۍ له مخې له دقیقې محاسبې پرته د یوه تاریخي او ستر هېواد د اداري ټینګښت لپاره هڅه کړې، چې د افغانانو حاکمیت پراخ کړي. حال دا چې د پلازمېنې فتحه یو څه او د یوه هېواد د څو ولایتونو اداره یو څه او د یوه ستر هېواد (لکه ایران) اداره بل څه و، چې په داسې یوه کړکېچن حالت کې د ځینو جنګیالیو له توانه د یوه داسې هېواد اداره کول ناشوني وو، له همدې کبله هغو افغانانو چې د ایران د نیولو لپاره یې ملا تړلې وه، له هغې ورځې چې له کندهاره ووتل، د ژوند تر پایه یې یوه ارامه ورځ ونه لیده، خو ټول (د ۲۰زره یرغلګرو او ۳۰زره کورنیو غړو سره چې د شاه محمود په امر له کندهاره اصفهان ته کډه شوي وو) د ایرانیانو- په ځانګړې توګه د نادر افشار په امر په ډله ییزه توګه ووژل شول، چې په ۱۷۳۸م کال نادر افشار د کندهار د هوتکي دولت تېغر پسې راټول کړ او د غلیمو هوتکیانو خانان او مشران یې له کندهاره مازندران، بخارا، بلخ او نورو سیمو ته وشړل، یا یې له منځه یوووړل .

Download from: ketabton.com

د میرویس نیکه له پېر (عصر) څخه د افغانستان د خپلواك دولت تر تاسیس پورې (۱۷۴۷م) چې ۳۰ کاله یې دوام وکړ، د احمدشاه بابا غونډې یو شخصیت راځرګند شو، هغه وکړای شول د افغان مجربو اشخاصو په همکارۍ د افغانانو واکمنې نوره هم تلپاتې او غښتلې کړي، چې تر ننه دوام لري.

سرچینې:

۱.تاریخ سیاح مسیحي: د فقیر محمد خیرخواه لمنلیك او زیاتونې، کابل چاپ، ۱۳۶۳ل کال، ۱۰_۱۲مخونه.

.2لکهارت: انقراض دولت صفوي، ۵۵۵مخ.

.3تاریخ سیاح مسیحي: ۲۸مخ.

.4لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۱مخ.

.5محمد خلیل مرعشي: مجمع التواریخ، ۴۴مخ (د لکهارت په حواله، د ۱۳۱مخ لمنلیك).

.6لکهارت: هماغه ځای ۱۵۱مخ.

.7لکهارت: هماغه ځای، ۱۵۰_۱۵۲مخونه.

.8کروسینسکي: هماغه اثر، ٦۳مخ.

.9لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۱_۱۵۷مخونه.

.10ایران، کلده وشوش: د مادام ژان ډیولافوا اثر، شوالیه لژیون، دونور، د پاریس د پولیسو اکاډمي، ۱۸۸۷مخ، د اروابښاد علمي محمد فره وشي ژباړه، د ډاکټر بهرام فره وشي په زیار، ۱۳۷۱ل کال، د تهران پوهنتون چاپ، ۲۵٦_۲۵۷مخونه.

.11هماغه اثر: ۲۵۷مخ.

.12لکهارت: هماغه اثر، ١٦۳_١٦۴مخونه.

.13قدرت الله حداد: کیوان (مردم) ۸۱مه ګڼه، دربیم مخ، د تاریخ منظم ناصري په حواله.

*جُلفا، په اصل کې (جُل پا) دی، چې موخه یې مذهبي لړکي دي، لکه ارمنیان، یهودیان او زرتشتیان چې اړ وو په خپلو پښو کې یوه ټوټه (ټوکر) وځړوي، مسلمانان یې وپېژني او لاس ورنه کړي. دا فاشیستې عمل پر ایران باندې د واکمن اخند ذهن او روحانیت محصول و.

Download from: ketabton.com

.14لکهارت: هماغه اثر، ۱٥٦مخ، د تاریخ سیاح مسیحي سره دې پرتله شي، ۴۰مخ.

.15سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ٥۱مخ.

.16تاریخ سیاح مسیحي: ۳۹مخ، لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۱مخ.

.17تاریخ سیاح مسیحي: ۴۲مخ، لکهارت: ۱۹۳مخ.

.18سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ٥۹مخ.

.19هماغه اثر: ٦۰مخ.

.20جي، پي، تیت، سیستان: لومړی ټوک، د ډاکټر سید احمد موسوي ژباړه، تهران چاپ، ۱۳۷۴ل کال، تر ۱٥۴مخ وروسته. تاریخ سیاح مسیحي: ۴۲مخ.

.21لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹٥مخونه.

.22ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوک، ۷٦۰مخ.

.23لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹٥مخونه.

.24لکهارت: ۱۹۸_۱۹۹مخونه.

.25شفا: هماغه اثر، رستم التواریخ: د محمد هاشم اصف لیکنه، تهران چاپ، ۱۳۴۸مخ.

.26سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ٦۱مخ.

.27لکهارت: ۲۰۰_۲۰۱مخونه، تاریخ سیاح مسیحي: ۴۹_٥۰مخونه.

.28فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخیر، لومړی ټوک، ۹۴مخ، لکهارت: مخکېنی اثر، ۲۱۹مخ، تاریخ سیاح مسیحي: ٦۳مخ، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ۷٦_۷۷مخونه.

.29تاریخ سیاح مسیحي: کابل چاپ، ۱۲_۱۳مخونه، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ۴٦مخ.

.30لکهارت: هماغه اثر، ۲۲۱مخ، تاریخ سیاح مسیحي: ٦۳مخ، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ٦۳مخ.

.31تاریخ سیاح مسیحي: ٥۱مخ، لکهارت: ۲۳۲مخ.

.32لکهارت: ۲۳۳مخ، تاریخ سیاح مسیحي:٥۱مخ، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي: ٦۷مخ. (کروسینسکي د ځینو وژل شویو کسانو شمېر سلګونو زره لیکلی دی).

Download from: ketabton.com

33.سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ٦٨مخ.

34.لکهارت: ۲۳۴مخ، کروسينسکي: ۵۳مخ.

35.تاريخ سياح مسيحي: ۵۷مخ.

36.گوربت مجله: پنځم کال، څلورمه گڼه، پنځم مخ، د زبردستخان ليکنه د ښاغلي حداد په قلم.

37.سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۷۲مخ.

38.لکهارت: هماغه ځای، ۲۳۹_۲۴۰مخونه، تاريخ سياح مسيحي: ٦۰_٦۱مخونه.

39.لکهارت: ۳۱۷مخ، تاريخ سياح مسيحي: ٦۴مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي، ۷۵مخ.

40.هماغه سرچينې: هماغه ځای.

41.سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۰مخ، فرهنگ: هماغه اثر، ۹۵مخ.

42.تاريخ سياح مسيحي: ٦٦مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۲مخ.

43.سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۰مخ.

44.هماغه اثر: ۷۷مخ.

45.هماغه اثر:۷۹مخ.

46.فرهنگ: هماغه اثر، ۹۵_۹٦مخونه. لکهارت: ۳۲٦_۳۲۸مخونه.

47.د لا زياتو معلوماتو لپاره دې د روسيې او ترکيې ترمنځ د ايران د وېش تړون وکتل شي، کتاب: انقراض سلسله صفويه: اوولسم څپرکی، ۲٦۹مخ.

48.لکهارت:۳۳۲مخ.

49.ډاکټر فلور، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ډاکټر ابوالقاسم سري ژباړه، تهران، ۱۳٦۷ل کال، ۱۸_۱۹مخونه.

50.لکهارت: هماغه ځای، ۳۳۳_۳۳۴مخونه.

51.فرهنگ: هماغه اثر، ۹٦مخ.

52.اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ۱۹مخ.

Download from: ketabton.com

.53لکهارت: هماغه ځای، ۳۳٦مخ. د خان محمد بلوڅ په باب باید ووایو چې نوموړی د بلوڅ قوم یو مخور شخصیت و، کله چې نادر افشار اصفهان ونیوه او اشرف افغان هم ماتې وخوړه، نو افغانستان ته ستون شوی و. نوموړی چې کله له ترکیې څخه راستون شواو ویې لیدل چې پاڼه اوښتې ده، بلوڅستان ته روان شو. په ۱۷۳۴م کال د خلیج له یوه عرب شیخ احمد مدني سره یوځای یې د نادر پرضد پاڅون وکړ. په څو جګړو کې یې د نادر ځواکونه شا ته وتمبول، خو اخر په یوه جګړه کې نادر ماتې ورکړه او زندان ته یې واچاوه.

محمد خان بلوڅ د نادر په لاس بند د ځان لپاره یو سپکاوی ګاڼه، له دې کبله یې ځان په خنجر له منځه یووړ. لیکوال (سیستاني) د بلوڅ قوم د دې مېړني شخص او د نادر پرضد ګڼې لیکنې کړې، چې د ملګرو قومونو په مجله کې (کابل کې) په ۱۳٦۵ل کال چاپ شوې، مینه وال یې لوستلای شي.

.54رقابت روس و انگلیس در ایران و افغانستان: داکتر پیو- کارتولونزیو، د ډاکتر عباس اذرین ژباړه، ۲۲_۲۳مخونه، تهران، ۱۳۵۹.

.55فرهنګ: ۹۷مخ، د لکهارت له کتاب (انقراض سلسله صفویه) سره دې پرتله شي، ۳۴۰_۳۴۱مخونه.

.56لکهارت: ۳۴۴_۳۴۵مخونه.

.57لکهارت: ۳۷۲_۳۷۳_۳۸۳مخونه.

.58غبار: لومړی ټوك، ۳۳۵مخ.

.59فرهنګ: لومړی ټوك، ۱۰۰_۱۰۱مخونه.

.60کروسینسکي: هماغه ځای، ٦۳مخ.

لکهارت: انقراض سلسله صفویه، ۵٦۸مخ.

Download from: ketabton.com

څلورم څپرکی

د هند بابري واکمنۍ پرضد د کابل رود په سرچینو کې د پښتنو پاڅون (۱۵۵۷_۱٦۳۷م کال)

پیل:

د هند د گورگاني دولت بنسټ ایښودونکي بابر، په ۱۵۰۱م کال له ماورالنهر څخه افغانستان ته راغی او په۱۵۰۵م کال یې د کابل تر نیولو وروسته په ۱۵۰٦م کال د گورگاني شهزادگانو د مرستې لپاره هرات ته لاړ، چې له هغوی څخه د ماورالنهر د ازبکانو (چې مشر یې محمد خان شیباني و) د گواښ پر وړاندې استفاده وکړي، خو ژمی راغی او محمد خان پر هرات برید ونه کړ .

بابر، چې له کابل څخه ناوړه خبرونه وررسېدلي وو- کابل ته ستون شو او په ۱۵۰۷م کال د کابل تر کړارولو وروسته پر غزني ورغی او د غلجیانو د پسونو په غلا کولو سره یې د ځان پر وړاندې د خلکو کرکه راوپاروله. تر دې وروسته کابل ته ستون شو- په ۱۵۰۸م کال بابر د ختیځ پر لوري لښکرې وایستې او ننگرهار یې له کابل سره یوکړ. تر دې وروسته یې د بدخشان نیولو ته ملا وتړله او دا ولایت یې له (زبیر راعي) څخه ونیو، چې د ایران د صفوي دولت په مرسته د محمد خان شیباني په وژل کېدو سره یې د ماورالنهر نیولو ته زړه ښه کړ، چې سمرقند او بخارا یې ونیول (۱۵۱۱م کال) په ۱۵۱۲م کال ازبکان یو شول او پر بابر یې برید وکړ، چې صفوي پوځونه یې درې وړې او سمرقند او بخارا مسترد کړل. بابر بیا افغانستان ته راغی او په ۱۵۱۸م کال وتوانېد چې پوځ جوړ کړي او د هند د نیولو لپاره له سند څخه تېر شي او پنجاب ونیسي او بېرته راستون شي. په ۱۵۲۰م کال بابر خپل زوی همایون بدخشان ته ولېږه او خپله یې پر کندهار یرغل وروړ، چې له شاه بېگ ارغوني څخه یې ونیو او خپل بل زوی میرزا کامران ته یې وسپاره او خپله کابل ته لاړ. دا مهال د هندوستان د لوري دولت مخ پر ځوړ روان شو او د کورني نفاق لمبې بلې شوې، چې د سلطان ابراهیم لودي اکا علاوالدین عالم خان د خپل ورار پرضد د بابر دربار (کابل) ته لاړ او د پنجاب واکمن والي دولت خان لودي یې د هندوستان نیولو او د ډیلي سلطنت ړنگولو ته وهڅاوه. بابر د دې لپاره چې پر هند د لښکرکښۍ پر مهال تر شا ډاډمن وي، نو د یوسفزیو د یوه خان منصور خان له لور سره یې واده وکړ، چې د لنډ وخت لپاره ډاډمن شو).۱ (

همدا و چې بابر په ۱۵۲۳م کال پر پنجاب لښکرې وایستې او په دې ترڅ کې د لاهور مدافع پښتانه وځپل او دا ښار یې ونیو، بیا یې میرزا عبدالعزیز ته وسپاره او خپله ستون شو، په سیالکوټ کې یې واکمن عالم خان د ډیلي د پاچا اکا و.چې له پردیو سره د معاملې پر ځای یې د دولت خان لودي له زوی غازیخان سره یې ډیلي ته سرتېري ولېږل، چې له سلطان ابراهیم څخه یې ماتې وخوړه او بېرته سیالکوټ ته ستون شو.

Download from: ketabton.com

دوه کاله وروسته بابر له ۲۱زره سپاره پوځ سره یوځای کابل، بدخشان او کندهار ته درانه گوزارونه ورکړل، وروسته ډیلي ته لاړ. ابراهیم لودي د پاني پت په جگړه کې له خپلو زړورو مدافعیونو سره ووژل شو، چې شاهي خطبه د ظهیرالدین محمدبابر په نوم ولوستل شوه.(۱۵۲۵م)

تر دې وروسته بابر د کابل پاچا او د هندوستان شهنشاه شو. د غزني او زابل حکومت یې خواجه کلان بېگ او د کابل او بدخشان حکومت یې شهزاده همایون او کندهار یې شهزاده کامران، وروسته یې د هغه په وکالت میرزا عسکري ته وسپارل شو.

بابر په ۱۵۲۹م کال په هندوستان کې له دې نړۍ سترگې پټې کړې او د هغه له خپل وصیت سره سم یې جنازه کابل ته راوړل شوه، چې په بابر بڼ (باغ بابر) کې ښخ دی، قبر یې په ۱۵۴٦م کال جوړ شو. کله چې بابر اگره ونیوله او د لودي دولت خزانې یې خپلې کړې، د کابل هر اوسېدونکي ته یې یوه اندازه پیسې د بخشش په توگه ورکړې)۲.(

په افغانستان کې د هند بابري دولت د ایران او ماورالنهر په نسبت پراخ بنسټ درلود، په افغانستان کې کابل، بلخ، بدخشان او کندهار د دوی په لاس کې وو. که څه هم دا تشکیلات دایمي نه وو، ځکه بلخ ډېر ژر د ازبکانو لاسته ورغی، وروسته بدخشان هم خپله خپلواکي اعلان کړه او کندهارهم په صفوي دولت پورې وتړل شو، یوازې کابل تر ۱۸مې پېړۍ د بابري دولت په لاس کې و .

هر ولایت یو والي (صوبه دار) درلود چې د هغه له خوا به اداره کېده. ملکي او نظامي چارې به یې په لاس کې وې، چې تر ۱۲کروړ دام پورې معاش به یې درلود. د دې والي تر لاس لاندې به دغو کسانو کار کاوه: کومکي (لنډمهالی مرستیال یا افسر) قلعه دار- تعینات (تلپاتې پوځي افسر) پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) کوتوال (قلعه دار) تهانه دار (پوله ساتونکی) کله- کله به یو ولایت په غوځ ډول د یوه مشر یا شهزاده په واک کې و، چې هغه ته به یې (تیولدار- جاگیردار) وایه، یانې (هغه فیوډال چې کرنیزې ځمکې یې په واک کې وې او د سیمې مشر گڼل کېده) پېښه لیکونکی (د استخباراتو مامور او د پېښو خوندي کوونکی) هرکاره (پټ جاسوس یا څارگر) د دولتي مامورینو منصوبه به د �زرو- هزاري� په حساب ډلبندي شوي وه، چې په همدې حساب به معاش ورکول کېده، چې ادا منصوبه له �ده باشي� څخه پیل او په �ده هزاري� باندې پایته رسېده او ٦۴ نوري رتبې یې هم لرلې، یوه لس زرېز مامور به ۷۰۰ اسونه، ۲۰۰فیلان، ۲۰۰ باروړونکي حیوانات او ۳۲۰ اربه لرله، چې د میاشتې ٦۰۰۰۰ روپۍ معاش به یې و. د شاه جهان پر مهال د کابل ولایت معاش او لگښت په کال کې ۱۲۰ ملیون دام، یانې د کابلستان د عایداتو درې په څلورمه برخه وه).۳(

ارواښاد علامه حبیبي د عبدالحمید لاهوري له قوله لیکي: �د شاه جهان په پېر کې د جهانگیر زوی د بابر تر واک لاندې سیمو له ۲۲ ولایتونو څخه څلور ولایتونه یانې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له کابل څخه به ۱٦کروړه دام (هر ۵دام له دوو انو سره مساوي و) عایدات لاسته ورتلل).۴(

Download from: ketabton.com

د بابري هند پاچايانو د ايران د صفوي پاچايانو پر خلاف په افغانستان کې تر خپل واك لاندې سيمو کې د ځينو تفريحي ځايونو په رغونې لاس پورې کړ. لکه په کابل کې باغ بابر، شهرارا، د جلوخانې باغ، چهارباغ، اورته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ، اهوخانه باغ، په جلال اباد کې نمله باغ، په پروان کې استالف باغ، په کندهار کې جهان ارا او چهارباغ، د کندهار په سرپوزه کې د چهلزينې ماڼۍ او په کابل کې د بالاحصار بيارغونه، دغه راز د شوربازار او د بابر باغ د مرمرين جومات جوړونه، د شاه جهان له جوړونې څخه وو او کندهار ښار چې نادر افشار په ۱۷۳۸م کال وران کړ، د شاه جهان له خوا په اته لکه روپيو جوړ شو او په کابل کې عليمردان خان باغ او د چهارچتې باغ، چې عليمردان خان جوړ کړي وو او ډېرې ښکلې نقاشۍ يې لرلې.(۵)

د غورځنگ ټولنپوهنه:

که څه هم په افغانستان کې د فيوډالي اړيکو عناصرو تر اسلام وړاندې هم غښتلتيا موندلې او په ۱۷مه او ۱۸مو پېړيو کې اوج ته رسېدلې، خو د افغانستان د پښتنو په ټولنه کې چې دوی له لرغونو زمانو د لوېديز هندوکش په کليو او غرنيو سيمو کې لکه غور، زابلستان او د سليمان او سپين غره شا خوا کې سره پاشلي وو، د فيوډاليزم وده نامتوازنه او ډېره ورو وه.

له بلې خوا دوی په لسګونو قبيلو وېشل شوي وو، لکه: ابدالي (دراني) غلجي، ترين، برېڅ، ناصر، وردګ(۶)، مومند، اپرېدي، شينواري، ورکزي، يوسفزي، اتمانخېل، بنګښ، خټك(۷)، ځاځي، توري، عيسی خېل، وزير، مروت، خوستيان، دولت خېل، ګنده پور، ميان خېل، ګګيان، بابړ او نور...(۸) چې تر نورو سيمو ډېر وروسته د فيوډاليزم پړاو ته دننه شوي دي.

د سليمان غره په غرنيو سيمو کې تر ډېرې مودې پورې فيوډالي لرغوني اړيکې او د �جرګې� دود روان و، چې په ټوليز ډول د ژوند نظام د �جرګو� په زور اداره کېده. �جرګې� په بنسټيزه توګه يو �قومي سازمان� دی او �د پلار سالارۍ� په دورې پورې اړه لري، چې په پرمختيايي (مخ په وده ټولنو) کې د قومي شخړو د اوارۍ لپاره (له مرکزي دولت پرته) جوړېږي.

زموږ د هېواد په ځينو قبايلو کې اوس هم جرګې يو مهم رول لري، دوی پخوا ساده او لومړنی حالت درلود، چې د قومي �سپين ږيرو� د مشورې بڼه يې لرله، وروسته په يوه اشرافي او د قبيلې په فيوډالي شورا بدله شوه. ان تر اتلسمې پېړۍ وروسته (د ميرويس نيکه پېر) د افغانستان دولتونو پر مهمو مسايلو د دې جرګو جوړونه بيا پيل کړه.(۹)

Download from: ketabton.com

د روايتونو له مخې د مغول تر ړنګېدو وروسته، په ځانګړې توګه د تېمور تر مړينې وروسته د شاهرخ حکومت له هماغه پېر څخه چې د ښاري ژوند لپاره زمينه برابره شوه، د سليمان غره د شا و خوا ابداليانو، وزيرو، غلجيانو او نورو کوچيانو کډوالي پيل شوه، چې دوی به په کليو کې مېشتېدل او په نويو سيمو کې به يې د کرنې له کبله اقتصاد ته وده ورکوله. تر ټولو مهمې کډوالۍ له څوارلسمې ميلادي پېړۍ څخه پيلېږي، چې غلجيانو، ابداليانو، وزيرو، اپرېديو، خټکو، مومندو، شينوارو، ورکزيو، کاکړانو او نورو قبايلو پيل کړې).۱۰(

ابداليانو (درانيانو) د ارغنداب، ارغسان، هلمند او هرات په شنو سيمو کې واړول، دغه راز غلجيان په ترنک، زابل او اسکان کې مېشت شول، دې قبايلو په اتلسمه پېړۍ کې دومره ځواک پيدا کړ، چې پراخ ملي او فيوډالي دولتونه جوړ کړي .

په پنځلسمه ميلادي پېړۍ کې لوديان او په لسګونو نور قبايل هند ته ورسېدل، چې له يوسفزيو او غورياخېلو سره يوځای له خيبره واوښتل او د پېښور شمالي سيمو ته لاړل، چې تر سوات او بنير پورې يې په شنو درو کې واړول).۱۱(

مروت قبيلې بنو سيمه ونيوله، وروسته بنګښو، خټکو، اتمانخېلو، داودزيو او نورو قبايلو د سند سيند راسته سواحل د خپلې استوګنې لپاره غوره کړل).۱۲(

دغو کډوالو د نويو سيمو په نيولو سره ځينې پخواني ځايي خلك يا وشړل، يا يې هم تر خپل تابعيت لاندې راوستل، چې کروندګري به يې ورباندې کوله، کله- کله به يې د بېلابېلو قبايلو ترمنځ د ځينو سيمو پر نيولو کومه ستونزه رامنځته شوه، د دې موضوع په تړاو به د دوی ترمنځ ځينې نورې ستونزې هم رامنځته شوې، چې د يوه ټولنيز واحد په توګه به يې د قبيلې موقعيت کمزوری کاوه. يوسفزيو به دا ډېر ستونزې د مشهور وېشونکي (شيخ ملي) په مرسته حلولې، ظاهراً کله چې د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په پيل کې يوسفزيو او ملاتړو يې پر دلازاکانو يرغل وروړ، دا ډول وېش د يوه روحاني مشر (شيخ ملي) له خوا ترسره شو، چې د دې قبيلې د مشر ملك احمد له خوا په سيمه کې تطبيق شو).۱۳(

د شيخ ملي د وېش سيمه ټولې هغه ځمکې وې چې د کابل رود له سرچينو رانيولې د اباسين (سند) تر لوېديځ پورې دوام مومي، په شمال کې يې سوات، بنير او پنجګوره راځي، ياد شوي قبايل مځکې په کې مېشت وو .

د دې وېشليك له مخې د يوسفزيو قبيلې هر يوه غړي او متحدينو لکه مندرو، اتمانخېلو، ګدون او نورو ته يوه- يوه ټوټه ځمکه ترلاسه کړه، چې ساداتو او نورو ملګرو روحانيونو ته يې هم ځمکې ورکړې. هغه ځمکې چې روحانيانو ته ورکړل شوې (سيري) نومېدې او داسې جوړه شوې وه چې د ستونزو د اوارۍ لپاره د هرو دوو ټوټو ترمنځ يوه ټوټه ځمکه (سيري) راتله .

Download from: ketabton.com

دا وېش له ټولیز مالکیت څخه د شخصي مالکیت پر لوري د نوموړو مشرانو د انتقال لومړنی ګام و، چې تر دې وروسته ډېر ستر مشران او فیوډالان رامنځته شول.

په هغو سیمو کې چې فردي مالکیت وده وکړه، نو تر هرو څو کلونو وروسته د وېش اصول بدل شوي، چې یوازې په لیرېو پرتو سیمو او درو کې چې طبیعي اقتصاد یې درلود، پر خپل پخواني حالت پاتې شول.)۱۴(

پوهاند حبیبي د وېش د دې سیستم (د شیخ ملي دفتر) په باب په زړه پوري معلومات راکوي او وايي: شیخ ادم مشهور په شیخ ملي بن یوسف د بني پشتون له عشیرې، چې د پېشوایۍ مقام یې درلود او �دوتر شیخ ملي� نومی کتاب یې په پښتو په (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م کال) ولیکه، چې د یوسفزیو ټولنیز قوانین بیانوي .

هغه د ځمکې، استوګنځي او څړځایونو د وېش په برخه کې د عدالت له مخې ځینې قوانین وضعه کړل، چې له مخې یې زراعتي اوبلنې ځمکې د کورنیو د نفوس له مخې وېشل کېدې، چې تر لسو کلونو وروسته به د کورنیو غړو د شومره والي او د ځمکې د نوعیت له مخې دا وېش نوی کېده. د دې وېش له مخې د یوسفزیو ټولې اړوندې ځمکې په شپږو ډولونو وېشل کېدې:

۱ .یوسفزي.

۲ .محمدزي.

۳ .ګګیاني.

۴ .خلیل.

۵ مومند.

د ځمکو دا هره برخه به پر دفتر، برخه او پټي وېشل کېده، چې په کرنیزه ځمکه کې د هرچا برخې ته به یې �وند� او په څړځایونو کې رسېدلې برخې ته به یې (ورشو) ویله، چې د �هیسک� یانې پچې په مرسته به تر عام نظر لاندې �جرګه� دایرېده، تر وېش وروسته به یوه برخه ځمکه د سیرۍ په نامه ساتل کېده او حاصلات به یې ټولګټو کارونو ته ورکول کېدل، لکه ډول وهل، مطربي، نایي توب او پخلی، چې دېته یې د هوجرې مصارف ویل، دا مېلمستون به په کلي کې و، د کلیو او نورو سیمو د وېش لپاره هم د شیخ ملي په دفتر کې همدا ترتیب په پام کې نیول شوی و، چې هر کلی به په نورو سیمو وېشل کېده او (چم) به یې ورته وایه، هر چم به ډېر سرایونه لرل، چې (کندر) به یې ورته وایه، هر کندر به څو کوټې لرلې او د غولي په نامه به یې حویلي لرله، هر چم به یو جومات، یوه هوجره او د سیل لپاره یو برج درلود. چې تر دوو کلونو پورې به د یوې کورنۍ په واك کې و.

Download from: ketabton.com

يوه کس ته رسېدلې ځمکه به يې (بگري وند) نوموهل، چې په لسو کلونو کې رسېدلې برخې ته به يې (موتي) ويله. د وېش تر سيستم وروسته چې شيخ ملي کوم کار وکړ، هغه د زراعتي سيستم او ټولنيز سمون و، چې نورو افغان قبايلو هم دا سيستم پلی کړ. په دې توگه ډېرې ځمکې سمسورې شوې، چې (بانډه) به يې ورته ويل).۱۵(

د تاريخ رياست سوات نومي کتاب ليکوال محمد اصف خان وايي: �له څوارلسمې پېړۍ څخه تر ۱۹۲۴م کاله پورې د سوات په اړوندو سيمو کې (دوتر وېش) ياني د شيخ ملي دفتر عملي کېده، چې د ځمکو د وېش په برخه کې معياري سيستم و، په دې مانا چې په ځينو ځايونو کې به په تر پنځو په ځينو کې تر ۷ او په ځينو کې به تر لسو کلونو وروسته نوی کېده).۱٦.(

له شك پرته د ځمکو د وېش دا سيستم په ټولو پښتون مېشتو سيمو کې په لړ توپير سره موجود و.

اکاډميسين عبدالشکور رشاد د خپلې يوې گټورې ليکنې په ترڅ کې د کندهار د شورابك د برېڅ قبيلې د وېش پر سيستم يې ليکلې وايي :

د وېش سيستم: د شوراوك د توليد وسايل مالداري او کرنه ده. په مالدارۍ کې د پسونو، وزو او اوښانو گلې راځي چې د خلکو شخصيت ملکيت دی، دغه راز ځمکه بيا د قبيلې عمومي ملکيت دی، چې تر يوې ټاکلې مودې لپاره د کروندگر په واك کې وي، د وخت تر پوره کېدو وروسته بيا په قبيلې پورې اړه پيدا کوي .

په يوسفزيو، باجوړ، شيگل او شينوارو کې هم د وېش دا سيستم دود و. چې په ځينو قبايلو کې اوس هم شته. د کندهار د شوراوك قبيله برېڅ يوازېنۍ قبيله ده چې تر اوسه پورې يې د وېش دا سيستم ساتلی دی .

په شوراوك کې د ځمکې د وېش لپاره دا پنځه ارونه په پام کې نيول کېږي:

۱ .نيکه گنۍ.

۲ .پلرگنۍ.

۳ . کهول.

۴ . کورنۍ.

۵ . کور.

د نيکه گنۍ برخه تر نورو دا ډېره او د (کور) برخه کمه وي. هر کال د قبيلوي واحد يوه اندازه ځمکه د قرعې يا پچې له مخې ټاکل کېږي، د هر واحد نارينه (حاضر او غايب) په کې ونډه لري. که د يوه خېل تله درنه وي، نو ټولو غړو ته يې (زی) وايي، چې بل وارث يې د تصرف حق نه لري. په شوراوك کې د ځمکې د وېش سيستم درې ډوله دی :

Download from: ketabton.com

۱ .د �خوله وېش� سیستم: د برېځو په زکوزیو او هندوزیو کې د �خوله وېش� سیستم دود دی او هر کال د قبیلې پر ژوندیو نارینه وو ځمکه وېشل کېږي .

ان که دا نارینه یوه ورځ مخکې هم پیدا شوي وي.خو ښځې په دې وېش کې د ونډې حق نه لري .

۲ .د ملاتړ دود: په بدلزیو کې د ملاترو وېش په نامه یو بل سیستم دود دی، یانې کله چې ماشوم ۱۲کلن شي، د توري یا ټوپك د اوچتولو توان پیدا کړي، نو باید چې د خپلې قبیلې د ګټو د دفاع لپاره ملا وتړي. د برېځو په بدلزیو کې نارینه وو ته تر ۱۲کلنۍ وراندې حق نه ورکوي، چې ښځې هم ترې بې برخې دي .

۳ .د اس دود: پخوا به له پردیو یرغلګرو څخه د قبیلې د ساتنې لپاره پنځوس اسونه بېل ساتل کېدل، که د قبیلې هر کس به یو اس ساته نو په ځمکو کې به حق ورکول کېده، که به ده خپل اس خرڅلاوه، نو د اس برخه به نوي خاوند ته ورکول کېده، چې دا دود اوس نه شته).۱۷(

یو شوروي ختیځپوه (ال، پ، ګوردون) په �مناسبات زراعتي در سرحد شمال مغرب هند� نومي کتاب کې لیکي: د قبیلې د اشتراکي ملکیت له کبله د ټولنیز جوړښت ورانول او د فیوډالي اړیکو وده ده، د ۱۴_۱۹مې میلادي پېړۍ په بهیر کې یې ادامه ومونده. په ځینو نورو پښتون مېشتو سیمو (ختکو، د پېښورو ځینو نورو قبیلو کې) دا بدلون ګړندی او په ټولیز ډول د ۱۸مې پېړۍ په پای کې پایته رسېدلی و، په ځینو نورو قبایلو: بنوڅیانو، یوسفزیو، مومندو، ورکزیو او د دامان په ځینو نورو سیمو کې یې لړه وده وکړه، چې د ۱۹مې پېړۍ تر نیمایي پورې یې ادامه ومونده).�۱۸(

په دې توګه په ټولو قبایلو کې ټولنیزه وده متوازنه وه، څرنګه چې په ۱۵مه میلادي پېړۍ کې (لودي) قبیلې دا توان درلود، چې تر اوسني افغانستان دباندې په هند کې یو دولت جوړ کړي، چې تر ۱٦مې پېړۍ (۱۴۵۰_۱۵۲٦م= ۸۵۵_۹٦۱هـ) او وروسته په ۱۵۴۵م کال سوري دولت د شېرشاه سوري تر مشرۍ لاندې په هند کې دولت جوړ کړ).۱۹(

تر دې مهاله پورې په پښتون مېشتو ازادو قبایلو کې فیوډالي اړیکو لار پرانیستلې وه، چې په ځینو قبایلو کې (قبیلوي او قومي جرګه) د خانانو د لاس اله شوه، چې وروسته غلجیانو او ابدالیانو د هېواد په جنوب لوېدیځه کې دا دود په پراخ جوړښت کې وکاراوه.

Download from: ketabton.com

د غورځنګ ټولنيز او سياسي شرايط:

په پښتنو کې د (فيوډاليزم) ګډوډ بهير توند قومي اختلافونه رامنځته کړل، په ځانګړې توګه چې د هند ګورګاني امپراتورۍ د قبيلوي خانانو د پرسولو او په تمه کولو له لارې دغه تضادونه زياتول او له بلې خوا فيوډالي خوى هم دا تقاضا کوله چې په قبيلې پورې اړونده ځمکه بايد د رئيس په شخصي ملکيت کې وشمېرل شي .

وړاندې په پښتنو، په ځانګړې توګه سوات کې چې په يوسفزيو پورې يې اړه درلوده د �وېش� سيستم د شيخ ملي له دفتر سره سم ترسره کېده، چې له مخې يې په ځينو قبايلو کې تر هرو پنځو کلونو وروسته او ځينو کې ۷ يا هم ۱۲ کاله وروسته بايد له سره نوى کېداى).۲۰(

خو د قبيلې خانان چې ښې ځمکې يې په واک کې وې، په دې سيستم خوښ نه وو، غوښتل يې دا ځمکې د تل لپاره د دوى شي، حال دا چې د قبيلې خلکو د دې سيستم پلوي کوله).۲۱(

لکه څنګه چې وړاندې ورته اشاره وشوه، ګورګاني شاهانو دغو اختلافاتو ته لمن وهله، طبعاً د ټولنې بېوسه خلکو غوښتل يوه چاره پيدا کړي، په همدې تړاو د خلکو له خوا د فيوډالانو پرضد د ۱٦مې پېړۍ په منځ کې يوه قوه رامنځته شوه، چې مشر يې بايزيد روښان و، چې د مذهب، پيرۍ او مرشدۍ تر سيورې لاندې يې د فيوډالي استبداد پرضد مبارزه پيل کړه .

څېړونکو څرګنده کړې چې روښاني غورځنګ په هند کې د لودي او سوري دولتونو تر ړنګېدو وروسته د افغانانو د خپلواکۍ غوښتنې مهم غورځنګ و. ځکه بايزيد روښان شخصاً د يوې قبيلې مشر و، چې دې ستر ارمان ته د رسېدو لپاره يې له تصوف او عرفان څخه د يوې درنې وسلې په توګه کار واخيست او د پرديو يرغلګرو (د هند د ګورګانيانو پر ضد يې خلك مبارزې ته راوبلل).۲۲(

په منځنيو پېړيو کې به د واکمن استبداد پرضد مخالفت د عرفان او مذهب په جامه کې څرګندېده.(۲۳) پر دې بنسټ روښاني غورځنګ د جوړښت له مخې عرفاني او تصوفي، خو د مضمون او محتوا له مخې د خپلواکۍغوښتنې غورځنګ و.(۲۴) چې د کابل رود په سرچينو کې يې مېشت خلك د استبدادي ځواکونو او واکمن فيوډالي سيستم پرضد مبارزې ته هڅول او د هندوکش په جنوب کې (له غزني تر پېښوره يې) نيمه پېړۍ نه ستړې کېدونکې مبارزه وکړه).۲۵(

ځينې شوروي څېړونکي چې د مارکسيزم او لنينزم د نظريو تر اغېز لاندې راغلي، د روښاني غورځنګ په باب يې ويلي چې له يوې خوا يې ملي ماهيت درلود، له بلې خوا يو بشپړ طبقاتي غورځنګ و، چې د مخالفينو پر وړاندې به يې په جګړه کې له مخالفو خانانو شتمنې اخيستله، بيا به يې په غورځنګ کې پر ګډونوالو وېشله. په دې توګه يې عمده ملکيتونه له منځه وړل او کوچنې کرنيز ملکيتونه يې زياتول).۲٦(

Download from: ketabton.com

حال دا چې د مذهبي جګړو يوه عمده ځانګړنه د جهاد اعلان او د مجاهدينو ترمنځ د غنيمتونو وېش دی، چې له طبقاتي سوچ سره هېڅ تړاو نه لري .

خو اخر د هند بابري دولت د وسلو او پيسو په زور له روحانيونو او فيوډالانو سره د يووالي په سيوري کې دا غورځنګ وځاپه، چې تر هرڅه وړاندې يې ملا درويزه ننګرهاري (چې د مخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار) کتابونو ليکوال او پير بابا (سيد علي ترمذي) په دې مبارزه کې لوی لاس درلود، چې پراخه تبليغاتي ونډه يې وه او د غورځنګ پر مشر يې د کفر او الحاد ټاپه ولګوله، بايزيد روښان ته به يې (پير تاريك) وايه).۲۷(

روښاني غورځنګ د ګڼو خلکو هرکلی ترلاسه کړ، چې د هند بابري دولت به يې هم په وړاندې خپل غبرګون او مبارزې تېزولې، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ له پيله- کله چې بابر پر کابل واکمن شو، په ۹۱۳هــ=۱۷۰۵م کال له قوي پوځ سره يې يوځای د زابلستان پر غلجيانو ودانګل، چې د خلکو تر وژنې او د مړو له سرونو د کله منار تر جوړونې وروسته يې د هغوی رمې او نور ښاروي (سل زره پسونه) ولوټل).۲۸(

بل کال ۹۱۴= ۱۵۰۸م کال اپرېديان (د غبار په وينا مومندو) چې د بابر واکمني يې د خپلو ګټو په زيان ګڼله او له خيبر درې څخه يې حق العبور اخيستل خپل حق ګاڼه، له بابر سره ونښتل، چې ډېرې جګړې يې وکړې).۲۹(

په ۹۲۵هــ ۱۵۱۹م کال يوسفزيو هم د اپرېديو غوندې د بابر په وړاندې ورته چلند خپل کړ، چې څو زره غړي يې مړه او يرغمل ونيول شول).۳۰(

د اخوند درويزه په وينا د ګورګيانو د وژنو له کبله يوسفزيان له خپلو سيمو بېځايه شول، چې له ډېرې لوږې او فقر سره مخ شول، ان چې غريب خلك مړه هم شول او ښخول يې د چا په وس نه وو پوره. لنډه دا چې د ظلم له کبله زوی له مور، پلار له ماشوم او ښځه له مېړه څخه بېل شول).۳۱(

د پير روښان په مشرۍ د غورځنګ پيل:

وروسته تر دې چې په هند کې بابري دولت جوړ شو، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په منځ کې بايزيد انصاري (مشهور په بايزيد روښان) د وزيرستان د کانيګرام سيمې اوسېدونکی د شيخ عبدالله انصاري زوی، د سراج الدين انصاري له اخلافو څخه و، چې په ۹۳۲هـ کال د پنجاب په جالندهر کې يې د بابري دولت پرضد د غورځنګ په جوړونې پيل وکړ.

ده د ځوانۍ له پيله په سيل او ګرځندويۍ، د نفس په تزکيه لاس پورې کړ، چې تر کندهار، هند، ماورالنهر او سمرقند پورې يې سفرونه وکړل، له پوهانو او د نظر له خاوندانو سره يې وليدل، عربي او نور دوديز علوم يې زده

Download from: ketabton.com

کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کې یې مطالعې وکړې، چې د اسونو د تجارت لار یې هم خپله کړه، له سمرقند څخه به یې ښه اسونه رانیول او هند ته به یې وړل. ده دا سفرونه له ۱۵کلنۍ څخه (۹۴۷هـ-۱۵۴۰م څخه پیل کړل، چې تر ۹۶۰هـ۱۵۵۲م کال پورې یې دوام وکړ) دغو سفرونو ورڅخه جهاندیده، متفکر او عاقل انسان جوړ کړ .

بایزید روښان یو متفکر او د تصوف د ځانګړې لار خاوند و، چې ډېر مذهبي کتابونه یې هم لیکلي، لکه: خیرالبیان، صراط التوحید، فخرالطالبین، مقصود المومنین، مکتوبات روشاني او نور... چې په پښتو، دري او عربي ژبو دي).۳۲(

هغه کندهار ته د یوه سفر په ترځ کې ولیدل چې د هندي دولت والي بیرم خان ساتندویانو یوه ښځه له وېښتو ونیوله او د هغې وېښته یې په ژرندې پورې وتړل، بیا یې وڅرخول. دی دومره اغېزمن شو، چې تر مرګه یې دا خاطره په ذهن کې پاته وه).۳۳(

د داسې یوې دردوونکې پېښې په لیدو سره دا شریف احساس هر غیور انسان دردوي، اخر یې د روښاني غورځنګ جوړېدو ته لار پرانیستله. تذکرة الانصار په دې باب لیکي: مغول مشرانو پر افغانانو ډېر ظلمونه وکړل، تر دې چې یوه ورځ یې د یوه شخص ښځه ونیوله، د سر وېښتان یې د ژرندې په پله پورې وتړل، کله چې ژرنده چالان او پل یې وڅرخېد، نو د ښځې چیغې او نارې پورته شوې)...۳۴(

د همدې سفر په ترځ کې بایزید روښان بیرم خان ته ورغی او د خپل تجارتي کاروان د ځینو ملګرو د ورکاوې په باب یې ورته شکایت وکړ، خو چا یې په خبرو سر ونه ګرځاوه. ده هم له سوداګرۍ لاس واخیست، کله چې یې په افغانستان کې د ګورګیانو ظلمونه او تېرې ولیدل، نو په دې تکل کې شو چې خلك د پردیو له واکمنۍ څخه وژغوري. څرنګه چې دی د قبیلې مشر نه و، نو د تصوف له لارې یې د دین په جامه کې هڅه وکړه خلك د مغول او سیمه ییزې واکمنۍ او استبدادي دستګاه په وړاندې راوپاروي .

نو تر پنځه کلن ریاضت وروسته یې د صراط التوحید په لیکلو لاس پورې کړ، وروسته تر دې چې یې ډېر پلویان پیدا کړل، نو ټول یې د تبلیغ لپاره د هند دربار ته (سید علي ترمذي- مشهور په پیر بابا او د هغه شاګرد اخوند درویزه ننګرهاري، دغه راز غزني او کندهار ته) ولېږل).۳۵(

دی ځکه د پیر بابا او اخوند درویزه له توند مذهبي غبرګون سره مخ شو، چې د ډیلي واکمنو هم ورسره مخالفت وکړ. (تر ۱۵۵۷م کال وروسته) پیر روښان چې د دې غبرګون اټکل کړی و، لومړني تشکیلات یې پیل کړل، خپل ځینې پلویان یې په وسلو سمبال کړل او د قوم اړو خلکو ته یې یوه خزانه برابره کړه. څرنګه چې هغه د مذهب او تصوف په جامه کې دا کارونه کول، نو خلکو یې ډېر هرکلی کاوه، د یوسفزیو قبیلې هم خپل کلنی خراج او عشر د بایزید خزانې ته ورکړل).۳٦(

Download from: ketabton.com

د اخوند درویزه په وینا، بایزید ادعا لرله چې لښکر به جوړوي، چې هند فتحه کړي، هر څوك چې اس لري، د ډېلي پر اکبر پاچا دې ورشي او له هغه دې خزانه ولوټي، ځکه چې دا هرڅه زموږ دي).۳۷(

بایزید په دې تصمیم او احساساتو سره د هند د بابري دولت پرضد جهاد اعلان کړ، چې ډېر ژر یې ځان تر پېښوره ورساوه. د کابل بابري واکمن میرزا محمد حکیم (د همایون زوی او د بابر لمسي) وکړای شول بایزید اسیر کړي، خو بایزید له قاضي خان (د کابل قاضي القضات) سره د خبرو په مرسته تېول تورونه رد او پر خپلو مخالفینو بریالی شو، چې خوشې کړای شو او له کابله جلال اباد ته لاړ. له هغه ځایه (تیراه) ته لاړ، چې له څو زره کسیز پلي او سپاره پوځ سره مل یې پر جلال باد برید وکړ(۹۷۹هـ ۷۲_۱۵۷۱م کال)).۳۸(

بایزید چې د خپلو تبلیغاتو په مرسته یې خلك د بابریانو د واکمنۍ پرضد هڅول، پوهېده چې پر جلال اباد یې برید نه شي کولای د هندوستان واکمنه امپراتوري ړنګه کړي، خو غوښتل یې عملاً خلکو ته د خپلواکۍ لپاره مبارزه وښیي، ان که پر دې لار قربان هم شي. همداسې هم وشول، د کابل والي محسن خان د هند د ګورګاني دولت په امر د روښاني غورځنګ د ځپلو لپاره پاڅېد او د شینوارو د تورراغه په جګړه کې یې بایزید ته سخته ماتې ورکړه. روښاني ځواکونه دړې وړې شول، په خپله بایزید روښان دنګو غرونو ته وختو، خو په همدغو کې ناروغ او د اشنغر په کالاپاني کې ومړ. ۹۸۰هـ ۱۵۷۲م کال).۳۹(

د غورځنګ ادامه:

د هند ګورګاني حکومت فکر کاوه چې د بایزید روښان له مړینې سره به خلك هم غلي شي، خو داسې ونه شول، د خلکو پاخون لا پسې زورور شو او ډېر ژر ۲۵زره پلي او ۵زره سپاره د بایزید روښان د زامنو: شیخ عمر، نورالدین او خیرالدین پر شا و خوا راټول شول، چې د هند د بابریانو پر ضد جګړې ته تیار او پر پېښور یې برید وکړ او د هغه ځای واکمن (حامد خان بخاري) یې وواژه).۴۰(

د هند بابري ځواك له خوا (جلال الدین اکبر) د دې پاڅون د ځپلو لپاره مامور شو، چې مومند، غوریاخېل، یوسفزي، اپرېدي او ورکزي په دې دوه کلنه جګړه کې د مبارزینو په لیکه کې درېدلي وو، وروسته د هند ځواکونه د کورمان سنګ او زین خان کوکه په مشرۍ د مشرانو په څارنې او ځپلو پسې ووتل، چې د اپرېدیو او ورکزیو ځینې کسان یې یرغمل ونیول، خو د بایزید روښان زامن ګوتو ته ورنغلل).۴۱(

د هند دولت په هر چل او نیرنګ چې و، د بایزید مشر زوی او ځایناستی شیخ عمر سره اړیکي وغزول، چې حمزه خان الکوزی (یوسفزی) او ملا درویزه ننګرهاری د توري او قلم په ډګر کې د روښانیانو پرضد پاڅېدلي وو. روښانیان په یو دوو جګړو کې پر دښمن بریال شول، خو په دربیمه کې حمزه خان الکوزی بریالی شو، چې شیخ عمر، خیرالدین

Download from: ketabton.com

او نورالدين د لازکانو په لاس (۹۸۹هـ ۱۵۸۱م کال) ووژل شول او د بايزيد روښان کشر زوی جلال الدين چې ۱۴کلن و، ونيول شو، چې اکبر پاچا ته ولېږل شو، خو هغوی وباښه او څه موده وروسته بېرته د خپل پلار مريدانو ته ستون شو، چې د گورگيانو پرضد يې يوځل بيا مبارزه پيل کړه).۴۲(

په ۱۰۰۷هـ ۱۵۹۸م کال جلال الدين او نورو مبارزينو پر غزني بريد وکړ، چې د يوڅه مودې لپاره يې دا ولايت په لاس کې و، خو په ۱۰۰۹هـ ۱۶۰۰م کال په يوه تونده جگړه کې چې د غزني ولايت د هندي ځواکونو په وړاندې وشوه، جلال الدين ټپي بيا مړ شو).۴۳(

د جلال الدين تر مړينې وروسته د شيخ عمر زوی احداد د خپل اکا پرځای مشر شو، چې د مبارزانو مشري يې کوله. په ۱۰۲۰هـ - ۱۶۱۱م کال احداد پر کابل بريد وکړ، چې له هندي ځواکونو او جهانگير سره ونښت. د کابل په کوڅو کې تونده جگړه روانه وه، چې د دواړو غاړو تر تلفاتو وروسته احداد لوگر ته تر شا شو).۴۴.(

په ۱۰۲۴هـ ۱۶۱۵م کال د لوگر په څرخ ولسوالۍ کې د بابري ځواك له يرغل سره مخ شو، چې درې زره تنه مړي يې ترې پاته شول او کندهار ته لاړ. تر څه مودې وروسته بېرته راستون شو).۴۵.(

په ۱۰۲۹هـ ق- ۱۶۱۹م کال د کندهار په سنگ پوزه کې يې د بابري مغول په وړاندې سخته جگړه وکړه، چې بابري ځواکونو ته يې ماته ورکړه او د هغوی ۵۰۰۰ اسونه يې د غنيمت په توگه خپل کړل).۴۶(

په ۱۰۳۵هـ- ۱۶۲۵م کال د احداد ځواکونه د (لواغر) په غرونو کې د هند د بابري ځواك تر يرغل لاندې راغلل، چې احداد په کې ووژل شو .

د احداد لور چې نه يې غوښتل د دښمن په لاس ورشي، ځان يې د کلا له برج څخه لاندې غورځار کړ او مړه شوه. د احداد مېرمنې (علايي) د جلال الدين لور چې يوه پوهه او د ښو اخلاقو لرونکې مېرمن وه، د روښاني غورځنگ د پرمخيون په برخه کې يې له خپل خاوند سره ډېره مرسته کوله، د خاوند تر مړينې وروسته له خپل زوی عبدالقادر سره تېراه ته لاړه).۴۷(

په ۱۰۳۷هـ- ۱۶۲۷م کال عبدالقادر د پښتنو د بېلابېلو مبارزو قبايلو په مشرۍ پېښور کلابند کړ، خو د مومندو، داودزيو، گگيانو، يوسفزيو، سوريانو او خټکو ترمنځ د اختلاف له کبله ډېر ژر کلابندي د يوسفزيو او گگيانو له خوا ماته شوه او د هند بابري ځواکونو پر افغان مبارزينو برى ترلاسه کړ، چې پېښور د شاه جهان لاسته ولوېد).۴۸.(

په ۱۰۴۳هــ- ۱۶۳۳م کال عبدالقادر او مور يې (علايي) د شاه جهان د واکمن سعيد خان له خوا ونيول شول، چې د هند دربار ته ولېږل شول، دوه کاله وروسته ۱۰۴۵هـ- ۱۶۳۵م کال عبدالقادر ظاهراً د زهرو د خوړلو له کبله ومړ).۴۹(

Download from: ketabton.com

د جلال الدین زوی کریمداد چې د دې کورنۍ وروستی سړی و، دی د بنګښ قبیلې په مشرۍ د ورکزیو او اپرېدیو د هغو خانانو پرضد راپاڅېد چې د هندي دولت په خدمت لګیا وو، خو په ۱۰۴۷هـ- ۱٦۳۷م کال بنګښ قبیله د شاه جهان د پوځ له خوا ماتې وخوړه، چې کریمداد په خپله اسیر او بیا ووژل شو.

دغه راز د جلال الدین زوی الهداد چې د خپل نیکه په ټولو غونډو کې به یې ګډون کاوه او ملي ډلې یې رهبري کولې، هم ونیول شو، چې هند ته ولېږل شو).۵۰(

په دې توګه د روښانیانو تر مشرۍ لاندې د خلکو ٦۰کلنې مبارزې د ۳۰کلونو لپاره غلې وې. په ۱٦٦٦م کال دوه تنه مبارزین اخند چالاك خټك او باكوخان یوسفزي د مبارزینو په مشرۍ د خپلواکۍ جنډه هسکه کړه او د اورنګزېب د ځواکونو پر وړاندې یې توندې جګړې وکړې، خو دا غورځنګ هم وځپل شو).۵۱(

دغه راز بل پاڅون د ایمل خان په مشرۍ وشو، چې د خوشال خان خټك په مرسته یې د هند د ګورګاني دولت پرضد د مبارزې لار ونیوله، چې دواړو ډېرې مېړانې وکړې او په کابل کې پر بابري والي او محمد امین په ۱۰۷۷هـ ۱٦٦۸م کال یې یرغل وروړ، خو وروسته وځپل شو).۵۲(

خوشالخان خټك او د پښتنو غورځنګ:

په پښتنو کې خوشالخان خټك (۱٦۱۳- ۱٦۹۱م کال) د شعر او ادب- هم د توري او قلم په ډګر کې جنګیالی سړی او ستر مشر و، چې ډېره زړورتیا او مېړانه یې لرله. د خټك قوم مشر او د اورنګزېب د پاچایۍ پرضد مخکښ مشر و.

خوشالخان په ۱۰۵۰هـ- ۱٦٤۱م کال د خپل پلار شهباز خان تر مړینې وروسته د خټکو مشر شو او تر ۱۰٦۹هـ- ۱٦٦۰م کال یې د هند له دولت سره همکاري کوله او د هند د ګورګاني دولت په ګټه یې په جګړو کې ونډه اخیستله، خو په ۱۰۷۳هـ- ۱٦٦۳م کال د اورنګزېب د واکمنۍ پر مهال له ګورګاني هند سره د خوشالخان خټك اړیکي خراب شول).۵۳(

فرهنګ لیکي: د شاه جهان زوی اورنګزېب یو متعصب انسان و، چې غوښتل یې د شریعت احکام لکه څنګه چې خپله خوښه وي په خپل هېواد کې پلي کړي. په دې ترڅ کې نوموړي ناشرعي مالیات او محصولات او د لارې محصول لغوه اعلان کړل، څرنګه چې خوشال خټك محصول اخیستل، د پېښور واکمن دی ونیو او د پاچا په امر یې دوه کاله د راجپوتانه په رنتپور زندان کې بندي کړي .

که څه هم تر ازادۍ وروسته خوشالخان خټك بیا هم د دربار له خوا د باور وړ شخص و، خو ده دا سپکاوی هېر نه کړ، چې له مغول دولت سره یې د مخالفت یوازینی لامل همدا و .

Download from: ketabton.com

فرهنگ زیاتوي: په ۱٦٧٠م کال په کونړ کې ځینو دولتي سپاهیانو د ساپي قبیلې پر یوې نجلۍ برید وکړ، چې ساپیانو دا سپاهیان ونیول او ویې وژل. په دې توګه یې د دولت پرضد پاڅون وکړ، د دولت ځینې ځواکونه د دوی د ځپلو لپاره کونړ ته روان شول، چې ایمل خان مومند او وروسته خوشالخان هم له سپاهیانو سره ملګري شول، چې د ساپیانو پاڅون ډېر غښتلی شو، د جګړې په ترڅ کې خوشالخان خټك د اپرېدیو په مرسته د نوښار پر کلا برید وکړ، چې ډېر غنیمت لاسته ورغلل).۵۴(

تر دې وروسته خوشالخان خټك د هند مغول واکمنۍ پرضد له نورو پښتنو مبارزینو سره مل شو، چې قلم او توره یې راوکښل، هېوادني او حماسي شعرونه یې ولیکل:

لا تر اوسه یې ماغزه په کرار نه دي

چا چې ما سره وهلی سر په ګنګ دی

هغه مهال چې خوشالخان په زندان یا په جګړو کې و، تل یې د پښتنو د ملي یووالي، ویښتیا او مبارزو لپاره د هند د زورواك دولت پرضد شعرونه لیکلي دي، چې د ژوند تر پایه د تورې او قلم په ډګر کې کرار کښېنناست.

هغه هر ټولنیز او شخصي بهیر ته د شعر په ژبه ځواب ویلی او د ژوند او وخت ټول واقعیتونه یې د شعر په هنداره کې منعکس کړي دي.

داسې ښکاري لکه دی چې له کندهاره تر اټکه د پښتنو د ملي او پراخ دولت غوښتونکی وي. خو د ده هڅې ځکه ناکامې شوې، چې په پښتنو کې یوه واحده اتحادیه نه وه، چې د هند د مغولي واکمنۍ پرضد مبارزه وکړي، په دوی کې د خانانو رقابتونه او بې اتفاقي ډېره وه، ځکه دی له شکایت او ګیلو څخه ډك دی، ان چې له خپلو زامنو هم سر ټکوي .

له بده مرغه د خوشالخان خټك زامنو لکه بهرام هم د هند ګورګاني دولت په دسیسو وغولېد او د خپل پلار او قوم پرضد راپاڅېد. اشرف خان د خوشالخان خټك بل زوی د هند دربار ته لاړ او هورې ومړ).۵۵(

د افغان په ننګ مې وتړله توره

ننګیالی د زمانې خوشال خټك یم

احتیاج د زمانې هسې بلا ده

و دلاك ته پاچا کښېنوي سر تور

Download from: ketabton.com

په هر حال، خوشالخان د پښتنو ستر مبارز او نامتو شاعر دی، چې د ۷۸ کلنۍ په عمر د ۱۱۰۰_۴_۲۸هـ ۱۶۹۱م کال کې په خپل هېواد، د ختکو په غرونو کې ومړ. وروستۍ وینا یې دا وه: �ما په داسې ځای کې ښخ کړئ، چې د دښمن د اسونو د پښو دوړې مې پر قبر خپرې نه شي).�۵٦(

په دې توګه د خلکو د خپلواکۍ غوښتنې مبارزې چې د افغانستان په شرق کې د هند د بابري دولت پرضد د ١٦مې پېړۍ له لومړیو پیل شوې، د ١٧مې میلادي پېړۍ تر پایه رواني وې، که څه هم په شرق کې اوږدمهالې مبارزې له ماتې سره مخ شوې، خو د افغانستان په لوېدیځ (کندهار او هرات کې) دا مبارزې د ١٨مې میلادي پېړۍ په پیل کې د افغانستان په شرق کې افغانانو ماته جبران کړه .

د ژباړې نېټه:

د زمري لسمه، کندهار،

د سورغر اوونیزې دفتر

۱۳۸۴ل کال.

سرچينې:

1.پوهاند حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان ، ۱۹۷مخ، تاریخ ریاست سوات: ۴٦مخ .

2.غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، لومړی ټوك، ۲۹۴ او ۲۹۵مخونه، حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان ، ۱۹۹مخ .

3.غبار: ۲۰٦مخ، حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان ، ۲۰۷ او ۲۰۹مخونه .

4.حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان ۲۰۸مخ .

5.حبیبي: هماغه اثر، ۲۰۱۰مخ .

6.دا قومونه په ټولیز ډول په زابل، کندهار، هلمند، فراه او د کابل په غرب کې ژوند کوي .

7.پښتانه تاریخ کښونکي دا قبایل (بردراني) ګڼي. (قاضي عطا الله: لومړی ټوك، ۱۵ او ۲۰مخونه) .

8.دا قومونه دامانیان هم ګڼل کېږي (پورتنی اثر: ۱۵ او ۲۰مخونه).

9.غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، تر ۳۱۰مخ وروسته .

10.حبیبي: ظهیر الدین محمد بابر، د ۱۳۵۱ل کال چاپ، ۱۲٦_۱۲۷مخونه، د (افغانستان در مسیر تاریخ) ۳۱۰مخ سره دې پرتله شي .

Download from: ketabton.com

.11توريالى پښتون: پښتو ټولنه د ۱۳۵۰ل كال چاپ، ۱۷۴مخ، د غبار له پورتني اثر له ۳۱۰مخ سره دې پرتله شي .

.12تاريخ مرصع و حيات افغاني: حبيبي .

.13توريالى پښتون: مقاله: محيط اجتماعي، اقتصادي و سياسى خوشحال خان، ۱۷۵مخ .

.14توريالى پښتون: پورتنۍ ليكنه، ۱۷۵مخ، حبيبي: ظهير الدين محمد بابر، ۱۲۹مخ .

.15حبيبي: ظهيرالدين محمد بابر، ۱۲۸_۱۳۰مخونه .

.16محمد آصف خان: تاريخ رياست سوات، د ۱۹۵۸م كال چاپ- پېښور، ۳۱۲، ۴۲ او ۴۳مخونه .

.17شيخ بستان بړېڅ: د اطلاعاتو او كلتور وزارت چاپ، مقاله: بړېڅي او ښوراوك، د پوهاند عبدالشكور رشاد ليكنه، ۲۴ او ۲٦مخونه (پښتو متن) .

.18توريالى پښتون: ۱۷٦مخ .

.19غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۱مخ .

.20حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان ، لومړى ټوك، ۱۳۴۹ل كال چاپ- كابل، ۵۰مخ، اسلانوف: د روښانيانو ملي نهضت، د محمد اكبر معتمد ژباړه، د پښتوټولنې چاپ، ۱۳۵۳ل كال، الف مخ، د محمد صديق روهي په قلم.

.21پورتنۍ سرچينه .

.22تاريخ رياست سوات: ۴۲-۴۴مخونه، پېښور چاپ، (پښتو متن ۱۷۲۱- د روښان ياد، ۲۰۹مخ) .

.23تاريخ ايران: د كشاورز ژباړه، تر ۱۲٦مخ وروسته .

.24د روښان ياد، د محمد صديق روهي ليكنه، د روښانيانو نهضت، لومړى مخ .

.25د روښان ياد: د ښاغلي محمد غوث شهامت ليكنه، ۳۱۳مخ دغه راز دې په همدې اثر كې د ښاغلي عطايي ليكنه هم وكتل شي، ۲۲۷مخ .

.26هماغه اثر: ۲۰۸مخ .

.27غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۱-۳۱۲مخونه، د روښان ياد، ۳۱۱مخ سره دې پرتله شي، دغه راز دې د روښانيانو ملي نهضت، شپږم مخ او تاريخ رياست سوات (پښتو متن) تر ۵۰۷مخ وروسته متن سره وكتل شي .

.28حبيبي: د خيرالبيان سريزه، د بايزيد روښان ليكنه، د ۱۳۵۳ل كال چاپ، شپږم مخ، د افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۲مخ، با برنامه يا تزوك بابري، از عبدالرحيم خان خانان بن بيرم خان، د ۱۳۰۸ ق كال، سره دې پرتله شي .

Download from: ketabton.com

29.افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۲مخ، له (د روښان یاد) نومي کتاب له ۲۰۷مخ سره دې پرتله شي .

30.پورتنۍ سرچینه .

31.اخند درویزه، مخز الاسلام، پېښور چاپ، ۱۹۶۹م کال، د سریزې دېرشم مخ .

32.اسلانوف: د روښانیانو ملي نهضت، پنځم مخ، دغه راز دې د روښاني یاد نومې لیکنې سره پرتله شي، لیکوال: پوهاند حبیبي او مولینا خادم، د خیرالبیان سریزه، اووم مخ، د پوهاند حبیبي په قلم .

33.د خیرالبیان سریزه: ۷مخ، غبار: ۳۱۳مخ .

34.تاریخ مختصر افغانستان : ۲۲۰مخ.

35.د روښان یاد: د قیام الدین خادم، ابراهیم عطایي، پوهاند حبیبي او نورو لیکنې .

36.افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳مخ، تاریخ ریاست سوات: ۳۷۴۹مخ، مخزن الاسلام: ۳۱۳مخ .

37.پورتنۍ سرچینه.

38.د روښان یاد: د پوهاند حبیبي مقاله، ۲۷۴مخ، افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳-۳۱۴مخونه .

39.د روښان یاد: د پوهاند حبیبي مقاله، ۳۴۱-۳۴۲مخونه، د خیرالبیان سریزه، پوهاند حبیبي، لسم مخ .

40.اسلانوف: د روښانیانو ملي نهضت، اتم مخ، غبار: ۳۱۳مخ .

41.افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳مخ .

42.پورتنۍ اثر: اسلانوف: پورتنۍ اثر، ۸-۹مخونه .

43.د روښان یاد: ۸۲، ۲۱۰او ۳۱۳مخونه او اسلانوف: ۹مخ، غبار: ۳۱۴مخ .

44.تاریخ مختصر افغانستان : ۵۹مخ، اسلانوف: نهم مخ .

45.غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۴مخ .

46.تاریخ مختصر افغانستان : ۱۹۲مخ، اسلانوف: لسم مخ .

47.هماغه اثر: دغه راز د روښان یاد: ۸۵-۸۶مخونه، تاریخ مختصر افغانستان : ۵۹-۶۰مخونه .

48.غبار: هماغه اثر، ۳۱۴مخ، د روښان یاد: ۸۷مخ، اسلانوف: لسم مخ .

49.غبار: ۳۱۴مخ، اسلانوف: ۱۱مخ .

Download from: ketabton.com

50.پوهاند حبيبي: هماغه اثر، ۲۳۰مخ، اسلانوف: ۱۱مخ، غبار: ۳۱۴مخ.

51.غبار: ۳۱۳-۳۱۴مخونه .

52.هماغه اثر، هماغه ځای .

53.خوشحاليات: راټولوونکی ختټك عقاب، د ۱۹۷۵م کال چاپ- پېښور۳-۵مخونه، د اسلانوف له روښانيانو ملي نهضت نومي اثر له ۲۹مخ سره دې پرتله شي .

54.فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوك ٦۷مخ .

55.غبار: ۳۱۴مخ، اسلانوف: ۳۰ مخ .

56.معصومه عصمتي: خوشحال ختټك کيست؟ د ۱۳۳۴ل کال چاپ، ۲۸۰۳۴مخونه، غبار: ۳۱۵مخ.

Download from: ketabton.com